

ARCHIVNÍ ČASOPIS

1

ROČNÍK 70

ROK 2020

OBSAH

ČLÁNKY

Tomáš Hunčovský: Pozoruhodný dopis Benjamína Franklina	5
Dalibor Havel: Opomíjený pramen k okolnostem založení benediktinského kláštera ve Vilémově	17
Miroslav Kunt – Tomáš Lechner – Radek Pokorný: Skartační řízení elektronicky	52
Jana Janišová: Ediční zpřístupnění moravského zemského práva pro období „dlouhého“ 16. století	74
Tomáš Sterneck: Transkripce versus transliterace (Několik poznámek ke zpřístupňování raně novověkých českojazyčných textů)	90

ZPRÁVY

Gabriela Krejčová Zavadilová: Archivní fondy Sborů Českobratrské církve evangelické (současný stav)	99
--	----

OSOBNÍ ZPRÁVY

Tomáš Kalina – Jan Kahuda: Josef Žabka osmdesátníkem	106
Mlada Holá: K životnímu jubileu Marie Bláhové	110

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA	112
----------------------------------	-----

ARCHIVNÍ ČASOPIS ISSN 0004-0398

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakémkoliv formě či jakýmkoliv způsobem, ať již mechanickým nebo elektronickým, včetně pořizování fotokopií, nahrávek, informačních databází na mechanických nosičích, bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv a vydavatelského oprávnění.

INHALT

ARTIKEL

Tomáš Hunčovský: Ein beachtenswerter Brief Benjamin Franklins	5
Dalibor Havel: Eine vergessene Quelle zu den Gründungsumständen des Benediktinerklosters in Vilémov	17
Miroslav Kunt – Tomáš Lechner – Radek Pokorný: Das elektronische Archivbewertung	52
Jana Janišová: Die editorische Zugänglichmachung des mährischen Landesrechts für die Zeit des „langen“ 16. Jahrhunderts	74
Tomáš Sterneck: Transkription versus Transliteration. (Einige Anmerkungen zur Zugänglichmachung frühneuzeitlicher Texte in tschechischer Sprache.)	90

NACHRICHTEN

Gabriela Krejčová Zavadilová: Die Archivbestände der Evangelischen Kirche der Böhmischen Brüder (derzeitiger Stand)	99
---	----

PERSÖNLICHE NACHRICHTEN

Tomáš Kalina – Jan Kahuda: Josef Žabka ist achtzig Jahre alt	106
Mlada Holá: Zum Lebensjubiläum der Maria Bláhová	110

AUTOREN DIESER NUMMER	112
------------------------------------	-----

CONTENTS

ARTICLES

Tomáš Hunčovský: Benjamin Franklin's Remarkable Letter	5
Dalibor Havel: A Neglected Source on the Circumstances of the Founding of the Benedictine Monastery Vilémov	17
Miroslav Kunt – Tomáš Lechner – Radek Pokorný: Electronic Archival Appraisal	52
Jana Janišová: Publication of Moravian Land Law for the Period of the “Long” 16th Century	74
Tomáš Sterneck: Transcription versus transliteration. (Several Remarks on Providing Access to Early Modern Czech-language Texts.)	90

REPORTS

Gabriela Krejčová Zavadilová: Archives of the Congregations of the Czech Brethren Evangelical Church (Current State)	99
--	----

INDIVIDUAL REPORTS

Tomáš Kalina – Jan Kahuda: Josef Žabka Eighty Years Old	106
Mlada Holá: On the Major Birthday of Marie Bláhová	110

THIS ISSUE'S WRITERS	112
-----------------------------------	-----

ČLÁNKY ARTIKEL ARTICLES

Tomáš Hunčovský

POZORUHODNÝ DOPIS BENJAMINA FRANKLINA

Ve sbírce autografů v jindřichohradeckém oddělení Státního oblastního archivu v Třeboni se nachází originální dopis titána americké revoluce Benjamina Franklina, datovaný 26. ledna 1779 v někdejší obci Passy na předměstí Paříže.¹⁾ Dopis, psaný v anglickém jazyce, vzbuzuje ve čtenáři přinejmenším dvě základní otázky: jakou cestou se dostal do sbírek jindřichohradeckého archivu a – vzhledem k tomu, že z jeho obsahu není na první pohled patrný příjemce – komu byl adresován? Odpověď na první otázku vede přes sběratele a milovníka umění hraběte Evžena Karla Černína z Chudenic (1796–1878), jenž při svých cestách po cizině získával písemnosti významných osobností, a to buď nákupem v aukcích, nebo prostřednictvím kontaktů s vysokými státními činiteli.²⁾ Těmito aktivitami se Černínovi podařilo vytvořit unikátní soubor autografů, který vznikl v letech 1840–1855 a postupně byl doplňován až do jeho smrti. Zodpovězení druhé otázky – kdo byl příjemcem dopisu – je mnohem složitější a vyžaduje obsahovou analýzu textu včetně rozptelení Franklinovy sítě kontaktů. Na konci tohoto labyrintu se však před námi zjevuje pozoruhodný příběh přátelství, vědy a komunikace ve druhé polovině 18. století.

Benjamin Franklin (1706–1790) si během svého života dopisoval s ohromujícím počtem osob všech sociálních tříd a profesí, od Ameriky až po Evropu, proto lze bez nadsázky tvrdit, že jeho pozůstalost představuje panoramatický pohled na 18. století.³⁾ Díky digitalizačnímu úsilí amerických badatelů lze Franklinovu korespon-

¹⁾ Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec (dále jen SOA Třeboň, odd. JH), Sběrka autografů a rytin Jindřichův Hradec, kart. č. 37 (nezpracováno).

²⁾ Ke vzniku sbírky autografů blíže Stanislava Nováková, *Autograf druhého amerického presidenta ve sbírkách jindřichohradeckého archivu*. Jindřichohradecký vlastivědný sborník, 12, 2000, s. 40–42, zde s. 40.

³⁾ „About The Papers of Benjamin Franklin“; viz <https://founders.archives.gov/about/Franklin> (stav k 11. říjnu 2018).

Obr. 1.

Portrét Benjamina Franklina z roku 1789
(podle předlohy francouzského malíře
Josepha Siffreda Duplessise z roku 1779;
originál v Biblioteka Naukowa PAU i PAN
w Krakowie)

denci v současnosti studovat na několika webových stránkách, přičemž projekt „*The Papers of Benjamin Franklin*“, podporovaný Americkou filozofickou společností a Yaleovou univerzitou, nabízí moderní edici, která se vyznačuje pohodlným vyhledáváním dle chronologického kritéria, jmen příjemců, či jednotlivých slov a frází obsažených v dopisech.⁴⁾ Mezi těmito tisícovkami dopisů, digitalizovanými a editovanými americkými institucemi, však jeden chybí: je to dopis z 26. ledna 1779, který je v současnosti uložen v archivu na zámku v Jindřichově Hradci.

Benjamin Franklin napsal dopis v Passy, kde pobýval coby americký velvyslanec od března 1777 do července 1785.⁵⁾ Tato venkovská čtvrť na pravém břehu Seiny se kdysi nacházela zhruba 3 km od Paříže a byla známa svými rozlehlými zahradami a krásnými parky. Franklin byl ubytován v Hotelu Valentinois, honosném dvoukřídlem sídle s obrovskou zahradou, které se tyčilo na vyvýšeném kopci a nabízelo unikátní výhled na Paříž.⁶⁾ Hotel vlastnil bohatý aristokrat a podporovatel americké války za nezávislost Jacques-Donatien Le

Ray ze Chaumontu, který jej zakoupil 29. srpna 1776, tedy těsně před příjezdem americké reprezentace do Francie. Le Ray zpočátku nevyžadoval od svého hosta žádné nájemné a po celou dobu jeho pobytu se staral o jeho maximální komfort.⁷⁾ Za veškerou pohostinnost mu Franklin při svém odjezdu z Passy v polovině roku 1785 věnoval stůl ze speciálního dřeva, jehož deska mohla být dle potřeby posu-

⁴⁾ Franklinovy spisy jsou dostupné na webových stránkách Knihovny Kongresu (<https://www.loc.gov/collections/benjamin-franklin-papers>). Projekt „*The Papers of Benjamin Franklin*“ se nachází na webových adresách <http://franklinpapers.org> a <https://founders.archives.gov> (stav k 11. říjnu 2018).

⁵⁾ Thomas J. Schaeper, *France and America in the Revolutionary Era: The Life of Jacques-Donatien Leray de Chaumont, 1725–1803*. New York 1995, s. 96, 102.

⁶⁾ Morris Bishop, *Franklin in France*. Daedalus, 86, 1957, č. 3, s. 214–230, zde s. 214.

⁷⁾ T. J. Schaeper, *France*, s. 101–102.

nována do výšky či naopak snižována.⁸⁾ Hotel Valentinis, který Franklin v jednom dopise skrovně označil jako „*pěkný dům, situovaný v úhledné obci*“⁹⁾ se na osm a půl let stal diplomatickým a obchodním centrem pro americké záležitosti v Evropě.

Sídlo obklopovaly rozlehlé zahrady, ovocné sady a stezky, které přímo vybízely k procházkám. Na úpatí kopce protékala Seina. Franklin, jenž nedávno překročil sedmdesátku, dával v řece ve volných chvílích lekce v plavání vnukům Williamovi a Benjaminovi.¹⁰⁾ Navzdory činnému stylu života a pohybovým aktivitám však Franklin trpěl chorobami, které mu znepríjemňovaly život. Od 4. října 1778 si začal vést zdravotní deník, kam si po dobu patnácti měsíců zapisoval veškeré neduhy, s nimiž se potýkal v posledních letech.¹¹⁾ Poprvé se u něho projevil problém v roce 1771,¹²⁾ kdy strávil měsíční pobyt v Irsku. Při zpáteční cestě se mu na hlavě objevila vyrážka. Přestože zanedlouho zmizela, záhy se vyskytla na několika dalších místech na hlavě. V roce 1775 ho při cestě do Kanady sužovaly vředy, které ho trápily i na konci roku 1776, kdy dorazil do Francie. K tomu se znovu přidala vyrážka, jež se kromě hlavy navíc rozšířila i na záda, boky, nohy a ruce. Franklin začal brát léky, ale jakmile při jejich užívání přišel o tři zuby, skoncoval s nimi. Jediné, co dokázalo zmírnit postup choroby, byly horké koupele. V létě roku 1778 vyrážka zničehonic téměř zmizela, avšak Franklinova radost z náhlého zlepšení netrvala dlouho, protože na začátku roku 1779 se znovu vrátila.

Franklin konzultoval svůj zdravotní stav s předními lékaři své doby, čímž se dostáváme i k dopisu, který napsal 26. ledna 1779 v Passy. Rukopis začíná slovy:

*„Vážený pane,
byl jsem velmi potěšen, když jsem se od Vás 14. listopadu dozvěděl, že se Vy a náš nejvzácnější přítel těšíte dobrému zdraví. Necht' vám oběma nadále patří požehnání.
Jelikož jsem čas od času očekával Váš příjezd na toto místo, odkládal jsem použití léku, který jste mi zaslal, dokud bych neměl příležitost užít jej pod Vaším dohledem*

⁸⁾ Charles F. Jenkins, *Franklin Returns from France – 1785*. Proceedings of the American Philosophical Society, 92, 1948, č. 6, s. 417–432, zde s. 422.

⁹⁾ Dopis Benjaminu Franklinu Margaret Stevensonové z 25. 1. 1779; Barbara B. Oberg (ed.), *The Papers of Benjamin Franklin, Volume 28: November 1, 1778, through February 28, 1779*. New Haven 1990, s. 421–423; dostupné na <http://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-28-02-0357> (stav k 12. říjnu 2018).

¹⁰⁾ M. Bishop, *Franklin*, s. 214.

¹¹⁾ Claude A. Lopez (ed.), *The Papers of Benjamin Franklin, Volume 27: July 1 through October 31, 1778*. New Haven 1988, s. 496–499; „*Franklin's Journal of His Health*“, dostupné na <https://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-27-02-0483> (stav k 17. říjnu 2018).

¹²⁾ V deníku Franklin hovoří o roce 1773, ve skutečnosti však navštívil Irsko už na podzim roku 1771.

a vedením, a spokojil jsem se s potlačováním choroby častým koupáním. Ale s koncem léta začala [choroba] sama od sebe odcházet, překvapivě zanechávajíc celé mé tělo a končetiny čisté, kromě malého místa na zádech a jedné paži. Myslel jsem, že by mohla zcela odeznít, ale v tomto stadiu se zastavila, a když přišlo chladné počasí, znovu se vrátila.“¹³⁾

V tomto čase Franklinovy na noc otékaly nohy a občas trpěl závratěmi, nicméně když tyto symptomy zmizely, jeho stav se opět dočasně zlepšil. Podle záznamů ve zdravotním deníku měl v létě roku 1779 vyrážku pouze na levé paži a pod hrudí, avšak na začátku roku 1780 se opět rozšířila i na ruce. Franklinovy detailní popisy nemoci usnadňují současným lékařům pokusy diagnostikovat chorobu, jíž trpěl. Dle závěru profesorky dermatologie Marguerity Lerner se pravděpodobně jednalo o jistý typ psoriázy (lupénky), běžného onemocnění pokožky charakterizovaného červenými skvrnami a stříbrnými šupinkami suché kůže, která často postihuje temeno, obličej, ramena, kolena, dlaně a chodidla.¹⁴⁾ Ve druhé polovině 18. století však byla dermatologie teprve v plenkách, takže Franklin i přes různá doporučení lékařů chorobu léčil pouze dvouhodinovými koupelemi v teplé vodě, při nichž odstraňoval z postižených míst měkkou kůži.

Kdo byl tedy muž, jemuž Franklin adresoval dopis z 26. ledna 1779 a v němž mu nejprve popisoval svůj zdravotní stav? Přes jednotlivá vodítka a obsah dopisu, k němuž se ještě vrátíme na následujících řádkách, nemůže být pochyb, že šlo o jednoho z nejznámějších lékařů druhé poloviny 18. století – Jana Ingenhousze. Klíčová indicie, která podporuje toto tvrzení, je Franklinova reakce v úvodu psaní na zprávu ze 14. listopadu 1778. V tento den mu Ingenhousz zaslal dopis z Londýna, kde připravoval vydání své knihy o očkování a neštovicích. Franklin očekával, že ho navštíví ve Francii, aby mohli společně provést léčbu jeho choroby, avšak dokončení knihy se poněkud protahovalo, proto se Ingenhousz rozhodl přes zimu zůstat v hlavním městě Anglie. Zde byl v kontaktu s jejich společným přítelem, lékařem Johnem Pringlem,¹⁵⁾ o němž Franklinovi v dopise ze 14. listopadu referoval, že se těší dobrému zdraví.¹⁶⁾

¹³⁾ SOA Třeboň, odd. JH, Sběrka autografů a rytin Jindřichův Hradec, kart. č. 37 (nezpracováno).

¹⁴⁾ Stanley Finger, *Doctor Franklin's Medicine*. Filadelfie 2006, s. 274.

¹⁵⁾ John Pringle (1707–1782), přezdívaný jako „otec vojenského lékařství“, studoval na skotských univerzitách v St Andrews a Edinburghu, a konečně na nizozemské univerzitě v Leidenu, kde získal titul doktora medicíny. Nejprve začal působit jako lékař v Edinburghu, kde byl roku 1734 jmenován profesorem morální filozofie. O rok později se stal členem tamní Královské lékařské koleje. V roce 1745, kdy sloužil jako generální lékař u britské armády v Nizozemsku, byl přijat mezi členy Královské společnosti. V roce 1749 se usadil v Londýně, kde publikoval několik významných studií o medicíně. Po korunovaci Jiřího III. se stal nejprve dvorním a následně královým osobním lékařem. V listopadu 1772 byl zvolen předsedou Královské společnosti. K jeho životu blíže Alastair Hamil-

Obr. 2.
 Portrét Jana Ingenhousze
 z první poloviny 19. století
 (podle předlohy italského tiskaře
 Domenica Cunegy z roku 1769;
 originál v Rijksmuseum v Amsterdamu).
 Heslo „Utinam citius?“
 („Kéž by jen dříve?“)
 odkazuje na Ingenhouszovu práci
 u vídeňského dvora, kde očkoval
 příbuzné Marie Terezie proti neštovicím.
 Pro tři z jejích dětí bylo však již pozdě.

Ingenhousz nepobýval v Londýně poprvé. Tento neúnavný učenec se narodil 8. prosince 1730 v nizozemském městě Breda. V mládí navštěvoval místní gymnázium a později studoval lékařství na univerzitách v Lovani a Leidenu. Vedle hlavního oboru prohluboval své znalosti i v přírodních vědách – především ve fyzice a chemii. V roce 1757 se vrátil do rodného města a několik let zde pracoval jako praktický lékař. Během této doby udržoval korespondenci s Johnem Pringlem a dalšími přáteli, s nimiž se seznámil během studií.¹⁷⁾

Po smrti otce se Ingenhousz vydal do Londýna, kde se velmi rychle etabloval mezi tamními špičkami lékařské vědy.¹⁸⁾ Zde, pravděpodobně již na konci roku

ton – Maurits H. van den Boogert – Bart Westerweel, *The Republic of Letters and the Levant*. Leiden 2005, s. 256; Andrew Crichton, *Converts from Infidelity*. Edinburgh 1827, s. 235–258.

¹⁶⁾ Dopis Jana Ingenhousze Benjaminu Franklinovi z 14. 11. 1778; B. B. Oberg (ed.), *The Papers*, s. 112; dostupné na <http://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-28-02-0075> (stav k 20. říjnu 2018).

¹⁷⁾ Julius Wiesner, *Jan Ingen-Housz: Sein Leben und sein Wirken als Naturforscher und Arzt*. Vídeň 1905, s. 13–20.

1764, se poprvé setkal s Benjaminem Franklinem,¹⁹⁾ který v Londýně čerstvě působil jakožto mluvčí pensylvánské kolonie.²⁰⁾ Z podnětu dětského lékaře George Armstronga se Ingenhousz zabýval studiem dětských nemocí a zejména očkováním proti neštovicím. Zájem o tuto problematiku a intervence Johna Pringlea jej v dubnu roku 1768 přivedly na vídeňský dvůr k císařovně Marii Terezií,²¹⁾ v jejíž rodině si neštovice od začátku šedesátých let vybíraly krutou daň. Poté, co Ingenhousz demonstroval bezpečnost vakcinace na dětech z chudých rodin, dne 10. září 1768 úspěšně naočkoval dva císařovny syny Ferdinanda a Maxmilianu, a dceru Josefa II. Terezu.²²⁾ Od tohoto okamžiku byl jmenován dvorním lékařem, načež strávil značný čas cestováním po rakouských dědičných zemích, kde očkoval poddanské obyvatelstvo.²³⁾

Věhlas, který si Ingenhousz získal pracemi v oboru lékařství, šel ruku v ruce s jeho výzkumy v oblasti exaktních věd – od elektřiny, přes fyziologii rostlin a chemii, až po technologii a fyziku.²⁴⁾ Podobně jako Franklin i tento rodák z Nizozemska byl prototypem éry osvícenství. Touha po poznání svedla oba muže z různých koutů planety dohromady a dala vzniknout přátelství, které bylo udržováno řadu let buď příležitostnými setkáními, nebo prostřednictvím korespondence.

Franklin v roce 1769 nominoval Ingenhouze mezi členy Královské společnosti v Londýně. O dva roky později společně podnikli cestu po Británii. V srpnu 1777 Ingenhousz navštívil Franklina v Paříži. Díky dopisu z 26. ledna 1779 víme, že Franklin během roku 1778 očekával návštěvu svého přítele, který se však zdržel v Londýně, kde připravoval vydání knihy. Znovu (a zároveň naposled) se tedy po-

¹⁸⁾ Prostřednictvím Johna Pringlea navázal Jan Ingenhousz kontakty s anatomem a porodníkem Williamem Hunterem (1718–1783), anatomem a fyziologem Johnem Hunterem (1728–1793), dětským lékařem Georgem Armstrongem (ca 1720–1789) a známým anatomem a chirurgem Alexandrem Monroem I. (1697–1767).

¹⁹⁾ Timothy K. Conley – Melissa Brewer-Andreson, *Franklin and Ingenhousz: A Correspondence of Interests*. Proceedings of the American Philosophical Society, 141, 1997, č. 3, s. 276–296, zde s. 277.

²⁰⁾ David Morgan, *The Devious Dr. Franklin, Colonial Agent: Benjamin Franklin's Years in London*. Macon 1999, s. 95.

²¹⁾ J. Wiesner, *Jan*, s. 22, 25.

²²⁾ T. K. Conley – M. Brewer-Andreson, *Franklin*, s. 277; J. Wiesner, *Jan*, s. 31.

²³⁾ T. K. Conley – M. Brewer-Andreson, *Franklin*, s. 277.

²⁴⁾ Mezi Ingenhouzovy nejvýznamnější práce patří bezesporu kniha s názvem *Experiments upon Vegetables, Discovering Their Great Power of Purifying the Common Air in the Sun-shine, and of Injuring it in the Shade and at Night*, která byla vydána v Londýně na podzim roku 1779. Na základě vlastních experimentů Ingenhousz dokázal, že rostliny očišťují vzduch jen v přítomnosti světla, přičemž pouze zelené části rostlin produkují očišťující oxidační činidlo (O₂), zatímco nezelené vzduch kontaminují (oxidem uhličitým). Inspirován výzkumy anglického chemika Josepha Priestleyho tak Ingenhousz de facto objevil fotosyntézu.

tkali až v lednu 1780 v Paříži.²⁵⁾ Téměř osmdesátiletý Franklin se na něho před odjezdem z Francie do USA obrátil dojemnou zprávou: „Vím, že bychom byli spolu šťastní, proto opakuji svůj návrh, abyste požádal císaře [Josefa II.] o propuštění, abyste se ke mně mohl připojit a žít se mnou po zbytek času, který mi zbývá.“²⁶⁾ Navzdory tomu, že si Ingenhousz v roce 1779 Franklinovi stěžoval na život ve Vídni, zůstal zde až do léta 1788. Tehdy se definitivně rozhodl opustit habsburskou monarchii a vydal se do Francie,²⁷⁾ odkud měl v plánu odcestovat za Franklinem do USA. Nejprve podnikl přípravné cesty do Nizozemska a Anglie, které mu však zabraly tolik času, že nenadálá zpráva o Franklinově smrti († 17. dubna 1790) zmařila veškeré plány na vytoužené setkání. Závěrečnou dekádu svého života tak Ingenhousz strávil v Anglii, kde 7. září 1799 zemřel.²⁸⁾

Studium jejich korespondence, která je ohraničena lety 1773–1788, prošlo za posledních sto let značným vývojem. Albert Henry Smyth (1863–1907), který na počátku 20. století připravoval vydání Franklinových spisů, předpokládal, že existuje minimálně 100 dopisů, jež Ingenhousz adresoval Franklinovi.²⁹⁾ Zatímco v roce 1997 se soudilo, že Franklin a Ingenhousz si vyměnili 73 dopisů (54 od Ingenhousze Franklinovi a 19 od Franklina Ingenhouszovi),³⁰⁾ v roce 2017 to mělo být již 88 dopisů (64 od Ingenhousze Franklinovi a 27 od Franklina Ingenhouszovi).³¹⁾ Jestliže první číslo je značně nadnesené,³²⁾ pak další dvě dokládají, že ani v posledních letech nepanuje jednoznačná shoda. Vždy je třeba rozlišit, jestli autoři vycházejí z dochovaného počtu dopisů nebo zda se snaží vypočítat, kolik dopisů si Franklin s Ingenhouszem skutečně poslali, aniž by byly všechny dochovány. Od 19. století se totiž některé dopisy příležitostně objevovaly na veřejných aukcích, kde docházelo k jejich dražbě, a tak mohly po nějaký čas zůstat ukryty v soukromých sbírkách. Podobným způsobem získal Franklinův dopis z 26. ledna 1779 i hrabě Evžen Karel Černín z Chudenic, který jej připojil ke své sbírce autografů. Edice tohoto dopisu, která je připojena na konci studie, tak na jedné straně rozšiřuje počet dochovaných dopisů mezi Benjaminem Franklinem a Janem Ingen-

²⁵⁾ T. K. Conley – M. Brewer-Andreson, *Franklin*, s. 278.

²⁶⁾ Donald H. Mugridge, *Scientific Manuscripts of Benjamin Franklin*. Quarterly Journal of Current Acquisitions, 4, 1947, č. 4, s. 12–21, zde s. 19.

²⁷⁾ T. K. Conley – M. Brewer-Andreson, *Franklin*, s. 278.

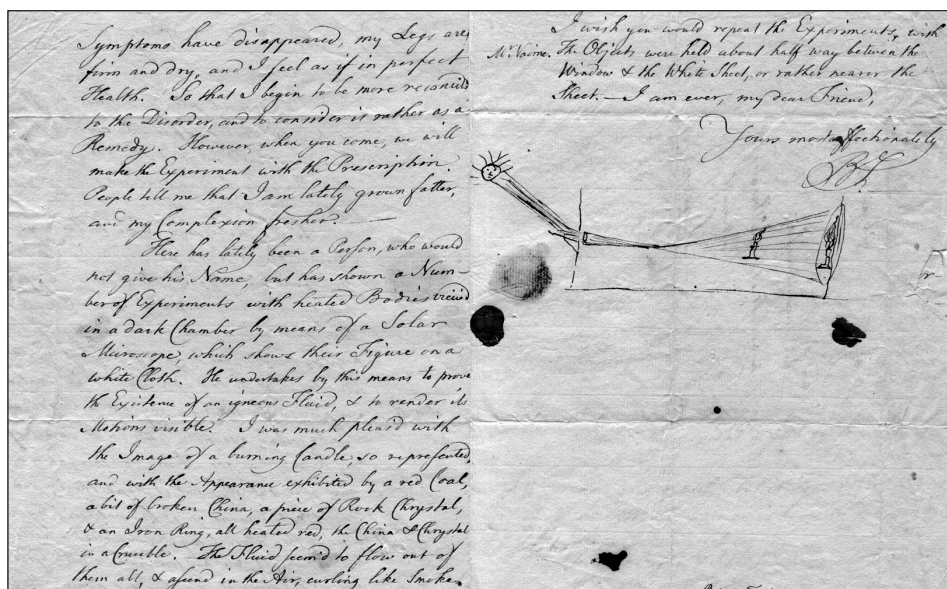
²⁸⁾ D. H. Mugridge, *Scientific Manuscripts*, s. 19.

²⁹⁾ J. Wiesner, *Jan*, s. 225.

³⁰⁾ T. K. Conley – M. Brewer-Andreson, *Franklin*, s. 276.

³¹⁾ Jonathan Singerton, „Some of Distinction Here Are Warm for the Part of America“: Knowledge of and Sympathy for the American Cause in the Habsburg Monarchy, 1763–1783. Journal of Austrian-American History, 1, 2017, č. 2, s. 128–158, zde s. 143.

³²⁾ Z dostupných údajů vyplývá, že v letech 1773–1788 si Franklin s Ingenhouszem ročně zaslali v průměru šest dopisů.

Obr. 3.

Ukázka dopisu Benjaminina Franklina z 26. ledna 1779, který adresoval Janu Ingenhouszovi do Anglie (originál v SOA Třeboň, odd. JH)

houszem, na druhé straně kompletuje jejich dosud editovanou korespondenci.

Jednotlivé dopisy v první řadě svědčí o upřímném přátelství Franklina a Ingenhousze. Často se v textech objevuje frustrace z odloučení, které jim znemožňovalo řešit veškeré naléhavé otázky okamžitě a společně. Vedle toho, že diskutovali o politice a vývoji americké války za nezávislost, Ingenhousz se na Franklina často obracel s žádostmi, aby mu zaslal politické traktáty a pojednání, které nebyly ve Vídni dostupné. Korespondence rovněž zvyšuje naše povědomí o poměrech na vídeňském dvoře a jeho vztahu k dění v USA. V reakci na vývoj mezinárodní situace začal Ingenhousz od října 1777 řešit, zda by nebylo vhodné, aby se Franklin začal pod dopisy raději podepisovat fiktivním jménem. Velmi dobře si totiž uvědomoval rizika, která byla spojena s tím, že si dopisuje s revolucionářem.³³⁾ Od května 1781 se začal obávat cenzury, protože – jak vysvětlil Franklinovi –, „nyní vědí, že se znám a píše si s člověkem, který požívá obrovského veřejného zájmu jako vy“.³⁴⁾ Avšak přes veškeré komplikace, které jejich dopisování provázely, se vždy dokázali soustředit na hlavní předmět jejich společného zájmu: vědecké poznání.

³³⁾ T. K. Conley – M. Brewer-Andreson, *Franklin*, s. 276; J. Singerton, „Some of Distinction“, s. 143.

B. Franklin v dopise z 26. ledna 1779 nepopisoval svému příteli jen zdravotní stav a problémy způsobené kožní vyrážkou, ale zaměřil se i na nedávné experimenty, jichž měl možnost zúčastnit se na půdě Akademie věd v Paříži. Přestože Franklin píše, že experimenty prováděla „osoba, která nechtěla prozradit své jméno“³⁵⁾ bezpochyby se jednalo o Jeana Paula Marata (1743–1793), pozdějšího předsedu klubu kordeliérů, jenž před Velkou francouzskou revolucí působil jako učenec a lékař, a svými pokusy se tehdy snažil dosáhnout kýženého společenského uznání.

Franklin s dalšími akademiky tehdy zaujali místa v ztemnělé místnosti, která byla protnuta paprskem světla, zaměřeným na optickou čočku mikroskopu. Rozbíhavý paprsek, vytvořený čočkou, byl projektován na list papíru. Tím, že Marat vložil mezi mikroskop a papír plamen svíčky, získal zvětšený obraz plamenu, na jehož vrcholku se pohybovaly stíny vytvořené teplým vzduchem.³⁶⁾ Pomocí několika rozpalených těles (uhlí, porcelán, křemen)³⁷⁾ či žhnoucí dělové koule vytvořil další obrazy různých rozměrů a intenzity, v závislosti na teplotě těles. Marat došel k závěru, že exhalace byly vytvořeny ze žhavé kapaliny („igneous fluid“³⁸⁾ obsažené v každém tělese, a zahřátím se začne pohybovat.³⁹⁾ Pomocí solárního mikroskopu se mu podařilo učinit tuto kapalinu viditelnou a Franklin s úžasem sledoval, jak „ze všech [těles] vyvěrá kapalina a stoupá do vzduchu, kroutíc se jako kour“⁴⁰⁾

Když Benjamin Franklin v dopise popisoval tuto sérii experimentů, připojil k textu názornou ilustraci a obrátil se na Ingenhousze s přáním, zda by nechtěl pokusy zopakovat ve spolupráci s anglickým optikem Edwardem Nairnem. Poté svého přítele „nejláskyplněji“ pozdravil a podepsal se iniciály BF.

1779, 26. ledna, Passy – Dopis Benjaminu Franklina, v němž podává Janu Ingenhouszovi zprávu o svém zdravotním stavu a experimentech, jichž se zúčastnil na půdě Akademie věd v Paříži.⁴¹⁾

Dear Sir,⁴²⁾

Passy,⁴³⁾ Jan[uary] 26. 1779

I was much pleas'd to learn by yours of Nov[ember] 14. that you and our over respected Friend⁴⁴⁾ continu'd in good Health. May that Blessing belong continu'd to you both.

³⁴⁾ Dopis Jana Ingenhousze Benjaminu Franklinovi z 23. 5. 1781; B. B. Oberg (ed.), *The Papers of Benjamin Franklin, Volume 35: May 1 through October 31, 1781*. New Haven 1999, s. 97–100; dostupné na <https://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-35-02-0068> (stav k 27. říjnu 2018).

³⁵⁾ SOA Třeboň, odd. JH, Sběrka autografů a rytin Jindřichův Hradec, kart. č. 37 (nezpracováno).

³⁶⁾ Jean-Pierre Poirier, *Lavoisier: Chemist, Biologist, Economist*. Filadelfie 1998, s. 110.

³⁷⁾ SOA Třeboň, odd. JH, Sběrka autografů a rytin Jindřichův Hradec, kart. č. 37 (nezpracováno).

³⁸⁾ J.-P. Poirier, *Lavoisier*, s. 110.

³⁹⁾ Charles Coulston Gillispie, *Science and Polity in France: The End of the Old Regime*. Princetont 2004, s. 303.

⁴⁰⁾ SOA Třeboň, odd. JH, Sběrka autografů a rytin Jindřichův Hradec, kart. č. 37 (nezpracováno).

As I expected from time to time your Arrival here, I postpon'd using the Physic you sent me till I should have an Opportunity of taking it under your Observation & Direction, and contented myself with keeping the Disorder⁴⁵⁾ down by frequens Bathing. But towards the End of Summer it went off of itself, surprizingly leaving my whole Body and Limbs clear, except a little in the small of my back, & on one Arm. I thought it would have gone entirely, but it stopt there, and as cool Weather came on it has return'd again. During the Interval my Legs swelled a little towards Night, & I had sometimes a little Giddiness. But since it has come out again, those Symptoms have disappeared, my Legs are firm and dry, and I feel as if in perfect Health. So that I begin to be more reconcil'd to the Disorder, and to consider it rather as a Remedy. However, when you come, we will make the Experiment with the Prescription. People tell me that I am lately groun fatter, and my Complexion fresher.

Here has lately been a Person,⁴⁶⁾ who would not give his Name, but has shown a Number of Experiments with heated Bodies view'd in a dark Chamber by means of a Solar Microscope, which shows their Figure on a white Cloth. He undertakes by this means to prove the Existence of an igneous Fluid, & to render its Motions visible. I was much pleas'd with the Image of a burning Candle, so represented, and with the Appearance exhibited by a red Coal, a bit of broken China, a piece of Rock Chrystal, & an Iron Ring, all heated red, the China & Chrystal in a Crumble. The Fluid seem'd to flow out of them all, & ascend in the Air, curling like Smoke.

I wish you would repeat the Experiments with Mr. Nairne.⁴⁷⁾ The Objects were held about half way between the Window & the White Sheet, or rather nearer the Sheet. I am ever, my dear Friend,

Yours most affectionately
B[enjamin] F[ranklin]

⁴¹⁾ Přepis dopisu se drží zásad pro zpřístupňování historických pramenů. Rukopis je vyhotoven humanistickou kurzívou dobré čitelnosti. Pro přepis byla zvolena transliterace, interpunkce respektuje originální použití v textu. Zkratky byly rozepsány do hranatých závorek. K edičnímu zpracování novověkých pramenů blíže Ivan Štoviček et kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002.

⁴²⁾ Jan Ingenhousz (8. prosince 1730 – 7. září 1799), nizozemský fyzik, biolog, chemik a lékař.

⁴³⁾ Passy, bývalá obec v departementu Seine, v roce 1860 připojená k Paříži. Benjamin Franklin zde pobýval v letech 1776–1785 ve funkci amerického velvyslance.

⁴⁴⁾ John Pringle (10. dubna 1707 – 18. ledna 1782), anglický lékař.

⁴⁵⁾ Franklin patrně trpěl jistým typem psoriázy. K tomu blíže S. Finger, *Doctor*, s. 273–275.

⁴⁶⁾ Jean Paul Marat (24. května 1743 – 13. července 1793), francouzský politik, lékař a učenec.

⁴⁷⁾ Edward Nairne (1726 – 1. září 1806), anglický optik a vynálezce.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN BEACHTENSWERTER BRIEF BENJAMIN FRANKLINS

Die Studie befasst sich mit der Inhaltsanalyse eines Briefes von Franklin, der derzeit in den Sammlungen der Zweigstelle Jindřichův Hradec des Staatlichen Gebietsarchivs in Třeboň aufbewahrt wird. Der Brief ist am 26. Januar 1779 in der damaligen Gemeinde Passy am Stadtrand von Paris verfasst worden, wo Franklin in den Jahren 1777–1785 im Amt des amerikanischen Botschafters tätig war. Obgleich der Adressat auf den ersten Blick aus dem Brief nicht ersichtlich ist, handelt es sich zweifelsfrei um Franklins langjährigen Freund, den Arzt und Naturwissenschaftler Jan Ingenhousz, der zu jener Zeit in England weilte.

Der Brief hat zwei Teile. Im ersten berichtet Franklin Ingenhousz über sein Ringen mit einer Krankheit, die ihn bereits geraume Zeit plagt. Verschiedenen Indizien zufolge litt er wohl unter einer bestimmten Art von Psoriasis (Schuppenflechte), wobei er hoffte, Ingenhousz könne ihm bei der Heilung helfen. Im zweiten Teil des Briefes beschreibt er seinem Freund Experimente, bei denen er auf dem Boden der Akademie der Wissenschaften in Paris zugegen sein durfte. Ziel dieser Experimente war es, nachzuweisen, dass Bestandteil verschiedener Körper (Kohle, Porzellan, Quarz oder glühende Kanonenkugeln) eine glühende Flüssigkeit („igneous fluid“) ist, die sich durch Erhitzung zu bewegen und in die Luft zu entweichen beginnt. Diese Flüssigkeit kann man dann mithilfe eines Solarmikroskops beobachten.

Der Brief, dessen Transliteration sich am Ende der Studie befindet, erweitert die überlieferte und editierte Korrespondenz zwischen Franklin und Ingenhousz, die von den Jahren 1773–1788 gerahmt ist. In die Sammlungen des Archivs von Jindřichův Hradec (Neuhaus) gelangte er um die Mitte des 19. Jahrhunderts durch den Sammler und Kunstliebhaber Graf Eugen Karl Czernin von und zu Chudenitz (1796–1878).

■ Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

BENJAMIN FRANKLIN'S REMARKABLE LETTER

The paper focuses on an analysis on the content of Franklin's letter, which at this time is stored in the collection of the Jindřichův Hradec branch of the State Regional Archive in Třebon.

The letter was written on 26 January 1779 in the former village of Passy on the outskirts of Paris, where Franklin worked from 1777 to 1785 as the American ambassador. Although the addressee is not immediately apparent at first glance, it is indubitably Franklin's long-time friend, physician and naturalist Jan Ingenhousz, who was living in England at the time.

The letter is divided into two parts. In the first part, Franklin tells Ingenhousz about an ailment he has been dealing with for a longer period of time. According to various clues, he suffered from a form of psoriasis, and he expected that Ingenhousz would help him to treat it. In the second part of the letter, he describes to his friend the experiments he had the chance to take part in at the Academy of Sciences in Paris. The objective of the experiments was to prove that igneous fluid was a part of various items (coal, porcelain, quartz and a fiery cannon ball), and that this fluid begins to move and release itself into the air when heated. This fluid can then be observed using a solar microscope.

The letter, whose transliteration is found at the end of this paper, expands the collection of preserved and edited correspondence between Franklin and Ingenhousz, which falls within the period 1773–1788. It became part of the Jindřichův Hradec Archive around the mid-19th century through the collector and art lover Evžen Karel Černín of Chudenice (1796–1878).

■ Překlad Artlingua, a. s.

Dalibor Havel

OPOMÍJENÝ PRAMEN K OKOLNOSTEM ZALOŽENÍ BENEDIKTINSKÉHO KLÁŠTERA VE VILÉMOVĚ¹⁾

Ty duchovní instituce českého státu, jejichž počátky sahají hluboko do raného středověku, mívají obvykle komplikovaně doloženy nejen své nejstarší dějiny, ale mnohdy i samotný fakt založení. Vyplyvá to v podstatě z charakteru pragmatické písemné kultury v českých zemích do zhruba poloviny 12. století²⁾ a týká se to typicky našich prvních benediktinských opatství.³⁾ Kromě charakteru pragmatických písemností českého raného středověku a formy jejich textové tradice⁴⁾ zde pocho-

¹⁾ Studie vznikla v rámci projektu specifického výzkumu realizovaného v r. 2019 na Ústavu PVH a archivnictví FF MU: *Tradice a inovace ve zpřístupňování historických pramenů V*, registrační č. MUNI/A/1175/2018. Za bližší informace k rukopisu Cod. Donaueschingen 697 děkuji doc. Davidu Kalhousovi.

²⁾ K pragmatickým písemnostem nověji: Z. Hojda – H. Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu správním a právním*. Praha 2008; obrat k plnohodnotné zpečetěné listině v českých zemích (Z. Fiala užívá termínu „skutečná listina“) nastává až v 1. pol. 12. stol. – Z. Fiala, *K počátkům listin v Čechách*. Sborník historický, 1, 1953, s. 27–45, zde zejm. s. 40, kde datuje zlom konkrétně do 30. let 20. stol. a zásluhu na něm přičítá olomouckému biskupu Jindřichu Zdikovi.

³⁾ Dobře na to v souvislosti s fundací Rajhradu upozorňuje Josef Šrámek, *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11.–13. století*. In: Jan Hrdina – Martina Maříková (edd.), *Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha (Documenta Pragensia Supplementa, II) 2011, s. 45–73, zde s. 51. Před ním na tento fakt upozornili Petr Sommer, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Praha 2007, s. 34 a Josef Žemlička, *Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách*. In: P. Sommer (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, s. 265–276.

⁴⁾ Dnes již není pochyb o tom, že nejcharakterističtější formou pro období před plným prosazením zpečetěné listiny v českých zemích jsou přijímecké písemnosti vyhotovované v domněle listinné podobě, které shrnují informace nejstarších pamětních záznamů vzniknuvších při prvním obdaruování fundátorem: moderními diplomatickými metodami byla tato situace prokázána u Břevnova a Třebíče – viz postupně: Jiří Pražák, *Privilegium perpetuum Boleslai*. In: Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (edd.), *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Praha 1993, s. 13–24 a Marie Bláhová, *Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského*. In: Libor Jan – Petr Obšusta (edd.), *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*. Brno (Disputationes Moraviae 3) 2002, s. 97–111.

pitelně hrály jistě nemalou roli skutečnosti další: u některých církevních ústavů totiž lze pravděpodobně jen stěží hovořit o nějakém pevně fixovaném a od jednoho konkrétního bodu se odvíjejícím počátku – to v případě, že zdejší komunita plynule navazovala na existenci starších poustevnických cel (snad případ Rajhradu), popřípadě pokud vlastní zakládání probíhalo v několika více či méně úspěšných vlnách (typický je v tomto ohledu případ západočeských Kladrub).

Absence institutu zakládacích listin (tj. plně vyvinutých a právně závazných písemností listinného charakteru) v době zahájení budování prvních benediktinských domů v Čechách a na Moravě na přelomu 10. a 11., respektive po velkou část století 11. tedy rozhodně neznamenala, že by v souvislosti s fundací nebo, lépe řečeno, prvním výraznějším majetkovým vybavením (dotací) nevznikala u dotýčených v tomto časovém horizontu zakládaných institucí žádná písemně fixovaná paměť.⁵⁾

V následujících odstavcích nechci avizovat nález nového, dosud neznámého pramene. Jde mi spíše o kontextuální diplomatické zhodnocení jednoho „seznamu výsad“,⁶⁾ který sice byl v tisku již avizován,⁷⁾ jenž ale kupodivu nenašel náležitou odezvu v historických studiích zabývajících se počátky benediktinského opatství ve východočeském Vilémově.⁸⁾ Je to s podivem tím spíše, že tento „seznam“, jak se budu níže snažit prokázat, pomáhá nahlédnout do nejstarší vrstvy dodnes jen torzovitě dochovaného listinného fondu vilémovského opatství, a tudíž vlastně i do okolností vzniku tohoto východočeského kláštera. Umožňuje současně i velmi za-

⁵⁾ Problematice pamětních záznamů – aktů v raně středověkých českých zemích se soustavně věnoval J. Pražák, *Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny*. In: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium* Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha 1975, s. 29–40; novější přehledné shrnutí publikovala M. Bláhová, *Pamětní záznamy (akty) v českých zemích od konce 10. do konce 13. století*. *Historia Slavorum Occidentis*, 1 (2), 2012, s. 72–84. Diplomatické shrnutí poznatků k fundačním, respektive donačním listinám českých klášterů a kapitul do r. 1200 zveřejnil Rostislav Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*. *Studia mediaevalia Pragensia*, 2, 1991, s. 125–146.

⁶⁾ V předložené studii pro zjednodušení označován též jako „seznam“ či „brněnský seznam“.

⁷⁾ Bez jakýchkoliv širších souvislostí seznam, který mne zde bude zajímat, poprvé otiskl Jaromír Čelakovský, *O právních rukopisech města Brna*. *Časopis Musea království Českého* (dále jen ČČM), 56, 1882, s. 496–514, zde s. 507; k tomu srov. Miroslav Flodr, *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*. Brno 2006, s. 72.

⁸⁾ Zatím nejnovější důkladné syntetické zpracování dějin tohoto kláštera viz u: Tomáš Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s Miroslavem Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově. Dějiny zapomenutého kláštera na česko-moravském pomezí*. České Budějovice 2015, zejména s. 43–75 a J. Šrámek, *Mezi normou, reformou a praxí. Proboštství benediktinských klášterů v Čechách a na Moravě ve středověku*. Olomouc 2016, s. 281–299.

jímavé srovnání pramenů povahy diplomatické (včetně důležitých deperdit) s prameny narativními, v nichž se počátky benediktinského kláštera ve Vilémově rovněž traktují, avšak v podobě, která u historiků vyvolávala a stále vyvolává spíše další otázky.

ARCHIV VILÉMOVSKÉHO KLÁŠTERA

Stav dochování archivu vilémovského kláštera je pro nás do značné míry určující limitou již jen z toho hlediska, že zdejší prostředí, nakolik je známo, nevytvořilo vlastní (rozuměj: místní) historickou tradici ve formě domácího, přímo ve Vilémově vzniknuvšího narativního pramene. A tak i ti kronikáři a historici, kteří se zabývali problematikou raného vývoje vilémovského opatství nebo se alespoň zmínili o nějakém aspektu z jeho dějin, byli odkázáni na skladbu a obsah zdejších listin.⁹⁾ Byl si toho bezpochyby dobře vědom i představitel rané české obrozené historiografie, piarista Gelasius Dobner, který se jako první pokusil vytvořit ucelený „diplomatar“ vilémovských listin.¹⁰⁾ Dobner v rámci šestého dílu svých *Monument* zpracoval vilémovské listiny, které našel mezi listinami uloženými v archivu břevnovského kláštera. Tím vlastně naznačil, jaký byl konečný cíl putování vilémovského listinného archivu poté, co byl konvent benediktinů husity z Vilémova v r. 1421 vyhnán a většina bratří našla svůj nový, přechodný domov na Moravě: v Uherčicích a Rajhradě.¹¹⁾

⁹⁾ Na naprostý nedostatek pramenů pro prvních zhruba sto let existence kláštera upozorňuje Čeněk Sameš: *Klášter vilémovský*. Praha 1934 (zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností československých v Praze, 41, 1933 a 42, 1934), s. 8; hned v několika studiích (vedle již citovaných monografií) se nad počátky Vilémova nověji zamyslel Josef Šrámek, který si v této souvislosti stěžuje přímo na „pramennou nouzi“; tu se snaží překlenout mimo jiné pomocí analogií s dějinami jiných duchovních institucí – srov. J. Šrámek, *Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově. (Příspěvek k diskusi o fundační činnosti rané české šlechty ve 12. století)*. Havlíčkovobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu, 26, 2012, s. 7–73, zde zejm. s. 7–8 a 29–30 a dále T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 43–54 a 56–60.

¹⁰⁾ *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita* (dále jen MHB). Tomus VI, ed. Gelasius Dobner. Pragae 1785, s. 380–472 („*Diplomatarium Willemoviense*“). Krátce před Dobnerem pracoval s dochovanými vilémovskými originály Franz Pubitschka, ale ani on zde již žádnou písemnost z nejstaršího období klášterních dějin, tj. ze 12. století nenašel; viz jeho *Chronologische Geschichte Böhmens von den ersten Königen bis auf Karl den IVten, IV/1. (Von Wratislavs Krönung bis auf Ottokarn den I^{ten})*. Prag: Johann Karl Hraba 1778, s. 204: „In dem Brzewnower Archive findet man zahlreiche für das Willemower Kloster ausgefertigte Schreiben, die ich aus Gewogenheit des Hochwürdigten Herrn Prälaten Gunthers gesehen und abgeschrieben habe, ob man gleich die erstern vom 12. Jahrhunderte gänzlich vermisset“.

Je pravděpodobné, že stejnou „únikovou cestu“ na Moravu zvolili vilémovští bratři pro svůj klášterní archiv; jeho konečné uložení do břevnovského listinného archivu mělo bezpochyby charakter deponátu celého zbytkového fondu, a to nejspíše po smrti posledního titulárního vilémovského opata Petra III., který zemřel v Rajhradě v roce 1541.¹²⁾ Jeho smrtí zanikly poslední naděje na návrat vilémovských bratří a na obnovení zdejšího benediktinského řeholního života, a tak vilémovské listiny putovaly nejprve (pravděpodobně z Rajhradu) do Broumova, kam byl již v průběhu husitských válek odklizen fond vlastních břevnovských listin, a spolu s nimi začátkem druhé poloviny 18. století vilémovské originály doputovaly na Břevnov.¹³⁾

Musíme ovšem mít na paměti, že se do břevnovského archivu dostala pouze část z původní listinné výbavy vilémovského opatství – je třeba totiž počítat jednak s „přirozenými“ ztrátami listin již během trvání vilémovského konventu, jednak s tím, že sama bouřlivá předhusitská a raně husitská doba a přesuny osob i majetků s tím spojené vedly jistě k dalším ztrátám, které svým množstvím mohly překračovat ony počty ztrát „přirozených“; a tak se do dnešních dnů mezi břevnovskými listinami dochovalo pouze torzo či jakýsi výběr z celku původního vilémovského „fondu“. Zejména nejstarší dějiny kláštera tím byly bezpochyby citelně postiženy.

Nejde ale pouze o ztráty listin. Pro rané klášterní dějiny jistě hrály velkou roli vedle listin i zápisy memoriálního charakteru, které mohly být součástí liturgických knih a ty v tomto ohledu tvořily důležitý doplněk písemností pragmatických. Oddělení klášterního archivu od knihovny (a chrámového pokladu) tak nutně vedlo k roztržení a narušení integrity celé domácí institucionální paměti.¹⁴⁾ To se

¹¹⁾ Ke vztahu východočeského kláštera ve Vilémově k jeho moravským majetkům zatím nejnověji J. Šrámek, *Benediktinské opatství ve Vilémově na Havlíčkovodsku a jeho vazby k Moravě ve středověku*, *Vlastivědný věstník moravský*, 66, 2014, s. 225–237, zde s. 230–231.

¹²⁾ O posledním vilémovském opatovi viz J. Šrámek, *Benediktinské opatství ve Vilémově na Havlíčkovodsku*, s. 234.

¹³⁾ Souvislou historii břevnovského archivu publikovala Jitka Křečková, *Archiv břevnovského kláštera*, *Paginae historiae. Sborník Národního archivu*, 14, 2006, s. 11–29, zde s. 16.

¹⁴⁾ Nejstarší dosud identifikovanou součástí bývalé vilémovské klášterní knihovny je *Sedulii Scotti Commentarius in evangelium Matthaei*, karolínský rukopis třetí čtvrtiny 9. století, jehož originál dnes uchovává Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. Lat. 740. *Srov.*: Bernhard Bischoff, *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen)*. Teil III: *Padua–Zwickau*. Wiesbaden 2014, s. 482, č. 7151 (s proveniencí „wohl Ostfrankreich“). Přední a zadní předsádku tohoto kodexu tvoří vertikálně rozříznutá listina pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic pro vilémovský klášter v záležitosti provize na jisté beneficium pro Petra, syna Petrova ze Žatce z roku 1353; listinu v plném znění vydala Jana Zachová: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen *RBM*), V/4, ed. J. Zachová. Praeae 2004, s. 771–773,

počátkem 15. století stalo i v případě vilémovského opatství, když jádro jeho listinného fondu skončilo po výše naznačené anabázi nakonec v Břevnově.

S vědomím všech těchto souvislostí si současná diplomatika, vedle kritického studia a zpřístupňování reálně dochovaných úředních pramenů, nutně musí klást rovněž otázky směřující k možnostem rekonstrukce proměnlivé skladby a struktury archivů té které instituce v průběhu jejího trvání; a tak výše popsaná pramenová skepse může být diplomatickými metodami (ovšem při splnění jistých podmínek souvisejících vždy se stavem dochování příslušných pramenů) tu a tam překonána. Mám zde v první řadě na mysli důkladné studium deperdit a jiných diplomatických pramenů, které se dodnes sice nedochovaly v autentické podobě, ale o jejichž bezpečné existenci nás přesvědčují zmínky v pramenech jiných. Na existenci dnes ztracených písemností soudíme z různých zdrojů: vedle zmínek v mladších reálně dochovaných listinách mají pro výzkum deperdit velký a doposud ne zcela využitý potenciál registrové extrakty pořizované z listin již od středověku při nejrůznějších příležitostech (nejčastěji při inventarizacích).¹⁵⁾ Přitom díky sondám, které byly do tohoto typu pramenů již provedeny, víme, že touto cestou nezískáváme poznatky jen o ojedinělých deperditech, nýbrž mnohdy o celých skupinách ztracených písemností.¹⁶⁾

Navzdory jisté problémovosti spojené s možnostmi identifikovat často velmi stručné (a svým obsahem mnohdy i zavádějící) staré inventární registry s dodnes dochovanými písemnostmi jsou tyto soupisy velmi užitečné a jejich informace nabízejí pro příslušný listinný archiv zcela nové, netušené možnosti výzkumu.¹⁷⁾ A nezapomínejme ani na fenomén diplomatických fragmentů, tedy zlomků listin, které z nějakého důvodu ztratily pro svého majitele funkčnost a byly využity například

č. 1738. V tomto smyslu doplňuji zatím nejucelenější informace o vilémovské knihovně publikované u: T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 267–274.

¹⁵⁾ Význam starých inventářů nověji na příkladu tzv. zakládacích listin vyšehradské kapituly ve své studii prokázal Lukáš Reitinger, *Nejstarší vyšehradské listiny*. In: Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová (edd.), *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. Praha 2018, s. 216–246, zde zejm. s. 235–238.

¹⁶⁾ Příkladem za všechny ostatní studie diplomatických deperdit v benediktinském prostředí může být J. Pražák, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 9, C7, 1960, s. 109–123.

¹⁷⁾ Nevyužívání starých inventářů souvisí mimo jiné s tím, že zatímco dějinám kancelářů jakožto producentů úředních písemností je, alespoň pokud jde o přemyslovské období českých dějin, věnována pozornost dostatečná, a to především v souvislosti s kritickým vydáváním dotyčných listin, studium zaměřené na osud písemností v archivech příjemců je spíše vzácností. *Srov. z poslední doby práci Tomáše Veličky, Sepsání – užívání – uchovávání. Panovnícké listiny v životě českých královských měst ve středověku*. Litoměřice–Praha 2018.

ve vazbách mladších knih. Výskyt této makulatury je v porovnání se zlomky literárního obsahu podstatně méně častý, leč i s takovými fragmenty se setkáváme. A výše citovaný případ listiny Arnošta z Pardubic pro Vilémov je toho důkazem.¹⁸⁾

Rekonstrukce založené na takto doširoka rozkročné pramenné bázi pak velmi zajímavým způsobem doplňují poznatky získané studiem autenticky dochovaných pramenů, takže teprve zohlednění i písemností s takto komplikovanou textovou tradicí vytváří věrohodnější obraz o skutečné listinné výbavě dotyčné instituce. Pomocí jakýchsi zpětných projekcí a s využitím deperdit můžeme totiž jít dokonce i za informační rámec daný prameny dodnes v autentické, plnotextové podobě dochovanými.

Legitimní otázkou je samozřejmě míra spolehlivosti informací vedoucích k hypotéze o existenci deperdita, což úzce souvisí s interpretací okolností vzniku a funkce zdrojového pramene, z něhož na existenci takového deperdita soudíme.¹⁹⁾ Těmito zdrojovými prameny jsou zpravidla, jak již bylo zmíněno, různé staré inventární soupisy listin, které mohou na jedné straně přinášet informace značně zkreslené (pokud jde o dataci i samotný obsah registovaných písemností: souvisí to pochopitelně s mírou erudice daného tvůrce-archiváře a jeho schopností pracovat se starými listinami),²⁰⁾ na straně druhé je zde naopak oslabeno riziko vědomé manipulace s informacemi ze strany tvůrce takového seznamu.²¹⁾ V tomto ohledu je třeba staré inventáře považovat za zdroje velmi relevantní. Míra spolehlivosti pak roste tehdy, když se daný soupis starých listin nachází v prameni, který není provenienčně spojen s původcem sepisovaných či inventarizovaných listin – a to je případ, o němž mi zde jde.

¹⁸⁾ Z vilémovského prostředí ovšem známe i další příklady diplomatické makulatury: srov. T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 123 (přední předsádka tvořená listinou vydanou vilémovským opatem Jaroslavem II. a konventem 12. dubna 1320).

¹⁹⁾ Důležité metodické poznámky pro práci s tímto typem pramenů publikoval Ivan Hlaváček, *Poznámky k otázce deperdit v pramenné práci historika*, *Mediaevalia historica Bohemica*, 1, 1991, s. 357–364.

²⁰⁾ Nejde ovšem zdaleka jen o nevědomé chyby; důležitou okolností je samozřejmě i funkce dotyčného soupisu – staré registry totiž mohou obsah registované písemnosti zprostředkovat velmi zkresleně, s akcentem na zcela okrajové části listinné dispozice, popřípadě zprostředkovávají informaci pouze o té části listiny, která byla z nějakého důvodu předmětem aktuálního zájmu, zatímco ostatní části listiny bývají v takovém registu zcela zamlčeny.

²¹⁾ O takto chápanou informační spolehlivost starých inventárních registů, určených pro vnitřní potřebu dotyčné instituce, se opírá Jiří Pražák, když využil informací z břevnovského archivního inventáře přelomu 16. a 17. století pro důkaz nezpochybnitelné existence dnes deperditní písemnosti hlásící se ke knížeti Boleslavovi II. a obsahující původní knížecí obdarování břevnovského kláštera pravděpodobně ještě z konce 10. století – viz J. Pražák, *Privilegium pervertustum Boleslai*, s. 17.

Dodnes dochované torzo vilémovského klášterního archivu sestává z originálních listin,²²⁾ neznáme tudíž žádný kopiář či jiný pramen, který bychom mohli interpretovat jako pozůstatek staré inventarizace vilémovského fondu, jež by byla realizována ještě za existence vilémovského konventu v předhusitské éře. Vzhledem k předpokládané torzovitosti dochovaných listin zejména pro nejstarší dějiny kláštera, na niž si svorně stěžuje veškerá dosavadní sekundární literatura, bychom takový pramen bezpochyby velmi uvítali. Přes tuto nepříznivou okolnost v textové tradici pramenů k vilémovským dějinám před rokem 1200²³⁾ a přes absenci zachytitelné inventarizace, popřípadě navzdory chybějící pomůcce ve formě kopiáře, který by byl domácí vilémovské proveniencie, jeden svým vznikem ještě středověký soupis se vztahem k Vilémovu přeci jen existuje.

BRNĚNSKÝ PRAMEN K RANÝM VILÉMOVSKÝM DĚJINÁM

Počátkem osmdesátých let 19. století zaměřil pražský městský archivář Jaromír Čelakovský svou pozornost na prameny brněnského městského práva a při této příležitosti publikoval (v přímé návaznosti na podobně koncipované předchozí studie Emila Franze Rösslera) soupis rukopisů obsahujících jeho textaci.²⁴⁾ Smyslem Čelakovského studia bylo navázat na Rösslera zejména tam, kde zůstaly nedořešeny otázky původní, v době brněnského notáře Jana vznikuvší verze právní knihy města Brna, a dále vyřešit vztah tohoto archetypu k jeho mladším variantám, zejména k tzv. Manipulu.²⁵⁾

Mezi Čelakovským popsanými rukopisy se nachází rovněž „*Rukopis č. V z druhé polovice XIV. století*“.²⁶⁾ Přestože Čelakovského primárně zajímal vlastní obsah ru-

²²⁾ Již G. Dobner předpokládal, že všechny vilémovské listiny ze 12. století, jejichž existenci přirozeně předpokládal, se ztratily, ovšem neznámo kdy a jakými cestami – srov. *MHB VI*, s. 376: *Id omnium maxime deplorandum membranas omnes saeculi duodecimi, cuius principio fundatum conditumque fuit, nescio quo fato amissas, nulla enim vetustior imperio Przemyslai Ottocari I. initiisque saeculi XIII. superstes inventa*. Tento názor se udržel i v moderní diplomatické literatuře: rovněž R. Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů*, s. 139, č. 13 pro Vilémov konstatuje, že „*Přísemné prameny z doby před poč. 13. století nejsou k dispozici*“.

²³⁾ Dobner si při příležitosti sestavování posloupnosti vilémovských opatů také povšimnul, že vedle nejstaršího období (12. století) je v dochovaných vilémovských listinách zřetelná mezera ještě pro období mezi lety 1214 a 1276 – srov. *MHB VI*, s. 380: *Desiderantur itaque anteriores saeculo XIII. et fortassis etiam intermedii aliqui praesertim inter annos 1214 et 76, quorum neque in Diplomatiis Willemoviensi et Brzewnoviensi neque in memorabilibus Rayhradensibus mentio sit*.

²⁴⁾ J. Čelakovský, *O právních rukopisech města Brna*. ČČM, 56, 1882, s. 496–514.

²⁵⁾ J. Čelakovský, *Ibid.*, s. 498.

²⁶⁾ J. Čelakovský, *Ibid.*, s. 507–508. Dnes jde o: Archiv města Brna (dále jen AMB), fond A 1/3 Archiv

kopisu vztahující se k právní knize města Brna, neopomenul v rámci popisu kodexu poznamenat, že na konci posledního zápisu „*nalézá se ještě zapsána ... zpráva o neznámých nyní privilegiích kláštera Vilémovského a jednoho privilegia m. Brna v příčině cla v Habrech*“.²⁷⁾ Ale vzhledem k tomu, že tento seznam nijak nesouvisel s jeho zájmem soustředěným na genezi textace brněnského práva, nevěnoval mu dále žádnou pozornost. Dokonce si ani nepoložil (spolu s ostatní, již citovanou literaturou, která o seznamu věděla) základní otázku, totiž jakou funkci onen seznam v daném rukopisu má, proč se tam objevil a hlavně zdali tento zdánlivě izolovaný pramen nemá v brněnském municipálním prostředí nějakou další paralelu, která by vrhla přeci jen trochu více světla do celé záležitosti. Je těžko představitelné, že by se seznam převážně vilémovských listin ocitl v kodexu zcela náhodou.

Řešení celého právě definovaného komplexu otázek tkví ve dvou skutečnostech, které plynou ze samotného obsahu avizovaných privilegií: je zcela evidentní, že všechny listiny mají společného jmenovatele, totiž problematiku cla a jeho vybírání, a dále to, že listiny zastoupené v seznamu tvoří vlastně dvě skupiny – jednak množinu privilegií vilémovských, jejichž obsahově právní podstatou je důkaz, že vilémovský klášter má právo participovat na výběru cla v starobylé celnici v Habrech, a jednak privilegium pro město Brno, v němž jsou jeho měšťané na svých cestách po českých zemích naopak od placení veškerých cel osvobozeni. Všechny dokumenty pak můžeme bez větších rozpaků interpretovat jako „právní výbavu“ a oporu pro základní argumentaci dvou svářících se stran, jejichž spor se týkal otázky exkluzivity měšťanů (v našem případě brněnských) a jejich eventuální privilegovanosti na stezkách vedoucích z Moravy do Čech a nazpět.

Tuto interpretaci **seznamu celních privilegií** zapsaných na spodním okraji posledního folia (fol. 99^v) dnešního rukopisu č. 4 brněnského městského archivu podporuje opis jiného privilegia, vydaného českým králem Janem Lucemburským 20. prosince 1341 v Kutné Hoře ve prospěch kláštera vilémovských benediktinů.²⁸⁾

města Brna – Sbírka rukopisů a úředních knih 1333–1945 (1958) (dále jen A 1/3), rukopis č. 4 (*Sbírka brněnských výpovědí kmetů z druhé půle 14. stol.*). K němu srov.: Jaroslav Dřímál, *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*. Praha 1956, s. 137 (s upozorněním na sem zapsaný seznam vilémovských privilegií) a nověji Ludmila Sulitková, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*. Praha (Práce z Archivu Akademie věd, řada B, sv. 17) 2004, s. 136; seznam privilegií je *Ibid.*, s. 180, pozn. 130 označen nepřesně jako „několik regist panovníckých privilegií pro Brno ze 13. století“.

²⁷⁾ Kritickou edici zápisu, včetně odkazů na Čelakovského přepis, podávám na konci této studie – viz zde OBR. 1.

²⁸⁾ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkundensammlung zur Geschichte Mährens* (dále jen CDM), VII/1, hg. v. Peter Ritter v. Chlumecky – Josef Chytil. Brünn 1858, s. 266–268, č. 373 = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, IV, ed. Josephus Emler. Praeae 1892,

Jeho jediný, tentokrát však plně dochovaný text se nachází rovněž v rukopisné sbírce brněnského městského archivu, konkrétně v nejstarší knize statut a privilegií města Brna.²⁹⁾ Tak jako jsem výše konstatoval, že je stěží výsledkem pouhé náhody, ocitnul-li se v rukopise č. 4 onen seznam vilémovských privilegií na haberské clo, totéž konstatování lze vyslovit i v souvislosti s opisem listiny Jana Lucemburského pro tentýž klášter v rukopise č. 40. Všechny zmiňované „vilémovské texty“ spolu souvisejí nejen obsahem a subjektem svého příjemce, ale byly do obou brněnských kodexů zapsány evidentně současně, navíc jednou písařskou rukou náležející brněnské kanceláři. A tak bude zapotřebí zamyslet se nad právě představenou textovou skupinou jako nad jedním jediným funkčním celkem. Záhy zjistíme, že se totiž tyto texty velmi dobře doplňují.

PRIVILEGIUM PRO VILÉMOV NA HABERSKÉ CLO

Během svého pobytu v Kutné Hoře 20. prosince 1341 král Jan Lucemburský, jak již víme, potvrdil vilémovskému klášteru příjem z haberského cla a potvrdil konkrétní výši celního tarifu pro jednotlivé komodity (zmíněno je mj. osvobození studentů vezoucích své knihy od celních poplatků).³⁰⁾ Z narace Janova privilegia se dozvídáme zajímavou okolnost: český panovník listinu vydává poté, co se ke králi dostavil vilémovský opat Petr I.³¹⁾ a předložil mu **privilegia českých knížat a králů**,

s. 424–428, č. 1050. K privilegiu podrobněji viz níže. O haberském mýtu v souvislosti s ostatními majetky vilémovského klášterství přehledně pojednali T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 297.

²⁹⁾ AMB, A 1/3, rukopis č. 40, fol. 17^v–18^r; k rukopisu *rov. Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I. (Úvod a edice)*, ed. M. Flodr. Brno 1990, s. 50; Jaroslav Dřímál, *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausenu*. Sborník archivních prací (dále jen SAP), 8, 1958, s. 109 až 129, zde s. 121–125; L. Sulitková, *Statuta městské rady brněnské pro řemeslníky z poloviny 14. století*, Brno v minulosti a dnes, 10, 1988, s. 143–149, zde s. 145; J. Dřímál, *Archív města Brna*, s. 134–135; R. Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog*. Praha (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 4) 1963, s. 39–40, č. 10 a nověji L. Sulitková, *Vývoj městských knih v Brně*, s. 135. Viz zde OBR. 2.

³⁰⁾ CDM VII/1, s. 267, č. 373: *scolares suos ferentes codices a solutione thelonei penitus absolventur*. Janovo privilegium je třeba chápat nikoliv jako nově udělenou výsadu, ale jako textaci starobylého úzu, kterou vydavatel zjistil za pomoci dožádaných svědků, kteří pod přísahou jednotlivé tarifní položky dosvědčili. Podobnou textaci známe rovněž z města Brna, kde k ní došlo nejpozději ve 20. letech 14. století: M. Flodr, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století II. (Komentář)*. Brno 1992, s. 207–212 a znovu, včetně českého překladu týž, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*. Brno (Knižnice Matice moravské 7) 2001, s. 195–201.

³¹⁾ Petr I. byl opatem v letech 1327–1348; nejnovější seznam vilémovských opatů s odkazy na rele-

v nichž se výslovně uvádí, že tito Janovi předchůdci udělili Vilémovu podíl na haberském clu,³²⁾ nicméně bez uvedení přesnější specifikace ohledně výběru tohoto cla. Vzhledem k tomu, že z těchto nepřesností, jak se můžeme domnívat, vznikaly v průběhu času spory a zmatky, byl král požádán o nápravu a o přesné vymezení haberského tarifu a to Jan Lucemburský v této listině učinil:

... *Petrus, abbas in Wilhemow, ... quedam privilegia nostrorum predecessorum tam ducum quam regum Boemie super libertatibus et bonis ipsius monasterii demonstravit, in quibus specialis mencio ..., qualiter thelonea in Habrn et in Wille-mow ipsi monasterio incorporata sunt per eosdem ...*

Budeme-li dikci narace Janova privilegia věřit, znamená to, že nějaký podíl na příjmech z mýta v haberské celní stanici náležel k výbavě vilémovských benediktinů již od knížecí éry (*abbas ... privilegia ... ducum ... demonstravit*). Avšak jak hluboko vilémovská držba do knížecí éry zasahovala, nelze pochopitelně toliko na základě narace Janova privilegia soudit. Plyne z ní zatím pouze to, že nejstarší dosud v literatuře uváděný pramen dokládající participaci východočeských benediktinů na haberském mýtu, totiž nedatovaná listina čáslavského, chrudimského a vraclavského knížete Děpolda III., kladená do let 1204–1214 a zajišťující Vilémovu čtvrtý týden z výnosu ze zdejší celní stanice (*quarta septimana in theloneo, quod Gabr nuncupatur*),³³⁾ není rozhodně jejím prvním, nejstarším dokladem. Z podílu na haberském mýtu se Vilémovští evidentně těšili již ve 12. století, a to údajně na základě nějakého „privilegia“ vydaného českým knížetem. Žádný takový pramen se ale v dnešním souboru vilémovských listin (uložených dnes ve fondu listin břevnovských benediktinů) nenachází a nevěděla o něm ani starší historická tradice od G. Dobnera. Zde narážíme na onu výše několikrát zmiňovanou „pramennou nouzi“ související s vilémovskými prameny před rokem 1200.

Na poněkud pevnější půdě se dostaneme, srovnáme-li text narace Janovy listiny se „seznamem“ privilegií dochovaným v brněnském městském archivu v rukopise č. 4. Jen připomínám, že jeho souvislost s opisem Janova privilegia potvrzují i paleografické argumenty (opis Janovy listiny a seznam píše stejná ruka pracující v brněnské městské kanceláři ve druhé polovině 14. století). Představme si obsah tohoto „seznamu“ podrobněji.³⁴⁾

vantní prameny publikovali T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 283.

³²⁾ Zcela jinou záležitostí je zisk vlastních Habrů, jejichž akvizici pro vilémovské klášterství literatura předpokládá až v polovině 14. století – J. Šrámek, *Mezi normou, reformou a praxí*, s. 285.

³³⁾ *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae* (dále jen CDB), II, ed. Gustavus Friedrich. Praegae 1912, s. 107, č. 112. K listině viz u: T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 71, kde je podrobně rozebrán její historický kontext, zejména v souvislosti s dějinami Děpoliců, a dále *Ibid.*, s. 297 v tabelárním přehledu. O listině ještě viz níže.

³⁴⁾ Jeho edici podávám samostatně, na konci této studie.

Seznam má charakter stručných registů, které jsou uspořádány vždy chronologicky, a to tak, že nejprve přicházejí registry vilémovských listin (z let 1121, 1233, 1238 a 1245), posléze jediná listina vydaná ve prospěch města Brna (z roku 1243):

- 1) Donační listina (*donacio*) českého knížete Vladislava I. z roku 1121 na clo v Habrech, konkrétně na příjem tří týdnů jeho výnosu (*ad tres septimanas*); dnes je listina deperditem.
- 2) Donační listina českého krále Václava I. z roku 1233 na čtvrtý týden výnosu z téhož (*quarta septimana*); dnes je listina deperditem.
- 3) Donační listina krále Václava I. z roku 1238 na clo v Habrech; šlo pravděpodobně o confirmaci držby kompletních celních výnosů; dnes je listina deperditem.
- 4) Potvrzení českého krále Václava I. z roku 1245 na clo v Habrech s výslovným upozorněním, že tomuto clu podléhají všichni obchodníci s výjimkou těch, kteří byli od něj před datem vydání této listiny osvobozeni; dnes je listina deperditem.
- 5) Privilegium českého krále Václava I. pro město Brno z roku 1243, v němž jsou brněnští měšťané vyjmuti z placení veškerých cel; zde je identita listiny, z níž je regist vytvořen, vcelku jasná – jde o odkaz na jednu ze zásad tzv. velkého privilegia (*Iura originalia*) pro město Brno z ledna uvedeného roku, privilegium je dochováno dodnes v originálu v Archivu města Brna.³⁵⁾

Již na první pohled je evidentní korespondence zejména mezi obsahem listin č. 4 a č. 5. A právě v nich je obsaženo i nejpravděpodobnější zdůvodnění, proč se jak celý „vilémovský soubor“, tak i opis privilegia Janova z roku 1341 v rukopisech brněnské městské kanceláře objevil. Obě instituce (totiž město Brno a vilémovský klášter) jsou zde vlastně navzájem „porovnávány“ z hlediska obsahu svých listinných archivů a potažmo validity svých výsad, a to s ohledem na kauzu výběru haberského mýta. Měšťané se v této záležitosti (evidentně ještě i ve druhé polovině 14. století) opírali o svá *Iura originalia* udělená králem Václavem I. roku 1243 (v seznamu pod č. 5), tzn. ještě před privilegiem vilémovským od téhož panovníka z roku 1245 (v seznamu pod č. 4); vilémovské privilegium údajně bezcelní průchod stanicí v Habrech povoluje pouze těm, kteří by svůj nárok mohli opřít o starší (to znamená před rokem 1245 udělenou) imunizaci od této povinnosti. A právě to byl případ Brněnských.³⁶⁾ Je-li tedy stopa vilémovských písemností v brněnských

³⁵⁾ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů 1208–1945 (2000), listina č. 15; CDB IV/1, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková. Pragae 1962, č. 17 s. 82 [§ 17]: *Volumus quoque, ut quicumque manens in civitate cum civibus iura tenuit universa tam in iudicio quam in collectis, ab omni teloneo debeat esse liber*. Srov. *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, ed. M. Flodr. Brno 1993, s. 8 (latinské znění), s. 16 (německé znění) a s. 24 (český překlad Jany Nechutové).

³⁶⁾ Na tomto místě je zapotřebí učinit malou právně historickou glosu. Znění příslušného ustanovení původního brněnské práva je ve výše citované pasáži o clech dosti obecné a sama domácí (br-

pramenech pozůstatkem sporu mezi oběma subjekty (nic bližšího o něm ovšem nevíme), pak onen „seznam“ představuje soubor subsidiárních instrumentů, jimiž obě strany mohly opírat své nároky. Posléze se jak „seznam“, tak i opis detailně rozepsaného haberského celního tarifu obsaženého v privilegiu Jana Lucemburského stal součástí brněnských městských knih.

Nemusíme ale v daném souboru dokumentů nutně spatřovat pozůstatek sporu obou stran, byť je tato situace dosti pravděpodobná.³⁷⁾ V období Jana Lucemburského, tedy v době vydání jeho listiny z roku 1341, zcela evidentně došlo ke specifikaci jednotlivých tax vybíraných v haberské mýtní stanici a město Brno (bez ohledu na to, zdali o dané věci spor vznikl či nikoliv) pochopitelně mělo zájem na tom, aby o tomto tarifu mělo prostě přehled – není zapotřebí asi pochybovat o tom, že Brňané využívali cestu směrem do Čech a nazpět velmi často.³⁸⁾ A nejstarší privilegia byla v tomto ohledu velmi obecná, nestanovovala obvykle konkrétní částky za konkrétní položky, zpravidla jen definovala podíl na vybrané částce pro tu kterou obdarovanou instituci.³⁹⁾ Plyne to i ze „seznamu“ samotného, a to

něnská) interpretační tradice nebyla nejspíš v tomto ohledu jednotná. Např. německé překlady 14. století rubrikují překlad dotyčného ustanovení jako „*Von der maut in der stat*“, tj. mýto vybírané toliko na území města Brna. Explicitně vyjádřenou, a tudíž jednoznačnou imunizaci od veškerých celních poplatků v Čechách a na Moravě obdrželo Brno až od českého krále Rudolfa I. 29. ledna 1307 (*RBM II*, ed. J. Emler. Praga 1882, s. 916, č. 2126). Literatura nicméně ustanovení o celní imunitě pro Brno v *Iura originalia* běžně vztahuje na celou zemi – srov.: M. Flodr, *Brněnské městské právo*, s. 196 – a německou verzi chápe jako nepřesnou: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I.*, s. 453 a Flodr, M., *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století II.*, s. 206 („*Překlad neodpovídá plně smyslu latinské verze*“). Vilémovský případ bychom mohli mj. chápat jako důkaz, že judikatura aplikující ustanovení *Iura originalia* v právní praxi 14. století chápala toto ustanovení opravdu celozemsky.

³⁷⁾ V jiném případě bychom totiž asi jen stěží hledali odpověď na otázku, jak se k tomuto vilémovskému souboru město Brno, potažmo jeho písař či notář vůbec mohl dostat.

³⁸⁾ Haberská celní stanice, jejíž existence je nezpochybnitelná, souvisí s problematikou tzv. haberské stezky. K ní nejpodrobněji srov. u Ivana Vávry, *Haberská cesta*, *Historická geografie*, 3, 1969, s. 8–32. Vávra *Ibid.*, s. 24 referuje též o „fiskálním rozměru“ této stezky, vznik celnice v Habrech předpokládá až ve druhé polovině 12. století; to ovšem souvisí s tehdy neujasněnou dobou založení vilémovského kláštera. Nicméně je třeba podotknout, že Vilémov dostává postupně podíly na vybírání cel, které v této stanici muselo již nějakou dobu fungovat před založením Vilémova, a to v knížecí režii. Jen pro úplnost podotýkám, že sama existence haberské stezky byla nověji označena za historický mýtus Dušanem Cendelínem, *Od Habrů k Brodu. Pokus o řešení jednoho problému viatistiky*, *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí*, 1, 2001, s. 46–79. Cendelín nicméně připouští křižovatku (větvení) cest v bezprostředním okolí Habrů.

³⁹⁾ Ke středověkým klům a jejich výběru obecně Josef Žemlička, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997, s. 168 a 298 s odkazy na další literaturu.

zejména z položky, která nás zde bude zajímat nejvíce, z položky registované pod č. 1.

Zřejmá je rovněž již naznačovaná provázanost „seznamu“ s výše uvedeným celním privilegiem Janovým z roku 1341 – jedná se s největší pravděpodobností o ona privilegia Janových předchůdců, která mu byla předložena vilémovským opatem Petrem I. a která dokumentovala vilémovské nároky na vybírání haberského cla. A vzhledem k tomu, že se všechny zde zastoupené listiny svým inkarnačním rokem hlásí do Dobnerova hiátu, tj. do doby, z níž citelně postrádáme jakékoliv diplomatické prameny k tomuto klášteru, jde současně o mimořádný pramen doplňující právě tento nedostatek. Celý soubor dokumentuje skutečnost, že klíčovou donací, která hrála nejspíš prim v klášterních příjmech a která – jak uvidíme – tvořila součást jeho aktiv již od samého počátku, bylo darování příjmů z haberské celní stanice. Ostatně i nejstarší dodnes dochovaný originál původního vilémovského klášterního archivu se týká mimo jiné podílu na těchto příjmech.⁴⁰⁾

LISTINA KNÍŽETE VLADISLAVA I. PRO VILÉMOV

První na brněnském „seznamu“ registovaná položka nás musí zaujmout hned ze dvou důvodů: předně proto, že jde o pozůstatek nejstarší, dnes sice nedochované, nicméně bezpečně existující listiny dochované (jistě ve 14. století, ale níže uvidíme, že ještě i na prahu novověku, ve století 16.) v klášterním archivu tohoto benediktinského opatství; a dále pro skutečnost, že se hlásí do inkarnačního roku 1121, tj. do období samotného založení benediktinského kláštera ve Vilémově a v této souvislosti přímo k osobě tehdejšího českého knížete.⁴¹⁾ O její celkové obsahové náplni se můžeme samozřejmě jen dohadovat – dochované listiny české či moravské provenience hlásící se do první poloviny 12. století, popřípadě do doby ještě starší, představují zpravidla svod domácí institucionální paměti, opírají se o různé pamětní záznamy (akty) a jako takové neprocházejí „kanceláři“ svých avizova-

⁴⁰⁾ CDB II, s. 107, č. 112. Srov. též J. Šrámek, *Benediktinské opatství ve Vilémově na Havlíčkobrodsku*, s. 227 (vyobrazení listiny) a s. 228 a dále téhož, *Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově*, s. 18 (rovněž s vyobrazením). Listina čáslavského, chrudimského a vraclavského knížete Děpolda III. je datována pouze obecně, a to do let královské vlády Přemysla I. a episkopátu pražského biskupa Daniela II.; klade se do let 1204–1214 a byla nejstarším dochovaným originálem z původního vilémovského archivu i v době Dobnerově: viz jeho *MHB VI*, s. 380–381, č. I (u něj je ovšem Děpoldova listina datována do let 1200–1214, dle Dobnerem domnělých let Danielova pražského episkopátu).

⁴¹⁾ Pro Vladislava I. by to nebyla první benediktinská fundace, když nedlouho předtím (nejspíš r. 1115) založil klášter v západočeských Kladrubech – srov. Václav Novotný, *Od Břetislava I. do Přemysla I.* In: *České dějiny I/2*. Praha 1913, s. 510–512.

ných vydavatelů, tudíž se z formálního hlediska jedná o listiny zfalšované.⁴²⁾ To ovšem neznamená nutně nespolehlivost informací v nich obsažených. Tento kompilační charakter má nicméně za následek, že obsah takové písemnosti není zaměřen na jednu donaci, ale jde o svod zahrnující v sobě třeba i několik vrstev donací sepsaných a svedených do jedné písemnosti. A takto musíme vnímat informaci o donaci knížete Vladislava I. pro vilémovské benediktiny z brněnského „seznamu“. Jeho brněnského sestavovatele zajímalo jen haberské clo, proto ostatním jejím částem (pokud se zde vyskytovaly) přirozeně nevěnoval pozornost.

Příjem z tohoto cla ale tvořil bezpochyby jeho klíčovou složku: můžeme tak soudit ze skutečnosti, že právě tato část Vladislavovy donace se těšila rozšiřování a potvrzování jeho nástupci – prokazatelně českým králem Václavem I. hned několikrát (v letech 1233, 1238 a 1245) a Janem Lucemburským roku 1341, kdy, jak již víme, došlo ke specifikaci haberského celního tarifu. Vývoj vilémovských příjmů z haberského cla si můžeme pro názornost na základě dochovaných písemností (včetně deperdit) sestavit do následující chronologické tabulky:

	<i>vydavatel</i>	<i>podíl na clu</i>	<i>pramenný údaj</i>	<i>poznámka</i>
1121	Vladislav I.	3 týdny	<i>super theloneum ad tres septimanas</i>	
1204–1214	Děpolt III.	4. týden	<i>quartam septimanam</i>	6 týdnů má náležet kastelánům
1233	Václav I.	4. týden	<i>super quarta septimana</i>	královo potvrzení Děpoltovy donace (?)
1238	Václav I.	uděleno celé (?) clo	<i>super theloneo perpetuo possidendo</i>	
1245	Václav I.			zákaz bezcelního průchodu
1341	Jan Lucemburský			potvrzení celního tarifu

⁴²⁾ O známém diplomatickém, zhruba sedmdesátiletém hiátu v českých úředních pramenech po období vlády krále Vratislava I. viz J. Šebánek – Z. Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1984², s. 87–88.

Z přehledu je dobře patrná postupná geneze získávání haberských příjmů vilémovským klášteřem s tím, že Vladislavova donace, stojící v jejím čele, do tohoto schématu zcela zapadá. Děpoltovo darování čtvrtého týdne s předešlymi, již udělenými třemi týdny Vladislavovými totiž logicky počítá a navazuje na ně. Současné nám písemnost vydaná tehdejší východočeskou „lokální autoritou“ prozrazuje zajímavou okolnost: haberské clo bylo vybíráno v jakýchsi desetitýdenních cyklech. Postupně, v průběhu více než jednoho století trvajících období, rámovaného na jedné straně počátkem 20. let 12. století a na straně druhé koncem 30. let 13. století, se tyto příjmy dostaly kompletně do držby vilémovských benediktinů. Situaci si musíme nejspíš představit tak, že původně Vilémovští pobírali tři z deseti týdnů, od počátku 13. století pak týdny čtyři, přičemž zbylých šest týdnů zůstávalo ještě v režii místních knížecích, resp. královských úředníků (kastelánů);⁴³⁾ a teprve Václav I. dokončil přesun veškerých příjmů do držby vilémovského opatství. Celou sérii haberských donací završilo Václavovo privilegium, že nikdo nesmí projít haberskou stanicí bez zaplacení příslušného cla, ledaže by ho k tomu opravňovala starší imunita zbavující jej této povinnosti. Geneze držby haberského cla nám rovněž mimoděk prozrazuje, že na přelomu 12. a 13. století Vladislavova listina buď již musela existovat, nebo byla v té době dostatečně známá alespoň pamětí odpovídající jejímu obsahu, totiž informace o Vladislavově donaci (nezapomínejme, že příjemecká vyhotovení mohou jako formální padělky vznikat až mnohem později než je doba, do níž se hlásí).⁴⁴⁾ O tuto „informační bázi“ se totiž opírá Děpoltem realizované rozšíření původní knížecí donace.

K diplomatickým aktivitám knížete Vladislava I. nemáme příliš mnoho srovnávacího materiálu, nabízí se fakticky jediný soubor, a to soubor související se založením mužského benediktinského kláštera v Kladrubech. V kladrubském případě máme totiž dodnes dochovanou tzv. zakládací listinu hlásící se do r. 1115 a ke knížeti Vladislavovi I., ale jde jednoznačně o příjemecké vyhotovení, dochované ve třech exemplářích.⁴⁵⁾ Zatím nejdůkladněji se založení kladrubského kláštera vě-

⁴³⁾ CDB II, s. 107, č. 112: *sex autem ad kastellanos ebdomadas pertinere decrevi.*

⁴⁴⁾ Níže se pokusím prokázat, že mnohem pravděpodobnější je varianta první.

⁴⁵⁾ CDB I, s. 393–403, č. 390 (var. A a B¹–B²). Oproti původní Friedrichově dataci všech exemplářů do počátku 13. století dnes víme, že chronologie jednotlivých exemplářů je poněkud jiná. Již Sáša Dušková upozornila na to, že obě varianty B¹–B² jsou starší a že jsou psány písmem příbuzným s tzv. olomouckým kolektářem; ten byl v době S. Duškové ještě spojován s olomouckým skriptoriem Jindřicha Zdíka, a tudíž datován do 30. let 12. století: J. Šebánek – S. Dušková, *Studie k českému diplomatickému písmu*. SPFFBU, roč. II, 1953, s. 261–307, zde s. 298. Svůj závěr Dušková doprovází důležitým upozorněním, že pro bezpečnější dataci by bylo zapotřebí provést důkladnou analýzu knižního písma české proveniencí ve 12. století. Tento v zásadě správný postřeh S. Duškové (alespoň co se týče naznačené afinity) jsem chronologicky i provenienčně upřesnil tím, že jsem varianty B¹–B² uvedl do souvislosti s Bohumilovým skriptoriem činným v benediktinském opatství v Hradisku u Olomouce:

noval Václav Novotný, který předpokládá reálnou existenci dnes autenticky nedochované listiny vydané českým knížetem Vladislavem I.⁴⁶⁾ Novotný převzal Friedrichovu koncepci datace jednotlivých dnes dochovaných exemplářů Vladislavovy listiny, jejich dataci ale poněkud pozměnil, a to ne zcela šťastně: zatímco exemplář A datoval (v souladu s G. Friedrichem) do počátku 13. století, exempláře B¹–B² posunul ještě dále do „pozdějšího“ 13. století.⁴⁷⁾ Celou Novotného studii se pak táhne nutný následek tohoto základního paleografického omylu, totiž vysvětlení, proč mají údajně mladší varianty B¹–B² znění stojící blíže předpokládané Vladislavově původní, dnes autenticky nedochované zakládací listině než údajně starší varianta A.⁴⁸⁾

Tato otázka je pro nás nyní nepodstatná, důležitější je Novotného zcela zásadní postřeh, že autoři všech dochovaných variant museli při sestavování svých textů vycházet z pramenů, které neměly „standardní“ listinnou formu, ale představovaly jakési soupisy majetkových enkláv darovaných klášteru nejen zakladatelem, Vladislavem I., ale i jeho nástupci – totiž z tradiční knihy.⁴⁹⁾ Tento závěr ale vlastně oslabuje předpoklad nutné existence Vladislavovy původní zakládací (či první donační) listiny vydané tímto knížetem ve prospěch kladrubských benediktinů. Sám původní čin se mohl odehrát ústním prohlášením na příslušném fóru a jeho pojištění formou pamětních záznamů u nabyvatele mohlo být v počáteční fázi dostačující. Po polovině 12. století se ale situace změnila a bylo zapotřebí změnit formu těchto tradic, dát jim listinnou podobu. Tím se ale nic nezměnilo na spolehlivosti takto transformovaných informací, minimálně tam, kde můžeme předpokládat práci se starší předlohou; pokud ovšem pomineme jednotlivá, spíše písařská zaváhání a stylistickou neobratnost sestavovatelů těchto formálních falz.⁵⁰⁾ Pro posouzení, zdali Vladislav I. vůbec vydal nějakou listinu v souvislosti s fundací

Dalibor Havel, *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích. Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Brno (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 479) 2018, s. 455, 458–460, kde oba exempláře připisují ruce původně hradiské, která po transformaci zdejšího kláštera na klášter premonstrátský odešla do Kladrub, kde po r. 1150/1151 oba exempláře sepsala.

⁴⁶⁾ V. Novotný, *Začátky kláštera kladrubského a jeho nejstarší listiny*. Rozpravy České akademie věd a umění, třída I., č. 79. Praha 1932, zejm. s. 13.

⁴⁷⁾ V. Novotný, *Začátky kláštera kladrubského*, s. 31.

⁴⁸⁾ Různé varianty závislosti dochovaných kladrubských falz nověji přehledně sumarizoval R. Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, s. 137–138, č. 9.

⁴⁹⁾ V. Novotný, *Začátky kláštera kladrubského*, s. 33. To nověji potvrdil a dalšími autenticky dochovanými akty z kladrubského prostředí obohatil J. Pražák, *Ke kritice českých aktů XII. století*. SAP, 8, 1958, s. 130–153 a v přehledu nověji M. Bláhová, *Pamětní zápisy (akty) v českých zemích*, s. 79.

⁵⁰⁾ Na tuto v zásadě spolehlivost starých kladrubských falz (vyžadující pochopitelně vždy náležitou ostražitost) upozorňuje i V. Novotný, *Začátky kláštera kladrubského*, s. 30.

kladrubského kláštera, je velmi důležité stanovisko sfragistiky. U exempláře A fundáční Vladislavovy listiny sice domněle jeho pečeť dochovanou máme, ale jak prokázala Jitka Křečková, jde o falzum vzniklé napodobením jezdecké pečeti knížete Vladislava Jindřicha z roku 1197,⁵¹⁾ kterou falzátor našel v kladrubském klášterním archivu.⁵²⁾ Je tedy jasné, že kladrubští benediktini počátkem 13. století žádnou pečeť českého knížete Vladislava I. nedisponovali, takže si ji museli prostě vytvořit sami.⁵³⁾

Můžeme tedy krátký „kladrubský exkurz“ uzavřít konstatováním, že fundace tohoto benediktinského kláštera uskutečněná českým knížetem Vladislavem I. v roce 1115 byla doprovázena vznikem série pamětních záznamů (aktů) zapsaných snad do tradiční knihy vedené u tohoto kláštera, neboť sám fundátor pravděpodobně žádnou písemnost v této souvislosti nevydal. Na podkladě těchto aktů vznikla nejstarší dochovaná písemnost, příjemecké falzum ve variantě B¹–B², které vzniklo v klášteře brzy po polovině 12. století rukou benediktina píšícího hradiským duktem. Tím vznikla „listinná tradice“ o založení, jejíž další osudy již nejsou předmětem této studie.⁵⁴⁾

Podstatné je v souvislosti s naším tématem naopak zjištění, že český kníže Vladislav I. založil v roce 1115 kladrubský benediktinský klášter⁵⁵⁾ a charakter jeho prvního majetkového vybavení nás zde rozhodně musí též zajímat, neboť nabízí zajímavou analogii s případem námi „stopované“ písemnosti vilémovské, hlásící se ke stejnému knížeti a do roku 1121, tedy do doby nedlouho následující po kla-

⁵¹⁾ CDB I, ed. G. Friedrich. Praegae 1904–1907, s. 330–331, č. 363.

⁵²⁾ J. Křečková, *Falzum pečeti knížete Vladislava I. u zakládací listiny kladrubského kláštera*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1–2, 2002: Z pomocných věd historických XVI [vyšlo 2007], s. 177–183, zde zejm. s. 182.

⁵³⁾ Absenci pečetění u českých knížat, a to od Vratislavových nástupců až do poloviny 12. století, předpokládá i Jiří Čarek, *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, 8, 1938, s. 1–56, zde s. 5 o Vladislavovi I.; dále srov.: Jarmila Krejčíková – Tomáš Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava 1989, s. 30 a Karel Maráz, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. Brno 2014, s. 70. V širších diplomatických souvislostech panovnické kanceláře Václav Vojtíšek, *Vývoj královské kanceláře české*. In: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška. Praha 1953, s. 501–517, zde zejm. s. 503.

⁵⁴⁾ Lze nanejvýš doplnit, že podobný osud, totiž vybavení nejprve sérií pamětních záznamů, která byla po polovině 12. století sestavena do „kompaktnějšího“ seznamu, mělo i majetkové vybavení benediktinského opatství v Ostrově u Davle – k němu srov. R. Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů*, s. 129–130, č. 3 a dále např. J. Žemlička, *K pozemkové výstavbě české nobility ve starším středověku*, Český časopis historický, 110, 2012, s. 189–233, zde s. 208.

⁵⁵⁾ Není důvod toto datum formálními falzy uváděné jakkoliv zpochybňovat, shoduje se totiž zcela s narativní tradicí o tomto založení, kterou představují prameny zwiefaltenské – k tomu V. Novotný, *Začátky kláštera kladrubského*, s. 18–29.

drubské fundaci. Dodnes dochovanou součástí vilémovské písemnosti byla, jak již víme, zmínka o donaci tří týdnů vybíraného cla v Habrech. Součástí původní fundace kladrubske bylo rovněž darování podílu na celních příjmech, v případě západočeského benediktinského opatství šlo ovšem o podíl (prameny uvádějí třetinu, resp. týdenní výběr) na celních poplatcích v Domažlicích:

CDB I, s. 399, č. 390 (B ¹ –B ²): po polovině 12. stol.	CDB I, s. 399, č. 390 (A): počátek 13. stol.
<i>In Domaselic terciam partem thelonei cum duce</i>	<i>In Domaseliz terciam partem thelonei cum duce. Sed postea concambium feci cum domino Hermanno Pragensis ecclesie episcopo pro decima, ne pauperes huius loci a collectoribus ipsius offenderentur.⁵⁶⁾</i>

Tuto původní Vladislavovu donaci pro Kladruby (včetně její následné dispozice pražskému biskupovi) zmiňuje i zfalšovaná confirmace knížete Bedřicha z roku 1186.⁵⁷⁾ Dispozice s celními poplatky a poskytnutí participace na nich patřily tedy k oblíbeným praktikám knížete Vladislava I., k nimž sáhnul v případě obou klášterů.⁵⁸⁾ Podrobnější sledování fundace kladrubske benediktinského opatství nám mimo to umožňuje použít jí jako vhodné analogie k prostředí, které je předmětem

⁵⁶⁾ Jen pro úplnost uvádím, že tuto sekundární dispozici s domažlickým clem od Kladrub směrem k pražskému biskupu Heřmanovi měl Vladislav I. dle Novotného učinit další, samostatnou listinou vydanou údajně někdy mezi lety 1116–1121; *srov.:* V. Novotný, *Začátky kláštera kladrubskeho*, s. 50, č. II.

⁵⁷⁾ CDB I, s. 425–438, č. 405, zde s. 432.

⁵⁸⁾ Ne zcela jasná je metoda vybírání těchto poplatků; je dost dobře možné, že se v jednotlivých celních stanicích mohla dle místních zvyklostí lišit. V případě Domažlic máme zajímavou možnost srovnání či „převodu“ zlomkového podílu na vybraném clu na jeho týdenní limity: zatímco zakládací listiny hlásící se k Vladislavovi I. uvádějí pro Kladruby třetinový podíl (*terciam partem*), zfalšovaná listina knížete Bedřicha na desátkovou imunitu pro téhož příjemce hlásící se k r. 1183 (CDB I, s. 421–422, č. 403, zejm. s. 422) a zmiňující se rovněž o kladrubske participaci na domažlickém clu uvádí, že kladrubští benediktini se těšili jeho týdennímu výběru (*ebdomada thelonei*). Nabízí se zde lákavá možnost rekonstruovat zdejší úzus takto: odpovídá-li třetinový podíl jednomu týdnu, pak zde bylo clo vybíráno v třítýdenních cyklech (na rozdíl od předpokládaného desetitýdenního cyklu haberskeho – k tomu viz výše). Mnohem obvyklejší je ale cyklus desetitýdenní, související (v obecné rovině) s desátkovou praxí – k tomu *srov.* velmi důležitou práci I. Vávry, *K nomenklatuře církevních desátků*, Časopis Společnosti přátel starožitností (dále jen ČSPS), 70, 1962, s. 39–41, kterou potvrdil i J. Zemlička, *Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách*, s. 270–271.

našeho zájmu, totiž opatství vilémovského. I když zde nechci předjímat své stanovisko k roli knížete Vladislava I. jakožto pravděpodobného fundátora či přinejmenším prvního donátora tohoto východočeského kláštera, na tomto místě si rozhodně musíme položit otázku, jaké typy písemností založení obou klášterů (Kladruby, Vilémov) vůbec mohly provázet. A je přitom více méně jasné, že hledáme písemnosti, jejichž charakter byl závislý více na příjemci nežli na osobě fundátora (donátora) Vladislava I.; o něm lze předpokládat, jak již bylo konstatováno, že vlastní kancelář, ba ani žádnými osobními pověřovacími prostředky nejspíš vůbec nedisponoval. A vzhledem k tomu, že jde o dva benediktinské kláštery, nebudeme snad příliš spekulovat, budeme-li navíc předpokládat u obou v zásadě obdobný „vzorec“, jenž samozřejmě musí současně respektovat celkový rámec vývoje naší raně středověké písemné kultury, jak o tom byla ostatně zmínka hned v úvodu této studie.⁵⁹⁾

Založení kladrubského kláštera doprovázela s největší pravděpodobností série pamětních záznamů,⁶⁰⁾ které obsahovaly stručné informace o jednotlivých darovaných majetcích a příjmech či služebných osobách. Ve stejném režimu byly vedeny i informace o změnách, které s těmito majetky v průběhu 12. století souvisely. Teprve nedlouho po polovině 12. století byla v místním skriptoriu vyhotovena písemnost formálně sice listinu připomínající, nesoucí ale stále řadu knižních prvků (předně užití formálně knižního písma, totiž pozdní karolínské minuskuly, a dále též rozvržení textového zrcadla do dvou sloupců, což je i na české poměry velmi neobvyklé řešení).⁶¹⁾ Tento postup plně prozrazuje i styl takto druhotně vzniknuvší listiny: jde evidentně o jakýsi „slepenec“ různých kratších i delších sdělení o provedených darech, a to navíc z různých časových vrstev.

Obdobnou situaci jsme oprávněně *per analogiam* předpokládat i u Vilémova. I jeho obdarování knížetem Vladislavem I. pravděpodobně původně nedoprovázela vznik knížecí listiny, ale soubor aktů obsahujících paměť o provedené donaci (donacích). Teprve druhotně se z tohoto souboru stala (snad zpečetěná) listina. O tom, kdy k této transformaci došlo, lze jen spekulovat. Toliko s ohledem na obecné trendy ve vývoji pragmatického písemnictví v českých zemích můžeme předpokládat obdobný postup jako v případě kladrubské fundační listiny – to znamená,

⁵⁹⁾ Její novější přehledné shrnutí podala M. Bláhová, *Písemná kultura přemyslovských Čech*. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička (eds.), *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha 2009, s. 508–529, zde zejm. s. 514–520 (Pamětní zápisy, Listiny a úřední knihy).

⁶⁰⁾ Tak rovněž Z. Fiala, *K otázce funkce našich listin do konce 12. století*, SPFFBU, C7, 1960, s. 5–34, zde zejm. s. 8 a 31 (v tabulce).

⁶¹⁾ CDB I, s. 393–403, č. 390 (B¹): NA, fond Archivy zrušených klášterů za Josefa II., inv. č. 493, sign. ŘB Kladruby 1b; CDB I, s. 393–403, č. 390 (B²): Archiv Národního muzea, fond Sběrka pergamenů A, sign. Perg–A1. Srov.: D. Havel, *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích*, s. 455 a 458–459, včetně vyobrazení Obr. XXXIa–XXXIb.

že k transformaci těchto (předpokládaných) původních pamětních záznamů vedených u vilémovského kláštera do listinné formy nedošlo před polovinou 12. století, každopádně takto vzniknuvší příjemecká listina již s největší pravděpodobností existovala na přelomu 12. a 13. století. Tehdy je totiž její obsah (alespoň pokud jde o donaci tří týdnů výběru haberského cla) Děpoitem III. doplněn o donaci týdne čtvrtého. Důkaz, že nějaká **zpečetěná listina** znějící na jméno knížete Vladislava I. opravdu existovala, poskytuje totiž jeden další, na brněnském „seznamu“ zcela nezávislý pramen.

VILÉMOVSKÉ LISTINY V BŘEVNOVSKÉM ARCHIVU

Osud vilémovských listin jsme výše přestali sledovat v okamžiku, kdy po smrti posledního nominálního vilémovského opata Petra III. roku 1541 dochází k dalšímu přesunu vilémovských archiválií: nejprve do Broumova a následně, nejpozději počátkem druhé poloviny 18. století, do Břevnova, kde jsou vilémovské listiny již během druhé půle 18. století předmětem zájmu Gelasia Dobnera. Tehdy ovšem byl stav vilémovských listin již dosti torzovitý, a to zejména pro nejstarší období. Rozšíříme-li svůj výzkumný zájem o staré archivní inventáře, situace se přeci jen poněkudlepší.

V případě břevnovského archivu takový krok učinil již Jiří Pražák a výsledkem jeho studia byla analýza jednoho z nejstarších dochovaných břevnovských inventářů, který je součástí starého opatského archivu a který byl vytvořen nejpozději na přelomu 16. a 17. století.⁶²⁾ Jen pro předlucemburskou éru (tj. do roku 1310) zde Pražák identifikoval minimálně 16 písemností dnes ztracených, přeci však dříve v břevnovském archivu bezpečně existujících.⁶³⁾ Inventář, který musel vzniknout během „broumovského pobytu“ celého archivu je pro nás o to cennější, protože se hlásí do doby po sloučení vilémovských písemností s břevnovskými. A skutečně nalézáme zde (pod číslem 74) regest listiny českého krále Václava I. pro vilémovský klášter z roku 1238, v němž panovník uděluje tomuto klášteru (*monasterio Willemoviensi*) clo v Habrech (*in Haberkh*).⁶⁴⁾ Je to nám z brněnského „seznamu“ již známá listina, tam uvedená pod číslem 3. Můžeme tedy reálnou existenci tohoto deperdita potvrdit i z tohoto, na brněnském „seznamu“ zcela nezávislého zdroje. Václavovu listinu na haberské clo Pražák doprovází důmyslnou hypotézou o její

⁶²⁾ Dnes jde o: NA, ŘB Břevnov, kart. 24, inv. č. 78, sign. A VII 7. Popis inventáře podal J. Pražák, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, s. 110.

⁶³⁾ V chronologickém přehledu J. Pražák, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, s. 111–118.

⁶⁴⁾ J. Pražák, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, s. 113, č. 74. Sám inventář není foliován ani paginován, je třeba se v něm orientovat pouze dle starých inventárních čísel jednotlivých regestovaných listin. Vyobrazení této části inventáře viz zde na OBR. 3.

souvislosti s narácí listiny Jana Lucemburského z roku 1341 stanovící haberský celní tarif, což můžeme jen potvrdit. Jiné „haberské“ písemnosti ale Pražák nezná; zjistil ale zajímavou okolnost, totiž že i po sloučení tvořily vilémovské listiny v rámci břevnovského archivu samostatnou skupinu, o čemž svědčí rovněž indorzáty na původně vilémovských listinách.⁶⁵⁾

Regest listiny Václava I. z roku 1238 není ovšem jediným deperditem, které můžeme nalézt jak ve starém břevnovském inventáři, tak i v brněnském „seznamu“. Pod číslem 161 se v inventáři nachází písemnost s tímto regestem:

*Dotatio et privilegium Wladislai, ducis Boemiae, data Brewnoviensi ecclesiae, novum monasterium tunc temporis appellari solitae. Anno Dominicae incarnationis MCXXI.*⁶⁶⁾

Dle regestu můžeme soudit, že zde autor břevnovského inventáře zpracoval listinu českého knížete Vladislava I. z inkarnačního roku 1121, že šlo o donaci (*dotatio*) a z těchto údajů by asi nikdo nepochyboval o tom, že jsme narazili na další pramen zaznamenávající nám již dobře známou nejstarší listinu brněnského „seznamu“, totiž Vladislavovu donaci třítydenního podílu na haberském clu. Zarazí ale označení příjemce, kterým by podle regestu měl být břevnovský klášter. Přirozeně se nabízí možnost prosté chyby inventarizátora. V drtivé většině případů měl před sebou listiny břevnovské, a tak je pochopitelné, že se prostě mohl splést. Tato pravděpodobnost se pak přiblíží jistotě, zvážíme-li další, pro Břevnov těžko představitelnou okolnost: regest jasně deklaruje, že příjemce byl tehdy (*tunc temporis*, tj. v r. 1121) nově založeným klášterem (*novum monasterium*). Naopak pro benediktinský Vilémov se tato charakteristika hodí dokonale. Máme zde tedy prameny opět zaznamenanou písemnost českého knížete Vladislava I. pro vilémovské benediktiny, pro klášter, který byl tehdy prokazatelně novou fundací.

Jde tedy fakticky o písemnost doprovázející jeho založení, kterou sestavovatel břevnovského inventáře navíc označil jako *privilegium*. Toto označení je myslitelné pouze u zpečetěné listiny, neměl rozhodně před sebou při inventarizaci nějaký nezpečetěný akt, nýbrž listinu pověřenou vydavatelovou pečeti.⁶⁷⁾ Ze srovnání obou pramenů (brněnského „seznamu“ a břevnovského inventáře) a z kombinace jejich

⁶⁵⁾ J. Pražák, *Ibid.*

⁶⁶⁾ J. Pražák, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, s. 111–112; viz zde na OBR. 4.

⁶⁷⁾ Stejně nad formou této písemnosti uvažuje i J. Pražák, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, s. 111–112: u listin, kde pečeť scházela, byla totiž tato skutečnost v inventáři ohlašována. Na stejném místě je pak Pražák na rozpacích, jak se vyrovnat s označením břevnovského kláštera ve 12. století za novou fundaci. Bez znalosti souvislostí této listiny s brněnským „seznamem“ ovšem tuto otázku nechává v podstatě nezodpovězenou. Situaci komplikuje nedostatek diplomatických pramenů břevnovské proveniencce z této doby, přičemž zejména absence listin domácích vydavatelů ve prospěch Břevnova až do konce 12. století je překvapující – srov.: R. Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů*, s. 128–129, č. 2 a též Z. Fiala, *K otázce funkce našich listin do konce 12. století*, s. 7 a 30 (v tabulce). Tento stav je přirozeně dán silnou tradicí pamětních záznamů, k jejichž

obsahu vyplývá několik zjištění: předně že v obou případech jde o jednu a tutéž listinu Vladislava I. z roku 1121 pro vilémovský klášter, která v době vzniku brněnského „seznamu“ (70. léta 14. století), a tím i v době inventarizace (přelom 16. a 17. století) měla formu **zpečetěné listiny**; a dále, že jejím obsahem byla donace třítydenního podílu na celních poplatcích z haberské mýtní stanice; a konečně to, že listina sama deklaruje, že příjemce je tehdy **nově založeným klášteřem**, tj. že tato listina je jeho buď přímo fundačním instrumentem, nebo jde o jeho první větší majetkovou dotaci. Můžeme samozřejmě litovat toho, že se nám Vladislavova písemnost dochovala toliko v registrovém extraktu, který reflektoval jen její jednu položku (jistě ne jedinou), přesto nám její existence může naznačit odpovědi na řadu palčivých a živě diskutovaných otázek, které právě založení tohoto východočeského benediktinského kláštera v literatuře vyvolává.⁶⁸⁾

Ještě předtím, než nahlédneme do pramenů narativních a do jejich výpovědí o založení Viléma, zamysleme se krátce nad charakterem vlastní donace, totiž nad darováním podílu z výběru mýta v Habrech. Dotování prvních církevních institucí (benediktinské kláštery nevyjímaje) bylo pochopitelně závislé na charakteru držby, popřípadě správy pozemkového vlastnictví a dalších forem hmotných příjmů v raně středověkém českém státě, přičemž lze předpokládat postupnou transformaci od větší závislosti obdarovávaných institucí na knížecí menze a jejich příjmech v dobách nejstarších⁶⁹⁾ až po budování vlastních pozemkových domén duchovními ústavy na konci 12. a počátkem 13. století.⁷⁰⁾ V této pomyslné vývojové linii náleží Vladislavova donace tří týdnů haberského cla k donačním formám archaičtějším, vskutku odpovídajícím ranému 12. století, čímž se i v tomto

transformaci do zpečetěných listin dochází v břevnovském prostředí až poměrně pozdě, v průběhu 13. století.

⁶⁸⁾ Hlavní souřadnice, v nichž se diskuse o osobě či osobách zakladatelů a okolnostech založení Viléma pohybují, jsou shrnuty v literatuře citované dále v textu. Jejich rozporuplnost vyplynula hlavně z toho, že doposud scházela představa o možné podobě fundační listiny tohoto kláštera, čímž byla literatura závislá na důmyslných interpretacích založených především na narativní tradici.

⁶⁹⁾ V tomto časovém horizontu převládají zisky církevních institucí konstruované jako nejrůznější podíly na knížecích příjmech, k tomu *rov.* P. Sommer, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, s. 34.

⁷⁰⁾ Vedle již častěji citovaných prací J. Žemličky pro české poměry *rov.* pro poměry na Moravě: Martin Wihoda, *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha 2010, s. 262, kde je zdokumentován „participativní“ charakter hmotného zabezpečení opatovických benediktinů na moravských desátkových příjmech (včetně mýta). Exemplárním případem moravského benediktinského kláštera a jeho dobře prameny postižitelného majetkového zázemí je Hradisko u Olomouce – k němu instruktivně Petr Elbel, *Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století*. In: Libor Jan – Petr Obšusta (edd.), *Ve stopách sv. Benedikta*, s. 39–56, zde zejm. s. 42 s popisem změny charakteru darovaných aktiv.

ohledu potvrzuje autenticita zachované písemnosti a vznik jejího „obsahového jádra“ je zcela souladu s dobou, do níž se svým vrocením hlásí. Je dobré mít neustále na zřeteli, že dochované prameny mohou při špatném zacházení poněkud zkreslovat naši optiku; ta by totiž mohla podlehnout tendenci promítat mladší vývojové fáze daného jevu nebo alespoň tu fázi, která je již bezpečněji doložitelná v autentických pramenech (např. charakter skladby majetku v bezpečně pravých listinách 13. století, charakter stavebního vývoje kláštera, zejména pokud jde o zastoupení zděných prvků, apod.), anachronicky do doby ihned po založení.⁷¹⁾

Zjištění z registované písemnosti Vladislava I. (zejména pokud jde o osobu vydavatele, a tedy donátora) je o to závažnější, že vilémovský klášter patřil k těm institucím, u nichž bylo někdy předpokládáno již od prvopočátků jeho soukromé, šlechtické založení, avšak s možným (jinak nespecifikovaným) podílnictvím knížete Vladislava I.⁷²⁾ Vilémovské opatství by tak patřilo k vůbec nejstarším šlechtickým fundacím v českém státě.⁷³⁾

ZALOŽENÍ VILÉMOVA V NARATIVNÍ TRADICI

Status nejstarší narativní zprávy o založení vilémovského kláštera má kronika Přibíka Pulkavy z Radenína.⁷⁴⁾ Z něj se dozvídáme, že klášter byl založen v roce 1121 a za zakladatele jsou jednoznačně určeni dva bratři, totiž Wilhelm a Hermann, hrabata ze Sulzbachu.⁷⁵⁾ Datování vzniku jednotlivých latinských recenzí Přibíkova díla není sice bez otazníků, přeci jen můžeme dobu vzniku této infor-

⁷¹⁾ Pro stavebně historický vývoj našich prvních benediktinských opatství na to upozorňuje P. Sommer, *První dvě století benediktinských klášterů v Čechách*, Studia mediaevalia Pragensia, 2, 1991, s. 75–100 (zde zejm. pro Ostrov u Davle a Sázavu).

⁷²⁾ Z novější literatury podíl obou šlechticů akcentuje Marcin Rafał Pauk, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*. Kraków–Warszawa 2000, s. 51–52 a s. 240 (v tabulce). Iniciativu směrem k Vladislavovi I. naopak nasměrovali Miroslav Kovář–Martin Musílek, *Benediktinské opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově. Příspěvek k historii a stavební podobě „zapomenutého“ kláštera pod Železnými horami*, ČSPS, 117, 2009, s. 157–183, zde s. 159. Jednoznačně na stranu českého knížete se pak přiklonil J. Žemlička, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, s. 219, v jeho pojetí se klášter stává již zcela zřetelně knížecí fundací. Zatím poslední přehled názorů precizně sumarizují T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 49–54.

⁷³⁾ Takováto interpretace má zcela pochopitelně závažné dopady na diskusi o charakteru pozemkové držby rané české šlechty, o její ekonomické síle, závislosti na panovníkovi, popřípadě religiozité atd. Tyto otázky ale nejsou předmětem této práce.

⁷⁴⁾ V. Novotný, *Od Břetislava I. do Přemysla I.*, s. 696–697, pozn. 1.

⁷⁵⁾ *Přibík z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká*. In: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále jen

mace pocházející z Přibíkova pera datovat krátce před polovinu 70. let 14. století.⁷⁶⁾ Pro jeho historickou práci je pak charakteristická snaha pracovat s některými originálními prameny – vedle korunního archivu, kam byl Přibíkovi zjednan Karlem IV. přístup a jehož některé písemnosti do svého textu zapracoval, je to prostředí benediktinské, břevnovské, s jehož domácími prameny (či pramenem) hagiograficko-historického rázu, včetně listin, byl rovněž důvěrně obeznámen a jichž ve své kronice využil.⁷⁷⁾ Jeho svědectví je o to cennější, že tento břevnovský zdroj dnes v autentické podobě neznáme.

Přibíkova zpráva o vilémovské fundaci plně koresponduje s jeho dobrou znalostí a informovaností o českých benediktinských poměrech, dokonce i datum realizace vlastního založení potvrzuje naše zjištění, která známe z Vladislavova deperdita. Dokonce se zdá, že Přibík tuto písemnost mohl v době práce na své kronice znát. Můžeme tedy na základě konfrontace této nejstarší dochované a solidně informované narativní tradice s tím, co jsme zjistili rekonstrukčním studiem vilémovských deperdit 12. a 13. století, potvrdit, že **Přibíkova datace je přesná** a že odpovídá skutečné době vilémovského založení. Přibík nám tak dodává další argument, že Vladislavovo deperditum je de facto listinou zakládací. Vladislavova dnes deperditní písemnost byla pravděpodobně jediným zdrojem tohoto exaktního data (1121), s nímž bylo možno spojit počátky východočeského benediktinského opatství.

Kolem zmiňovaného letopočtu se vytváří zajímavá skupina svým charakterem různorodých pramenů, které vycházejí z Vladislavova deperdita a které lze považovat za východiska pro spolehlivou chronologickou fixaci počátků vilémovských dějin: vedle Pulkavovy kroniky jsou to ještě oba nám již dobře známé „archivní“ zdroje: brněnský „seznam“ a břevnovský inventář. O dalším, poněkud záhadném rukopisném zdroji 14. století, jenž mohl rovněž náležet do této skupiny, se zmíním vzápětí.⁷⁸⁾

Překvapující je Přibíkovo jednoznačné tvrzení, že zakladateli kláštera byli bratři Wilhelm a Hermann ze Sulzbachu.⁷⁹⁾ Připustíme-li, že Přibík informačně vycházel z rámce Vladislavova deperdita (a jím použitá datace o tom svědčí),⁸⁰⁾ pak je dost dobře možným vysvětlením, že tuto informaci rovněž zjistil ze svého výchozího

FRB), V, edd. J. Emler – Jan Gebauer. Praha 1893, s. 76: *Eodem anno (i. e. 1121) monasterium Wilemow fundatum est a duobus fratribus Wylhelmo et Hermannno comitibus de Sulzbach.*

⁷⁶⁾ Srov.: M. Bláhová, *Přibíkova Pulkavý z Radenína Kronika česká*. In: *Kroniky doby Karla IV.* Praha 1987, s. 572–580, zejm. s. 576–577.

⁷⁷⁾ M. Bláhová, *Ibid.*, s. 573.

⁷⁸⁾ Viz „Schéma textové tradice nejstarší listiny vilémovského opatství“ na konci této studie.

⁷⁹⁾ K osobě obou bratrů instruktivně T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 49–52, kde autoři velmi citlivě a střizlivě posuzují možnou roli těchto osob jakožto zamýšlených soukromých fundátorů kláštera.

zdroje. Jistou indicií by mohla být mladší zpráva břevnovského inventáře, který v registru u Vladislavovy listiny označil dotýčný klášter za klášter tehdy nově založený – informace o založení se v inventarizovaném prameni v nějaké formě prostě musela nacházet. Tento historický „detail“ ovšem tvůrce ani brněnského „seznamu“ ani inventáře nezajímal, proto o něm podrobněji nerefereují. Formulace těchto typů textů jsou, jak již také víme, značně selektivní.

Je zde však vedle Přibíka Pulkavy ještě jeden autor, který se důvodně přiklonil k roku 1121 jakožto době vzniku vilémovského kláštera – Franz Pubitschka.⁸¹⁾ Pro tento rok se Pubitschka, jak sám uvádí, rozhodl nejen na základě Pulkavy, ale i s odkazem na „jiného neznámého kronikáře 14. století“, jehož dílo měl mít údajně v rukopisné podobě k dispozici.⁸²⁾ Z Pubitschovy argumentace lze vyvodit, že v historické tradici 14. století existoval ještě jiný, s Pulkavovou datací souznící pramen informačně vycházející (stejně jako brněnský „seznam“) z vilémovského archivu, tj. ze zde uložené Vladislavovy písemnosti. O druhém, rukopisném zdroji Pubitschkovy datace ale nelze bohužel říci nic bližšího.⁸³⁾

Sám Kosmas – pamětník vilémovského založení – ve své Kronice Čechů tuto událost nereflektuje, nicméně byla druhotně doplněna do opisu zachovaného v papírovém kodexu 15. století uloženém svého času ve Fürstenberské knihovně.⁸⁴⁾ Tento ještě středověký dodatek vnáší do narativních pramenů důležitý aspekt: při pouštění dominantní roli českého knížete Vladislava I. při vilémovském založení, oběma bratrům (dodatek nezná jejich žádnou rodovou příslušnost, žádný predikát) přisuzuje roli žadatelů, tedy jakýchsi iniciátorů.⁸⁵⁾ Chronologicky se tradice reprezentovaná fürstenberským rukopisem sice od datace Vladislavova deperdita

⁸⁰⁾ Lze ještě nanejvýš spekulovat v tom smyslu, že při popisu založení Viléma Přibík použil (tak jako to učinil na jiných místech) dnes ztraceného břevnovského zdroje; tento zdroj by tudíž musel obsahovat nejen informace o Břevnově samotném, ale i o jiných českých benediktinských kláštřích, včetně Viléma.

⁸¹⁾ F. Pubitschka, *Chronologische Geschichte Böhmens*, IV/1, s. 204.

⁸²⁾ F. Pubitschka, *Ibid.*: „Die Lücke des Cosmas mag die Stiftung des Willemower Benediktiner Klosters einigermassen ausfüllen... Ich weise die Stiftung dieses Klosters lieber mit Pulkawen und einem anderen unbekanntem Chronikschreiber vom 14ten Jahrhundert, den ich im Manuscript habe, in dieses Jahr (d. h. 1121 – DH), als mit spätern Geschichtschreibern in das 1119 oder ein anderes an“.

⁸³⁾ Pubitschkova odkazu na onu „jinou kroniku 14. století“ si povšimnul i Č. Sameš, *Klášter vilémovský*, s. 10, ale neví si s ním rady.

⁸⁴⁾ Dnes: Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Cod Donaueschingen 697. K němu srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. Bettrold Bretholz. In: *Monumenta Germaniae historica – Scriptorum rerum Germanicarum, nova series*, II. Berolini 1923, s. LXXVIII–LXXIX. Do Fürstenberské knihovny se kodex dostal až v 19. století (r. 1827), předtím se nacházel v benediktinském prostředí.

⁸⁵⁾ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 219 (var. rkp. C 1^b): *Hoc anno (i. e. 1119) fundatum est monasterium Wylemow iubente duce Wladislao rogatu Wilhelmi et Hermanni comitum.*

odchyluje (dodatek je vložen k místu popisující události inkarnačního roku 1119),⁸⁶⁾ ale s ohledem na poznatky plynoucí z Vladislavova deperdita přináší rozhodně **reálnější popis role osob**, které se kolem vilémovských počátků pohybovaly.

Posledním bezpečně benediktinským zpravodajem středověku, v jehož textu se narážka na založení benediktinského opatství vyskytuje, je kronikářská práce opata benediktinského kláštera v Opatovicích nad Labem Neplacha.⁸⁷⁾ Zde bychom očekávali asi největší zasvěcenost do vilémovských dějin, ovšem od Neplacha se o Vilémovu nedozvíme nic, pokud nebereme v potaz mladší, ze 17. století pocházející kompilaci (odvolávající se na Neplacha), kterou vydal G. Dobner.⁸⁸⁾ Jen zde se nachází drobná zmínka o tom, že vilémovský klášter byl založen v roce 1120, bez dalších bližších údajů o zakladateli či zakladatelích.⁸⁹⁾

SHRNUTÍ

Založení benediktinského opatství ve Vilémově bylo doposud obestřeno řadou otazníků, a to především z toho důvodu, že jsme postrádali informace vztahující se k samotnému založení a k pramenům, které tuto událost doprovázely. V předložené studii byla zaměřena pozornost právě na možnosti rekonstrukce nejstarší listiny tohoto východočeského kláštera, a to s využitím doposud prakticky zcela opomíjeného pramene, totiž „seznamu“ starých vilémovských listin, který se dochoval na spodním okraji folia 99v rukopisu Archivu města Brna, uloženého ve fondu A 1/3, jako rukopis č. 4 (Obr. 1). Tento „seznam“ byl do brněnské městské knihy zapsán současně s opisem listiny Jana Lucemburského z 20. prosince 1341, který se nachází v nejstarším kopiáři města Brna (uloženém v Archivu města Brna, ve fondu A 1/3 jako rukopis č. 40, fol. 17^v–18^r; Obr. 2); v této listině panovník potvrdil výši celního tarifu vybíraného vilémovskými benediktiny v celní stanici v Habrech. Všechny položky na „seznamu“ představují stručné registry vztahující se právě k donacím podílů na haberském clu ve prospěch vilémovského kláštera

⁸⁶⁾ Tento chronologický posun bychom ale mohli vysvětlit nešikovným umístěním vsuvky do fakticky již hotové textové struktury Kosmova textu.

⁸⁷⁾ *Neplacha opata opatovského Krátká kronika římská a česká*. In: FRB, III, ed. J. Emler. Praha 1882, s. 451–484. Zhodnocení kroniky i jejích rukopisů podala M. Bláhová, *Neplachovo Stručné sepsání kroniky římské a české*. In: *Kroniky doby Karla IV.* Praha 1987, s. 582–585.

⁸⁸⁾ *Joanis Neplachonis abbatis Opatovicensis Epitome chronicae Bohemiae ab anno 888 usque 1351*. In: MHB, IV, ed. G. Dobner. Pragae 1779. Tato kompilace byla založena na papírovém kodexu zřejmě 17. století, který se dle svého majitele Petra Tobiáše Vokouna nazývá rukopisem Vokounovým – k tomu srov. M. Bláhová, *Neplachovo Stručné sepsání kroniky římské a české*, s. 585.

⁸⁹⁾ *Neplacha opata opatovského Krátká kronika římská a česká*, s. 469; k tomu srov. T. Sommer – J. Šrámek (ve spolupráci s M. Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 44.

a byly do brněnského kodexu zapsány nejspíš v souvislosti se sporem města Brna s vilémovským klášteřem o bezcelní průchod haberskou celnicí.

Jako nejstarší položka „seznamu“ je uvedena dodnes nedochovaná (deperditní) listina znějící na jméno českého knížete Vladislava I. z roku 1121, kam bylo datováno založení vilémovského klášteřa kronikářem Přibíkem Pulkařem z Radenína pracujícím na své kronice v 70. letech 14. století. Vladislavovo deperditum, v němž udělil Vilémovu tři týdny výběru haberského cla, tak potvrzuje správnost Pulkařovy datace založení vilémovského klášteřa.

Údaje z brněnského „seznamu“ navíc potvrzuje i starý inventář břevnovských a vilémovských listin (NA, ŘB Břevnov, kart. 24, inv. č. 78, sign. A VII 7; Obr. 3–4), který byl pořízen na přelomu 16. a 17. století, tedy v době, kdy vilémovský klášteř již neexistoval a jeho listinný fond se stal součástí listin břevnovského klášteřa. Tento inventář zmiňuje (pod č. 161) právě Vladislavovu listinu z roku 1121, a ačkoliv jakožto příjemce uvádí Břevnov, jde bezpochyby o ze „seznamu“ známou listinu vilémovskou – příjemce je zde totiž označen za klášteř nově založený (*novum monasterium*). Tím Vladislavovo deperditum dostalo status faktické listiny zakládací.

S využitím obou pramenů pak můžeme písemnosti doprovázející založení vilémovského klášteřa zrekonstruovat takto: samotné založení klášteřa bylo s největší pravděpodobností doprovázeno vznikem pamětních záznamů o založení, k němuž došlo v r. 1121 a v němž hrál dominantní roli český kníže Vladislav I. jako hlavní donátor nové fundace. V souladu s vývojem českého listinného materiálu v raném středověku byla tato memoriální tradice nejspíš někdy v průběhu druhé poloviny 12. století přetransformována do podoby příjemecké listiny, která byla opatřena zfalšovanou pečetí Vladislava I. V této podobě byla písemnost znějící na Vladislavovo jméno zaznamenána do brněnského „seznamu“ a v raném novověku i do břevnovského archivního inventáře. Tato písemnost je zdrojem správného data o založení klášteřa ve Vilémově, k němuž došlo v roce 1121 (viz „Schéma textové tradice nejstarší listiny vilémovského opatství“).

Význam výchozích informačních zdrojů, obzvláště brněnského „seznamu“, na nějž byla v této studii zaměřena hlavní pozornost, spočívá v tom, že se nám díky němu zachovala informace o nejstarší písemnosti související s benediktinským klášteřem ve Vilémově, a to v prostředí (brněnská městské kancelář), které zaručuje vysokou míru spolehlivosti této zprávy. Pramen je to o to cennější, že kritické dějepisectví budované od sklonku 18. století na práci s autentickými prameny již Vladislavovu písemnost neznalo. Ta musela zaniknout nejspíše někdy před polovinou 18. století, kdy se listinný archiv s břevnovskými a vilémovskými písemnostmi dostal do Břevnova. A tak již od doby, kdy začínají zásluhou Gelasia Dobnera první pokusy o vydání vilémovského diplomataře, představovalo založení této instituce těžko řešitelný problém, a to zejména s odkazem na domnělou absenci veškerých diplomatických pramenů datovatelných před rok 1200. Proto je součástí studie vedle fotodokumentace rovněž kritická edice tohoto pramene.

154
 31. 12. 1121
 Confirmatio Caroli Romani & Bohem. Regis
 super Privilegiis Wenceslai quod omnes huius
 Canobij Brewnoniensis a structura &
 reparatione pendium immanes esse & excipi
 dicuntur. Et super Privilegiis Joannis Boem
 & Dolor. Regis quod monasterij Brewnoniensis
 uille Bresty, Marzany, Vesky & p[ro]p[ri]o a
 castri Regalis Podiebrad & curia Dargbja
 a iurisdictione omnimoda eximuntur, &
 ab omnibus seruitis angarijs & exactionib[us]
 liberantur. Item sup[er] Privilegio Gregorij
 qui Ecclesia Regradensem fundavit, cano[ni]ci
 per o[mn]ia monasterio Brewnoniensi in spiritua[li]
 lib[er]is & temporalibus ~~subiecit~~ (sicut omnia
 ibide[m] nominalim commemorantur) tanquam
 Magistrae uite monastice & discipline
 Regularis subiecit.
 159
 Deinde sup[er] Privilegio Frederici Ducis Bohemice
 quod monasterio Regradensi ad supplicacionem
 Heremite ibidem pie dygentis contulit bonum
 qui Granice vocatur, ad necalia preparanda
 & robora succidenda, pro aratu terram
 sufficientem dedit. In fine tunc sub.
 neciditur generalis. Confirmatio super o[mn]i
 iurib[us] ac Privilegijs et libertatib[us] per
 p[ro]p[ri]o monasterio Brewnoniensi concessis
 facta a Carolo sup[er]dicto Rom. & Bohem. Rege
 Anno 1355.
 160.
 Instrumentum super uilla Blham cum una
 curia allodiali data Alsoni de Bachor
 ad tempus vite sue ab Abbate & Conventu Brewnoniensi
 sub certis pactis. Anno 1398.
 161
 Dotatio et Privilegium Wladislawi Ducis Bohemice data
 Brewnoniensi Ecclesie nouum monasterium
 tunc t[em]p[or]e appellari solite. Anno D[omi]nic[ani] Incarnacionis
 M. C. XXI.

Obr. 4. NA, ŘB Břevnov, kart. 24, inv. č. 78, sign. A VII 7,
 regist č. 161 s deperditem listiny Vladislava I. pro vilémovský klášter z r. 1121;
 zapsáno na přelomu 16. a 17. stol.

Sken: NA, digitální úprava: Josef Špaček

© Benediktinské arcioptatství sv. Markéty v Praze – Břevnově.

<i>Schéma textové tradice nejstarší listiny vilémovského opatství</i>							
					<i>uložení originálu</i>	<i>datace</i>	
		akt Vladislava I.			Vilémov	1121	
		↓					
		privilegium Vladislai ducis 1121					1150
		↓					
							1200
							1350
Pulkava	AMB, rkp. 4						
?							1400
					Uherčice Rajhrad		
			↓				
			↓	inventář A VII 7		1600	
					Broumov		
		deperditum				1700	
						1750	
	Pubitschka				Břevnov		

Editio critica

Litterae quattuor (sub num. 1–4) nunc deperditae theloneum in Habry monasterii in Vilémov, ordinis s. Benedicti, concernentes nec non regestum breve (sub num. 5) ex Iuribus originalibus civitatis Brunensis, privilegii „maioris“ dicti, excerptum.

1121–1245.

Apographum in forma extractorum summatim tantum in codice manuscripto saec. XIV° in Archivio municipali Brunae, coll. A 1/3, sign. num. 4, fol. 99° asservatur (B).

Ed.: J. Čelakovský: O právních rukopisech, pag. 507 (ex B).

Lit.: J. Dřímál: Archiv města Brna, pag. 137 (mentio litterarum sub num. 1); M. Flodr: Brněnské městské právo, pag. 72 (mentio litterarum sub num. 1).

[1] Donacio Wladislai, ducis Boemie,¹ monasterio Wilhemovensi super theloneum in Habr ad tres septimanas anno M^o C^o XXI°.

[2] Donacio Wenceslai, regis Boemie,² super quarta septimana eidem monasterio anno Domini M^o CC^o XXXIII°.

[3] Donacio regis eiusdem² super theloneo Habr perpetuo possidendo anno Domini M^o CC^o XXXVIII°.³

[4] Confirmacio Wenceslai eiusdem² una cum donacione, quod nullus eximitur transiens mercator, nisi habeat donacionem priorem anno^b M^o CC^o XLV°.

[5] Donacio civium Brune cum confirmacione eiusdem Wenceslai regis² super exemptione thelonei facta anno Domini M^o CC^o XLIII°.⁴

^a „Boemie“ om. Čelakovský. – ^b „a. d.“ Čelakovský.

¹Vladislav I, Bohemorum dux a. 1109–1117, 1120–1125; litteras has nunc ignoramus, alterum extractum eius, ut ita credimus, in codice manuscripto chart. saec. XVI° seu XVII°. „Series et catalogus privilegiorum“ nuncupato, in NA Pragae, Archivum mon. s. Benedicti in Břevnov, num. inv. 78, sign. A VII 7 sub num. 161 asservatur. — ²Wenceslaus I, Bohemiae rex a. 1230–1253; litteras has nunc ignoramus. — ³Alterum extractum eandemdem litterarum in codice manuscripto chart. saec. XVI° seu XVII°. „Series et catalogus privilegiorum“ nuncupato, in NA Pragae, Archivum mon. s. Benedicti in Břevnov, num. inv. 78, sign. A VII 7 sub num. 74 asservatur. — ⁴Cf. CDB IV/1, num. 17 pag. 82 [§ 17] ad a. 1243, men. Ian.; autographum in membrana scriptum in Archivio municipali Brunae, coll. A 1/1, inv. num. 15 asservatur.

ZUSAMMENFASSUNG

EINE VERGESSENE QUELLE ZU DEN GRÜNDUNGSMÜNDSTÄNDEN DES BENEDIKTINERKLOSTERS IN VILÉMOV

Die Gründung der Abtei in Vilémov ist bislang von vielen Fragezeichen umrankt gewesen, und zwar vor allem deshalb, weil uns Informationen bezüglich der Gründung selbst und zu den Quellen, die dieses Ereignis begleiteten, gefehlt haben. In der vorliegenden Studie liegt das Augenmerk eben auf der Möglichkeit einer Rekonstruktion der ältesten Urkunde dieses ostböhmisches Klosters, und dies unter Hinzuziehung einer bislang praktisch völlig übersehenen Quelle, nämlich der „Liste“ älterer Urkunden aus Vilémov, die am unteren Rand von Folio 99v einer Handschrift des Archivs der Stadt Brünn erhalten geblieben ist, welche im Archivbestand A 1/3, als Handschrift Nr. 4 (Bild 1) aufbewahrt wird. Diese „Liste“ war gleichzeitig mit der Abschrift einer Urkunde Johanns von Luxemburg vom 20. Dezember 1341, die sich im ältesten Kopialbuch der Stadt Brünn befindet (welches im Archiv der Stadt Brünn aufbewahrt wird, im Bestand A 1/3 als Handschrift Nr. 40, fol. 17v–18r: Bild 2) in das Brünnner Stadtbuch eingetragen worden. In dieser Urkunde bestätigte der Herrscher die Höhe des Zolls, der von den Vilémover Benediktinern an der Zollstation in Habry (Habern) erhoben wird. Sämtliche Positionen auf der „Liste“ stellen knappe Regesten dar, die sich auf

das Recht zu Donationen Haberscher Zollanteile zugunsten des Klosters Vilémov beziehen, und waren in den Brüner Kodex wahrscheinlich im Zusammenhang mit dem Streit der Stadt Brünn mit dem Kloster Vilémov über das zollfreie Passieren der Haberschen Zollstation eingetragen worden. Als älteste Position ist in der „Liste“ eine nicht überlieferte Urkunde (Deperditum) eingetragen, lautend auf den Namen des böhmischen Herzogs Vladislav I. aus dem Jahre 1121, zu welchem die Gründung des Kloster Vilémov vom Chronisten Přibík Pulkava von Radení, der in den 70. Jahren des 14. Jahrhunderts an seiner Chronik arbeitete, datiert wurde. Vladislavs Deperditum, in welchem er Vilémov drei Wochen des erhobenen Haberschen Zolls zuerkannte, bestätigt also die Richtigkeit der Datierung der Klostergründung durch Pulkava.

Die Angaben aus der Brüner „Liste“ werden zudem auch von dem alten Břevnover und Vilémover Urkundeninventar (NA, ŘB Břevnov, Kart. 24, Inv. Nr. 78, sign. A VII 7; Bild 3–4) bestätigt, welches an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert angelegt wurde, also zu einer Zeit, zu der das Kloster Vilémov bereits nicht mehr existierte und sein Urkundenbestand den Urkunden des Klosters Břevnov zugesellt worden war. Dieses Inventar erwähnt (unter Nr. 161) eben jene Urkunde Vladislavs aus dem Jahre 1121, und obgleich als Empfänger Břevnov angeführt ist, handelt es sich hierbei zweifelsfrei um die aus der „Liste“ bekannte Urkunde aus Vilémov – als Empfänger ist hier nämlich ein neu gegründetes Kloster bezeichnet (novum monasterium). Dadurch hat das Deperditum Vladislavs den Status der faktischen Gründungsurkunde erhalten.

Verwenden wir beide Quellen, können wir nun die Schriftstücke, die die Gründung des Klosters Vilémov begleiten, folgendermaßen rekonstruieren: mit der Klostergründung als solcher ging aller Wahrscheinlichkeit nach die Entstehung von Traditionsnotiz über die Gründung, zu der es im Jahre 1121 kam und bei der der böhmische Herzog Vladislav I. als Hauptdonator der neuen Stiftung eine dominante Rolle spielte, einher. Entsprechend der Entwicklung des böhmischen Urkundenmaterials im Frühmittelalter wurde diese Traditionsnotiz am ehesten irgendwann im Verlaufe der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts zu einer Empfängerurkunde transformiert, die mit einem gefälschten Siegel Vladislavs I. versehen wurde. In dieser Form wurde das auf Vladislavs Namen lautende Schriftstück in der Brüner „Liste“ vermerkt und in der Frühen Neuzeit auch im Břevnover Archivinventar. Dieses Schriftstück ist die Quelle des richtigen Datums der Klostergründung in Vilémov, zu der es im Jahre 1121 kam (siehe „Schema der Texttradierung der ältesten Urkunde der Abtei Vilémov“). Die Bedeutung der Ausgangsinformationsquellen, insbesondere der Brüner „Liste“, auf die in dieser Studie das Hauptaugenmerk gelegt wurde, beruht darin, dass dank ihrer die Information über das älteste Schriftstück im Zusammenhang mit dem Benediktinerkloster in Vilémov überliefert ist, und dies in einem Milieu (der Brüner Stadtkanzlei), das ein hohes Maß an Zuverlässigkeit dieses Berichts garantiert. Es ist dies eine umso kostbarere Quelle, als dass die kritische Geschichtsschreibung, die ab dem Ende des 18. Jahrhunderts für die Arbeit mit authentischen Quellen entstand, Vladislavs Schriftstück nicht kannte. Dieses dürfte am ehesten irgendwann vor der Mitte des 18. Jahrhunderts verschwunden sein, als das Urkundenarchiv mit den Břevnover und Vilémover Schriftstücken nach Břevnov kam. Und so stellte bereits seit jener Zeit, zu der durch die Verdienste des Gelasius Dobner die ersten Versuche zur Herausgabe des Vilémover Urkundenbuchs unternommen wurden, die Gründung dieser Institution ein schwer lösbares Problem dar, und dies insbesondere unter Verweis auf die vermeintliche Absenz irgendwelcher diplomatischer Quellen, die vor dem Jahr 1200 datierbar sind. Daher gehört zur Studie neben der Fotodokumentation auch eine kritische Edition dieser Quelle. ■ Překlad Arlingua, a. s.

SUMMARY

NEGLECTED SOURCE PERTAINING TO THE CIRCUMSTANCES OF THE FOUNDATION OF THE BENEDICTINE MONASTERY IN VILÉMOV

The foundation of the Benedictine abbey in Vilémov has hitherto been surrounded by a host of questions, especially due to the lack of information related to the foundation itself and to the sou-

rces that accompanied this event. In the presented paper, attention is paid to the possibility of reconstructing the oldest documentation of this East Bohemian monastery by using a source that has hitherto been practically ignored: the “list” of old charters of Vilémov, which has survived on the lower edge of folio 99v of a manuscript of the Brno City Archive, stored in collection A 1/3 as manuscript no. 4 (Fig. 1). This “list” was registered in the Brno municipal archive at the same time as a copy of the charter issued by John of Bohemia dated 20 December 1341, which is located in the oldest cartulary of the City of Brno (stored in the Brno City Archive in collection A 1/3 as manuscript no. 40, fol. 17v–18r; Fig. 2); in this charter, the ruler confirmed the amount of the customs tariff to be collected by the Vilémov Benedictines at the customs station in Habry. All the items on the “list” represent short regesta pertaining to the customs collected at Habry and donated in favour of the Vilémov monastery and were entered into the Brno codex likely in connection with a dispute between the City of Brno and the Vilémov monastery about the customs-free passage through the customs station in Habry.

The oldest item on the “list” is the missing (lost) charter (*deperditum*) issued by Vladislav I, Duke of Bohemia, dated 1121, which date the chronicler Přebík Pulkava of Radeníň, who worked on his chronicles in the 1370s, indicated as the date of foundation of the Vilémov monastery. The lost Vladislav charter (*deperditum*), by which Vilémov was granted three weeks’ of customs collected by the Habry customs station, confirms the accuracy of Pulkava’s dating of the foundation of the Vilémov monastery.

The data from the Brno “list” further confirms the old inventory list of the Břevnov and Vilémov charters (NA, ŘB Břevnov, cart. 24, inv. no. 78, sign. A VII 7; Fig. 3–4), which was acquired at the turn of the 16th and 17th centuries, i.e., at a time when the Vilémov monastery no longer existed and its document collection became part of the Břevnov monastery documents. This inventory list mentions (under no. 161) the Vladislav charter from 1121, and although it lists Břevnov as the recipient, it is without a doubt the Vilémov charter from the “list” – the recipient indicated here is a newly established monastery (*novum monasterium*). In this way, the lost Vladislav charter (*deperditum*) acquired the status of the actual foundation document.

By making use of both sources, we can reconstruct the document accompanying the foundation of the Vilémov monastery as follows: the foundation of the monastery itself was most likely accompanied by the creation of commemorative records (*memoriae*) of the foundation, which took place in 1121 and in which Vladislav I, Duke of Bohemia, played a dominant role as the primary donor of the new foundation. In line with the development of Bohemian documentary materials in the early Middle Ages, this commemorative tradition (*memoria*) was transformed during the second half of the 12th century into the form of a recipient document that bore the falsified seal of Vladislav I. In this form, the document in Vladislav’s name was recorded in the Brno “list” and, in the early Modern period, in the Břevnov archival inventory list as well. This document is the source of the correct date of the foundation of the monastery in Vilémov, which was 1121 (see “Diagram of the Textual Tradition of the Older Document of the Vilémov Abbey”).

The importance of the source material, especially the “list”, on which this paper was focussed on, consists in the information that it helped preserve about the oldest document related to the Benedictine monastery in Vilémov, in an environment (Brno city chancery) that guarantees a high degree of reliability of this report. The source is all the more valuable in that critical historiography, developed since the end of the 18th century, was no longer aware of the Vladislav charter. It had to have been destroyed something before the mid-18th century, when the document archive with the Břevnov and Vilémov documents was moved to Břevnov. Therefore, since that time, when the first attempts were made, thanks to Gelasius Dobner, to publish the Vilémov diplomaty, the foundation of this institute constituted a hard-to-resolve problem, especially with reference to the assumed absence of all diplomatic sources datable to a period prior to 1200. For this reason, alongside the photo documentation, the edition of this source is also a critical part of this paper.

■ Překlad Arlingua, a. s.

Miroslav Kunt – Tomáš Lechner – Radek Pokorný

SKARTAČNÍ ŘÍZENÍ ELEKTRONICKY¹⁾

Skartační řízení je procesem, při kterém jsou oddělovány dokumenty, které zaslужují trvalé uložení, od dokumentů bezcenných. To, že se nejedná o ničení, plyne přímo z názvu.²⁾ Účastníci skartačního řízení jsou primárně dva: původce, resp. jeho zástupci, a příslušný archiv, resp. pověřený archivář. Původce navrhuje dokumenty, kterým uplynuly skartační (uschovací) lhůty. Lhůtu stanovuje sám nebo ji pro danou agendu určuje právní předpis. Předběžně původce také stanovuje (opět sám ve svém interním předpisu, spisovém řádu) prostřednictvím tzv. skartačních znaků, které dokumenty by měly být podle něho trvale uchovány.³⁾ Je na archiváři, aby toto rozdělení při skartačním řízení posoudil. Posouzení se děje v případě listinných dokumentů a spisů především na základě jejich obsahu. Archivář tak musí vyhodnotit „metadata“, zpravidla obecnou charakteristiku dané agendy odpovídající jednomu spisovému znaku, právní postavení a činnost původce a obsah dokumentů, které prohlédne v úplnosti nebo namátkou. Pro výběr může použít i specifické techniky, zejména ukázky a vzorkování, popř. jejich kombinaci.

Zajímavé je, že v listinné podobě se tento výběr téměř nikdy neprovádí na základě metadat dokumentů a spisů v základní evidenci. Podkladem naopak mohou být dodatečně vyhotovované seznamy různé podrobnosti pouze pro účely skartačního řízení nebo pro uložení dokumentů a spisů do spisovny. Charakteristické je, že tato evidence nenavazuje na základní evidenční pomůcku – podací deník, kde není povětšinou ani vyznačován výběr dokumentů ani spisový znak. Jedná se o deformaci, která vznikla v padesátých letech 20. století postupným opuštěním funkce evidenčních pomůcek (elenchy, rejstříky, podací protokoly) jako základu pro vyhledávání a správu dokumentů. Podací deník (tradičněji nazýván podací protokol) tak zdegeneroval ve formální chronologický seznam podání, ve kterém ani není zaznamenán jejich další osud. Tyto problémy se v devadesátých letech 20. století ještě prohloubily v souvislosti s radikálními změnami veřejné správy.

¹⁾ Příspěvek je podporován granty VŠE IGS F5/43/2018 „Analýza ekonomických, právních a dalších dopadů obecného nařízení o ochraně osobních údajů (GDPR)“

²⁾ Z italského slova scartare – vyřazení (z užívání).

³⁾ Domníváme se, že je legitimní ptát se po smyslu skartačních znaků, když archiv nemá na jejich utváření žádný formální vliv a také v rámci konkrétních agend je jejich celoplošná aplikace sporná. Bezvýhradné akceptování skartačních znaků archivem může vést ke zpochybnění jeho základní činnosti, mezi kterou výběr archiválií nepochybně patří. Skartační znaky A-S-V byly u nás zavedeny poprvé vyhláškou č. 62/1953 Ú.l., o zásadách vyřazování (skartaci) písemností.

Teprve zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, (dále jen „archivní zákon“) a jeho prováděcí vyhláška č. 646/2004 Sb., o podrobnostech výkonu spisové služby,⁴⁾ stanovily podrobnosti spisové služby a to na principech instrukcí Ministerstva vnitra ČR pro národní výbory.⁵⁾

V této době se již zvolna dostávala do popředí problematika digitálních dokumentů,⁶⁾ kterou uvedené nové právní předpisy již akcentovaly. Stále se však hovořilo o „digitálních dokumentech“, v případě evidence se předpokládala možnost jejího tisku (a jeho potřeba pro trvalé uložení),⁷⁾ elektronická spisová služba nebyla definována. Po padesáti letech úpadku charakterizovaného chronologicko numerickým ukládáním spisů⁸⁾ a dokumentů bylo navíc autoritativně nařízeno ukládání věcné, podle spisových znaků. Další radikální změnu v podobě povinného vedení elektronické spisové služby u většiny původců ve veřejné správě přinesl změnový zákona č. 190/2009 Sb. a nová prováděcí vyhláška k zákonu o archivnictví č. 191/2009 Sb.⁹⁾ Součástí právního řádu se nově stal i národní standard pro elektronické systémy spisové služby definující funkční a nefunkční požadavky na systémy spravující dokumenty.¹⁰⁾ Pro sledovanou problematiku skartačního řízení je důležité, že se stále předpokládalo „elektronické“ řešení pouze pro digitální dokumenty, nikoli pro analogové, byť evidované elektronicky. Již v průběhu tříletého přechodného období bylo jasné, že skutečné digitální dokumenty fakticky nebudou používány. Úřady interně vyhotovovaly a spravovaly spisy i dokumenty většinou v listinné podobě, elektronické systémy sloužily jako v minulosti pouze k evidenci. Popsané odtržení této evidence od skutečného uložení spisů a dokumentů bylo realitou, kterou charakterizovala diskuse ve správním archivu jednoho z největších ministerstev: „*musíme najmout brigádníky, abychom spisy ke skartačnímu řízení sepsali*“. Za této situace vznikl nápad odpoutat se od úzkého zaměření pouze na digitální dokumenty, navrátit evidenčním pomůckám jejich smysl a využít jejich údaje pro správu vybraných archiválií, jak je ostatně pro starší období běžné.¹¹⁾ Při věcném ukládání podle spisových znaků by navíc bylo třeba rozsáhlé pořádání archiválií, které je v České republice (i na Slovensku) nepřiměřeně roz-

⁴⁾ Tato vyhláška již není v platnosti a byla nahrazena vyhláškou č. 259/2012 Sb.

⁵⁾ Instrukce č. 14/1976 Ú.v., resp. č. 12/1987Ú.v., o spisové službě u národních výborů a následná Instrukce Ministerstva vnitra České republiky ze dne 25. května 1992 čj. VSC/1-793/92, o spisové službě.

⁶⁾ Srv. usnesení vlády č. 11 ze 7. ledna 2004 ve věci zřízení Národního digitálního archivu.

⁷⁾ § 2 odst. 3 vyhlášky č. 646/2004 Sb., o podrobnostech výkonu spisové služby.

⁸⁾ Viz pozn. č. 4.

¹⁰⁾ Ministerstvo vnitra, *Národní standard pro elektronické systémy spisové služby*. In: Věstník Ministerstva vnitra, částka 76/2009 (část II).

¹¹⁾ Srv. např. nezbytnost použití elenčů pro rozsáhlé archivní fondy Českého místodržitelství nebo Policejního ředitelství Praha.

sáhlé a v současnosti také nezvládnutelné.¹²⁾ Tyto úvahy vedly k zakotvení povinnosti tzv. elektronického skartačního řízení i u analogových dokumentů, ovšem evidovaných v elektronickém systému spisové služby. Stalo se tak vyhláškou č. 259/2012 Sb. navazující na novelu zákona o archivnictví a spisové službě č. 167/2012 Sb. účinnou od 1. července 2012.¹³⁾ I když byl vydán také nový národní standard,¹⁴⁾ konkrétně reagovat v textové části nemusel, protože stanovené postupy odpovídaly i práci s pouhou elektronickou evidencí. Změny však doznala schémata XML jako základní komunikační prostředek. Nabízela se samozřejmě otázka vytvoření speciálního schématu XML pouze pro metadata ke skartačnímu řízení, ale to by znamenalo další komplikace u již i tak klopotně implementovaných technologií. Proto bylo rozhodnuto použít schémata stávající – pro SIP balíčky a schéma XML pro zasílání seznamu potvrzujícího předání archiválií, nově použité i pro komunikaci při skartačním řízení.

Srovnáme-li dobu vývoje obecných principů spisové služby vedené v listinné podobě s dobou vývoje její elektronické podoby, vyjde nám, že existence elektronické spisové služby odpovídá zhruba jen jednomu procentu z celkového vývoje odborné správy dokumentů. Není tedy divu, že navzdory stále se zvyšujícímu tempu růstu celkové elektronizace společnosti,¹⁵⁾ je proces skartačního řízení v elektronické podobě stále ve fázi sbírání počátečních zkušeností. Úspěšně uskutečněných skartačních řízení bylo k 31. 12. 2019 provedeno 366, z nichž jen 64 bylo zakončeno přejímkami archiválií.¹⁶⁾ Základem úspěšného přechodu na novou elektronickou formu tohoto procesu je jednoznačně úzká spolupráce všech zúčastněných stran a jasné vymezení potřebných změn, které jsou sice zásadní, avšak nemění kompetence a předchozí postupy pouze vhodně modifikují do nových forem.

¹²⁾ Množství tzv. nezpracovaných archivních fondů narůstá, razantní přemanipulace archiválií je ve světě naprosto ojedinělá. Pro využívání archiválií se běžně používají původní evidenční pomůcky nebo předávací seznamy – *srv.* např. Švýcarský spolkový archiv v Bernu, Rakouský státní archiv ve Vídni nebo francouzský Archives Contemporaines (CAC) ve Fontainebleau.

¹³⁾ Celý název předpisu zní zákon č. 167/2012 Sb., kterým se mění zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 227/2000 Sb., o elektronickém podpisu a o změně některých dalších zákonů (zákon o elektronickém podpisu), ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

¹⁴⁾ Ministerstvo vnitra, *Národní standard pro elektronické systémy spisové služby*. In: Věstník Ministerstva vnitra částka 64/2012.

¹⁵⁾ Viz např. Don Grice – Hugo Brandt – Cornell Wright a kol, *Breaking the petaflopsbarrier*. In: IBM Journal of Research and Development, 2009, roč. 53, č. 5, s. 1.1-1.16. DOI: 10.1147/JRD.2009.5429067. A nebo Radim Polčák, *Právo a evropská informační společnost*. Brno, Masarykova univerzita 2009, 203 s. ISBN 978-80-210-4885-0.

¹⁶⁾ Pavlína Nimrichtrová, *eSkartace*. Informace podané na zasedání Metodické platformy pro elektronické dokumenty v Praze dne 12. 12. 2018.

PRINCIPY SKARTAČNÍHO ŘÍZENÍ V ELEKTRONICKÉ PODOBĚ

Základní princip skartačního řízení zůstává zachován, ať se provádí klasickým způsobem anebo v elektronické podobě. Nová forma skartačního řízení neznamená žádné změny kompetencí a odpovědností, které jsou součástí tohoto procesu. Je to stejné jako odevzdávání daňového přiznání v elektronické podobě, což v žádném případě neznamená, že jej místo účetních najednou začnou zpracovávat správci informačních systémů. Přejít do elektronické podoby zejména upravuje formu skartačního návrhu, protokolu o skartačním řízení a umožňuje v rámci přejímky předat do archivu též digitální archiválie, tedy dokumenty v elektronické podobě, které byly vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrány ve veřejném zájmu k trvalému uchování.¹⁷⁾ Stejně jsou k trvalému uložení předávána metadata analogových archiválií, popř. digitální komponenty, z nichž byly vyhotoveny analogové dokumenty.¹⁸⁾

Ačkoliv elektronizace procesů spisové služby byla jednoznačně nastartována rozvojem používání elektronických dokumentů,¹⁹⁾ tak výkon spisové služby v elektronické podobě neznamená jejich plnou digitalizaci. Je nutné rozlišovat mezi vlastním výkonem spisové služby a formou jí spravovaných entit. Aktuální znění archivního zákona připouští dvě formy vedení spisové služby, přičemž některým původcům dává volnou ruku v jejím výběru a u jiných striktně stanoví, že mají povinnost vést spisovou službu v elektronické podobě v elektronickém systému spisové služby.²⁰⁾ Forma vedení spisové služby pak určuje formu skartačního řízení. Nesmí se však zapomínat na to, že ne všechny dokumenty jsou evidovány ve spisové službě. U původců mohou být dokumenty evidovány také v samostatných evidencích dokumentů, jejichž forma opět ovlivňuje formu skartačního řízení, kterým tyto dokumenty na konci svého životního cyklu u původce procházejí.

Skartační řízení v elektronické podobě v základu probíhá podle obecných pravidel pro skartační řízení. Je upravena forma přílohy skartačního návrhu, která striktně vychází z elektronické evidence dokumentů a je předávána v elektronické

¹⁷⁾ Srv. § 2 písm. f) a § 4 a násl. archivního zákona.

¹⁸⁾ Jedná se o zdrojové datové soubory např. ve formátu textového editoru, z nichž byly analogové dokumenty vytištěny. Jejich předávání v rámci SIP balíčku umožňuje až schéma XML zveřejněné v rámci národního standardu pro elektronické systémy spisové služby ve Věstníku ministerstva vnitra částka 57/2017 platné od 4. 7. 2017.

¹⁹⁾ Tomáš Lechner, *Elektronické dokumenty v právní praxi*. Praha: Leges 2013.

²⁰⁾ Přehled původců a povinností zejména s ohledem na formu vedení spisové služby je přehledně shrnut v Tab. 1. Povinnosti původců na s. 43 až 45 v publikaci Miroslav Kunt – Tomáš Lechner, *Spisová služba*. 2. aktualiz. vyd. Praha, Leges 2017.

podobě, a forma přílohy protokolu o skartačním řízení, která je generována aplikací národního digitálního archivu, který provozuje Národní archiv.²¹⁾ Základní průběh skartačního řízení v elektronické podobě je následující:

- 1) Příprava skartačního návrhu původcem v elektronickém systému spisové služby, který jako přílohu tohoto návrhu musí vygenerovat popisná data všech zařazených dokumentů, spisů a dílů typových spisů. Tato popisná data se generují ve formě tzv. SIP balíčků.²²⁾
- 2) Doručení skartačního návrhu archivu, které může probíhat trojím způsobem. Nyní preferovanou možností je nahrání SIP balíčků původcem přímo na národní archivní portál,²³⁾ perspektivním – v budoucnu preferovaným – řešením je přímá online komunikace elektronického systému spisové služby s webovými službami portálu národního archivu.²⁴⁾ Původní praxi, která je utlumována, reprezentuje předání SIP balíčků na technickém nosiči dat. Typický rozsah předávaných informací totiž svým objemem a řešením překračuje možnosti poslání jiným elektronickým kanálem, jako jsou třeba datové schránky.²⁵⁾ Vždy je však standardními kanály příslušnému archivu (provádějícímu skartační řízení) zaslán původcem skartační návrh. Teprve jeho doručením může být skartační řízení zahájeno.
- 3) Třetím krokem je posouzení skartačního návrhu archivářem, které se provádí v aplikaci e-skartace. Jde samozřejmě o stěžejní část skartačního řízení. Předložený seznam dokumentů a spisů obsahuje veškerá popisná data o posuzovaných entitách, aby bylo možné podle nich posuzovat jejich trvalou hodnotu. V případě klasického skartačního řízení původce uvádí ve skartačním návrhu též svůj pohled na rozdělení dokumentů a spisů označených skartačním znakem „V“, na ty, u nichž předpokládá vybrání za archiválii, a ty, u nichž navrhuje zničení. Avšak v elektronické podobě skartačního řízení již tento svůj prvotní názor původce nevyjadřuje a rozdělení je plně na posuzujícím archiváři.
- 4) V případě, že archivář nemůže posoudit navrhovanou entitu pouze na základě metadat, může si vyžádat její předložení (obdoba nahlížení do analogové po-

²¹⁾ Srv. též s. 298 až 300 *tamtéž*.

²²⁾ SIP je zkratka z anglického termínu *Submission Information Package*, přičemž se jedná o jeden ze stavebních kamenů základního referenčního modelu pro digitální spisovnu OAIS. Detailně viz např. Colin Rosenthal – Asger Blekinge-Rasmussen – Jan Hutař a kol. *Průvodce plánem důvěryhodného digitálního repozitáře (PLATTER)*. Praha, Národní knihovna ČR 2009.

²³⁾ Funkce národního archivního portálu (správně „portál pro zpřístupnění archiválií v digitální podobě“) jsou definovány v § 18b archivního zákona

²⁴⁾ Aktuální stav těchto služeb viz např. Jiří Bernas, *Národní digitální archiv, aktuální stav a plánovaný rozvoj*. Dostupné na <http://www.issc.cz/archiv/2018/download/prezentace/na_bernas.pdf>.

²⁵⁾ K technickým omezením datových schránek viz Vladimír Smejkal, *Datové schránky v právním řádu ČR*. Praha: ABF, a. s. 2009.

doby entit). Děje se tak samostatným seznamem podle přílohy č. 4 národního standardu pro elektronické systémy spisové služby, obsahujícím pouze vyžadované entity s parametrem „předložit k výběru“. V některých skartačních řízeních v elektronické podobě byla nutnost tohoto kroku eliminována tak, že digitální dokumenty byly rovnou předloženy kompletní, tedy vygenerovaný SIP balíček neobsahoval pro dokumenty v digitální podobě pouze metadata, ale také vlastní digitální komponenty dokumentu ve výstupním datovém formátu.²⁶⁾ Důvod předkládání pouze metadat je ryze kapacitní. Dokumenty v analogové podobě musí být samozřejmě předloženy klasickou cestou, což na uvedeném seznamu nezávisí (není pro předložení nutný).

- 5) Výsledkem posouzení předložených dokumentů a spisů je seznam, který vytvoří aplikace a je ke stažení na národním archivním portálu.²⁷⁾ U každé posuzované entity je uvedena jedna z následujících možností: „vybrat za archiválii“, „zničit“, „vyřadit z výběru“.²⁸⁾ Tento seznam tvoří přílohu protokolu o výběru archiválií ve skartačním řízení (skartačního protokolu), který příslušný archiv vystaví původci s tím, že jeho příloha je jak v lidsky čitelné, tak primárně ve strojově čitelné podobě ve formátu podle přílohy č. 4 národního standardu pro elektronické systémy spisové služby.²⁹⁾ Elektronická forma je zpracována elektronickým systémem spisové služby, který původci u každé posuzované entity zaznamená reakci archivu.
- 6) V případě, že původce nesouhlasí s obsahem skartačního protokolu, může proti němu do 15 dnů ode dne doručení protokolu podat námitky ke správnému úřadu na úseku archivnictví a výkonu spisové služby.³⁰⁾ Podáním námítky je zahájeno správní řízení, jehož průběh není zásadně ovlivněn formou realizovaného skartačního řízení.
- 7) V okamžiku, kdy jsou ve skartačním protokolu uvedeny dokumenty nebo spisy, které byly vybrány za archiválie, dochází následně k příjemce těchto dokumentů. Dokumenty v digitální podobě a metadata analogových dokumentů (spisů i dalších entit) se předávají ve formě SIP balíčků podle národního standardu pro elektronické systémy spisové služby.³¹⁾ Dokumenty v analogové podobě se předá-

²⁶⁾ Věra Hottmarová – Pavel Jirásek – Irina Rálišová – Tomáš Lechner, *Elektronické skartační řízení v praxi*. In: Kateřina Pánková (ed.) ISSS 2017 – Internet ve státní správě a samosprávě. Hradec Králové, 3. 4. 2017–4. 4. 2017. Praha, Triada 2017, s. 21–32.

²⁷⁾ *Srv. M. Kunt, T. Lechner, c. d.*, s. 205 a následující.

²⁸⁾ *Srv. příloha č. 4 Národního standardu pro elektronické systémy spisové služby.*

²⁹⁾ Ministerstvo vnitra, *Národní standard pro elektronické systémy spisové služby*. 4. verze. Věstník Ministerstva vnitra částka 57/2017. Dostupné z <<https://www.mvcr.cz/clanek/narodni-standard-pro-elektronicke-systemy-spisove-sluzby.aspx>>.

³⁰⁾ § 10 odst. 3 archivního zákona.

³¹⁾ Přílohy č. 2 a 3 národního standardu pro elektronický systém spisové služby.

vají stejným způsobem jako v klasickém skartačním řízení. Skartační řízení prováděné v elektronické podobě tedy v žádném případě neznamena, že by bylo třeba ať již na straně původce, nebo na straně archivu provádět plnou digitalizaci předávaných dokumentů v analogové podobě.

- 8) Úřední záznam o předání dokumentů do archivu zahrnuje navíc opět seznam podle přílohy č. 4 národního standardu pro elektronické systémy spisové služby, která obsahuje údaje nutné pro jejich vyhledávání v národním digitálním archivu (identifikátor). Tyto údaje opět původce nahraje do svého elektronického systému spisové služby. Seznam přirozeně obsahuje i údaje o analogových entitách, k nimž byla předána pouze metadata.
- 9) Dokumenty a spisy, pro které archiv potvrdil jejich trvalé zničení, a dokumenty a spisy v digitální podobě, pro které archiv potvrdil přejímku, původce zničí. Zničení dokumentů v analogové podobě se provádí vždy stejně bez ohledu na formu skartačního řízení. Zničení dokumentů v digitální podobě je složitější operace, kterou se typicky rozumí pouze jejich smazání z aktuálního datového úložiště.

Základními aktéry tohoto procesu tedy zůstávají původce a archiv. Avšak díky elektronizaci procesu do něj vstupují další dva aktéři s novými rolami. Předně se jedná o Národní archiv jako provozovatele národního digitálního archivu a národního archivního portálu,³²⁾ tedy nástrojů, které v rámci skartačního řízení v elektronické podobě využívá příslušný archiv, provádějící skartační řízení. Svou roli však získává i dodavatel elektronického systému spisové služby, tedy nástroje, který využívá pro výkon spisové služby původce. Role všech těchto aktérů musí být v rámci řízení jasně vymezena, aby nedocházelo ke střetům a chybám.

VÝVOJ APLIKACÍ PRO SKARTAČNÍ ŘÍZENÍ V ELEKTRONICKÉ PODOBĚ

V současné době existují dvě softwarové aplikace umožňující skartační řízení v elektronické podobě: v Archivu hlavního města Prahy³³⁾ a jako součást národního archivního portálu v Národním archivu. V dalším textu se budeme věnovat pouze aplikaci Národního archivu, která je podstatná pro celou síť státních archivů v České republice. Práce na ní započaly v roce 2014 po obdržení prvních SIP balíčků podle národního standardu z roku 2012.³⁴⁾ Na jejich základě byla provedena

³²⁾ Z ustanovení § 15 odst. 3 archivního zákona jednoznačně plyne, že archiválie v digitální podobě náležející do péče státních oblastních archivů se ukládají v Národním archivu.

³³⁾ Spoluautorem aplikace je Tomáš Dvořák ze zmíněného archivu, který je také autorem části schémat XML v národním standardu pro elektronické systémy spisové služby.

³⁴⁾ Jednalo se o SIP balíčky z elektronického systému spisové služby GINIS Drážního úřadu vytvořené v listopadu 2013.

analýza, stanovení relevantních prvků potřebných pro rozhodování při skartačním řízení a také způsob zobrazení včetně vytvoření seznamu ve formátu tabulového procesoru (CSV).³⁵⁾ Východiskem přitom byly zkušenosti s běžnými seznamy při skartačních řízeních. Tato aplikace uměla zpracovat SIP balíčky spisů a dokumentů, nikoli však typových spisů (nebyly ani k dispozici). Praktické využití aplikace vážlo zejména na kvalitě SIP balíčků, které byly na vstupu validovány pouze podle schématu XML a řada potřebných metadat chyběla nebo byla nesprávná.³⁶⁾ V praxi bylo nezbytné dořešit problematiku ukládací jednotky jako vazby na fyzické uložení analogových dokumentů a také možnosti třídění a vyhledávání, jejichž realizace vážla pro těžkou nemoc programátora. Použitá technologie také determinovala uživatelskou přívětivost a ergonomii aplikace. Při praktickém použití krystalizovaly tři následující postupy:

- 1) Archivář pracuje pouze s metadaty v aplikaci, následně se dohledají vybrané dokumenty v analogové podobě.
- 2) Archivář prohlédne dokumenty v analogové podobě a výběr následně vyznačí v aplikaci.
- 3) O dokumentech v digitální podobě archivář rozhodne na základě metadat nebo si vyžádá doplnění komponent v digitální podobě, které si může následně zobrazit.

V souvislosti s tvorbou několika modulů národního archivního portálu dodavatelským způsobem³⁷⁾ bylo rozhodnuto, že původní aplikace bude do portálu začleněna. Pro tyto účely došlo k úpravám, přičemž některé funkce (přihlašování, nahrávání, validace) zabezpečují nové moduly národního archivního portálu. Postupně docházelo ke změnám, z nichž mezi nejvýznamnější patří doplnění třídění a vyhledávání, zobrazování typových spisů a pevných křížových odkazů.³⁸⁾ Zvláště vyhledávání velmi usnadnilo práci v případě, že primárně probíhal výběr z analogových dokumentů s následným vyznačením v aplikaci. Také již nebylo nutné předávat SIP balíčky archivu na datovém médiu, ale zástupce původce je mohl nahrát na portál sám, takže viděl, zda nedošlo k chybám. Na druhou stranu limity dané použitou technologií trvají – v případě pomalého internetového připojení je práce s aplikací v terénu znemožněna. V srpnu 2018 byl do národního archivního portálu integrován validátor,³⁹⁾ který již nepropouští obsahově vadné SIP balíčky

³⁵⁾ Autorem analýzy byl Miroslav Kunt, programátorem zesnulý Zdeněk Maruna ml. V roce 2014 vznikla také podrobná příručka aplikace.

³⁶⁾ Typickým příkladem bylo nedodržování hierarchie, kdy spis i dokument v něm, někdy i věcná skupina, měly rozdílné spisové znaky.

³⁷⁾ Dodavatelem byla firma LemonBone s.r.o., analýzu a testy prováděl zejména Zbyšek Stodůlka a Miroslav Kunt, následně Pavlína Nimrichtrová.

³⁸⁾ Programátorské práce zajistil interně Zdenko Procházka.

a upozorňuje archiváře i na případné věcné problémy. Ukazuje se, že využití přesných metadat dokumentů přináší – zvláště v okamžiku, kdy je většina dokumentů a spisů stále v analogové podobě – řadu otázek metodických i právních:

- a) Spouštěcí událost. V minulosti se rok vyřazení počítal zpravidla podle roku evidence. Dnes je k dispozici škála údajů, z nichž není snadné vybrat ten správný, řeší se stáří ve spisech vložených dokumentů, popř. rozdílné okamžiky vyřízení a uzavření. Celá problematika je ponechána na rozhodnutí archiváře, kterému se zobrazuje nejen rok evidence, ale také souhrn údajů o nejstarším a nejmladším dokumentu (resp. jejich vyřízení/uzavření). Jeden z elektronických systémů spisové služby vyžaduje podle data uzavření/vyřízení (v rámci spisového znaku) ukládat i analogové spisy a dokumenty, což k přehlednosti nepřispívá.
- b) Počítání dokumentů, listů a příloh. Uvádění počtů analogových entit v metadatach vedlo k úvahám, nakolik je archivář při přejímce zodpovědný za její úplnost.⁴⁰⁾ Fyzická kontrola je s ohledem na rozsah samozřejmě nemožná. Vzhledem k technologii práce přejímající archivář nese odpovědnost, ale jen v okamžiku přejímky. Po uložení do depozitáře už nemůže být pokládán osobně za garanta úplnosti.
- c) Vytváření tzv. sběrných spisů. Neznalost úřadování vede k tomu, že vznikají spisy nahrazující věcné skupiny nebo zahrnující nesouvisející dokumenty.⁴¹⁾ Z právního hlediska spis není možné rozebrat, ovšem z praktického je to často žádoucí (např. z mnoha set dokumentů archivář vybere pouze jeden). Vybrat celý spis nebo celý spis určit ke zničení v těchto případech není nejvhodnější. V současné době je to však jediné možné řešení, protože v případě digitálních komponent vede jejich prosté vypuštění k nevaliditě XML a k jeho odmítnutí při přejímce a na složitější úpravy nejsou připraveny elektronické systémy spisové služby. Proto někteří archiváři rezignují na metadata a dokument vyberou bez ohledu na elektronickou evidenci, kterou nepoužijí jako podklad ke skartačnímu řízení.

V rámci nového projektu dochází k obměně některých modulů⁴²⁾ a na jaře 2019 by měla být nahrazena i stávající softwarová aplikace. Při analýze jsou zohledněny stávající zkušenosti, ale dojde i k rozšíření funkcionalit, zejména směrem k využí-

³⁹⁾ Popis kontrolovaných skutečností je uveden v dokumentu zpřístupněném na stránce validátoru (<https://validatorsip.nacr.cz/test/>). Analýzu prováděli zejména Pavlína Nimrichtrová, Jiří Bernas a Zbyšek Stodůlka, programátorské práce realizoval Zdenko Procházka.

⁴⁰⁾ V praxi byly např. objeveny spisy obsahující v analogové podobě dokumenty tvořené pouze průvodní dopisy bez příloh a to i v případě spisu správního řízení. V elektronické evidenci a tedy i v SIP balíčcích jsou však počty listů uváděny s přílohami.

⁴¹⁾ Na jednom z úřadů obdržel takový spis trefnou věc: „Odpadkový koš“.

⁴²⁾ Dodavatelem je firma LightComp v.o.s.

vání a zpracování archiválií. Dosavadní ruční nahrávání SIP balíčků prostřednictvím webového rozhraní bude rozšířeno o webové služby, které umožní strojovou komunikaci s elektronickými systémy spisové služby a automatizovat tak nahrávání.⁴³⁾ Nová aplikace bude také umožňovat editaci vybraných metadat i přetřídění – vše ovšem jen pro potřeby archivu, směrem k původci se tyto operace nepromítanou. Důvod je nasnadě: archivář, který posuzuje skartační návrh, často jako jediný na dlouhou dobu archiválie vidí. Bude tedy mít možnost zasáhnout a opravit zjevné chyby, doplnit poznámku nebo změnit ukládací jednotku podle skutečnosti, ale také přetřídít nebo změnit věcné skupiny. Editace bude možná až do odeslání předávaných archiválií z národního archivního portálu do úložiště digitálního archivu, konkrétně do jeho modulu Příjem.

Pro zachycení těchto změn poslouží průvodka, což bude XML obsahující základní informace nejen o skartačním řízení a přejímce, ale i o jednotlivých spisech, typových spisech a dokumentech potřebné i pro tvorbu archivní pomůcky (z toho důvodu je použito zčásti standardu EAD⁴⁴⁾). Nebude tedy nutné primárně pracovat s komplikovanými (a do budoucna možná měněnými) metadatovými schémata používanými pro SIP balíčky, ale externí aplikace pro popis archiválií vystačí se znalostí průvodky. Důsledkem bude i možnost vytvoření základu archivní pomůcky typu manipulační seznam již v okamžiku předávání archiválií původcem.

Z dalších novinek je třeba zmínit umožnění výběru dokumentu ze spisu, kdy případné digitální komponenty dokumentů určených ke zničení⁴⁵⁾ budou v předávaném spisu smazány až při zpracování národním archivním portálem; pro eSSL původce určený výsledný seznam s identifikátory digitálního archivu je již nebude obsahovat. Nakonec je potřeba zmínit problematiku ergonomie práce. Kromě celkové změny webového zobrazení bude významným pokrokem pro archiváře možnost použití tabulkového procesoru. Po exportu dat základních entit⁴⁶⁾ bude možné vyznačit rozhodnutí a editovat textové prvky. Import dat umožní tyto změny pro-

⁴³⁾ Administrativní proces zaslání skartačního návrhu resp. skartačního protokolu jako vyjádření právního jednání bude zachován.

⁴⁴⁾ Encoded Archival Description je datový standard (schéma XML) udržovaný Kongresovou knihovnou ve Washingtonu sloužící pro elektronické archivní pomůcky. Je technickým standardem k všeobecnému mezinárodnímu standardu pro archivní popis ISAD(G).

⁴⁵⁾ Rozhodnutí o zničení je součástí skartačního protokolu, resp. jeho přílohy, kde se podle schématu XML uvádí rozhodnutí o jednotlivých entitách. Podrobnost seznamu není národním standardem stanovena: zatímco Archiv hlavního města Prahy v něm uvádí pouze základní entity (dokument ve věcné skupině, díl typového spisu, spis), Národní archiv poskytuje tento seznam pro všechny entity. Jakým způsobem je pak zpracováván elektronickými systémy spisové služby již není zcela podstatné. I v případě výběru jen některých dokumentů ze spisu bude samotný spis (základní entita) určen k trvalému uložení.

⁴⁶⁾ Srv. předchozí poznámku.

mítnout do aplikace. Budou tak vyřešeny problémy s žádným nebo nedostatečným internetovým připojením archiváře v terénu.

POHLED OBLASTNÍHO ARCHIVU

První zkušenosti se skartačním řízením v elektronické podobě přinesly oblastním archivům mnoho poznatků, které mají dopad na jejich každodenní praxi. Prvním z těchto dopadů je poznání nutnosti daleko širší a užší spolupráce mezi (nejen) státními archivy, než tomu bylo doposud. Zásadní postavou v přípravě i podpory realizace digitálních skartačních návrhů se v každém oblastním archivu stala osoba tzv. elektronického skartátora. To je zaměstnanec nejčastěji metodických oddělení, který je současně členem Metodické platformy pro elektronické dokumenty (MOPED) zřízené při Národním archivu. Role těchto specialistů, kteří pracují v nejužší dohodě s Národním archivem a jsou prakticky v nepřetržitém vzájemném elektronickém styku, se stala pro oblastní archivy nezastupitelnou. Na jejich bedrech leží školení kolegů archivářů za účelem zvládnutí popsaných softwarových nástrojů, rozvoj a prohlubování znalostí digitálního prostředí a péče o dokumenty v něm i podpora při zvládnutí konkrétních elektronických skartací, případně kontrol výkonu spisové služby v elektronické podobě. Vzhledem k šíři nových problémů, nutnosti rozhodovat řadu zcela nových dílčích, mnohdy i přechodných, otázek i dynamickému vývoji v oblasti péče o digitální dokumenty obecně, si nelze představit, že by oblastní archivy své úkoly v dané oblasti bez podpory zmíněné platformy byly schopny rychle a efektivně zvládat.

Dalším poznáním je potvrzení faktu, že dlouhodobá péče o digitální dokumenty začíná prakticky okamžikem jejich vzniku a nesmí být přerušena či opomínuta v žádné fázi jejich životního cyklu, přičemž okolnosti jejich vzniku hrají zásadní roli pro jejich možné budoucí využití. Vedení spisové služby je dnes komplexním procesem, který souvisí s veškerou činností veřejnoprávního původce. Tento proces je zároveň extrémně zranitelný, a to zřetelně více, než tomu bylo v případě „klasických“ spisových služeb. Nešťastný výběr softwaru, podcenění procesu nasazení zvoleného elektronického systému spisové služby do praxe, nedostatečné školení zaměstnanců daného původce spolu se slabším či chybějícím dohledem nad dodržováním principů spisové služby, zdlouhavý a proti novým legislativním požadavkům neustále se opožďující vývoj konkrétních aplikací, nedostatečná podpora se strany vedení a řada dalších dílčích problémů vedou k situaci, která se právě v procesu výběru archiválií nemilosrdně projeví. Důsledkem je špatný stav SIP balíčků, nedostatečná metadatová výbava předávaných entit či nemožnost vůbec skartační řízení řádně dokončit. Tato situace vede k důrazu na včasnou metodickou a především kontrolní činnost archivů u původců. Jejím zásadním prostředkem se stal metodický návod vydaný ministerstvem vnitra,⁴⁷⁾ a právě kontrola podle 15. kapitoly daného návodu, dotýkající se provádění skartačního řízení, je jedním ze zásadních okamžiků procesu kontroly. Trvání na řádném ověření schop-

nosti vykonat skartační řízení v elektronické podobě ze strany kontrolních orgánů tak vyvolává potřebu efektivně zvládnout skartační řízení i u původců, u kterých zatím vzhledem k neuplynutí skartačních lhůt nenastala potřeba elektronického skartačního řízení. Úspěšná přejímka, byť mála vybraných dat a pouze na zkušebním portále, prokazuje základní schopnost původce vést elektronickou spisovou službu a bývá podnětem k řešení řady dalších problémů, které se vyskytují v celém procesu vedení spisové služby.

Úspěšně uskutečněných skartačních řízení nebylo do roku 2019 mnoho (srv. s daty úvodu). V listopadu roku 2018 se jednalo celorepublikově o 112 skartačních řízení s 58 úspěšně ukončenými skartačními návrhy a 15 přejímkami archiválií.⁴⁷⁾ Avšak díky kontrolní činnosti a možnostem testovacího prostředí národního archivního portálu, kde se zkušebních řízení odehrálo řádově více, má praktickou zkušenost s procesem již řada archivářů – specialistů předarchivní péče. I když je počet zkušebních i ostrých skartačních řízení velmi rozdílný napříč jednotlivými státními archivy a jejich odděleními (okresními archivy), mnoho, snad většina pracovníků předarchivní péče si daný proces alespoň vyzkoušela. Potvrdilo se tak, že humanitně vzdělaní archiváři jsou jej, stejně jako proces kontroly elektronických spisových služeb, schopni zvládnout. Jeho komplexnost a potřeba sledovat rychlý legislativní vývoj, nutnost zvyšovat počítačovou gramotnost i technické dovednosti vede na druhé straně k potřebě specializace archivářů i na pracovištích, kde tomu tak dříve nebývalo, v okresních archivech. Je již nemálo původců na úrovni oblastního archivu, zejména původců krajské působnosti či obcí s pověřeným obecním úřadem, kteří získali přístup do národního portálu v roli původce a sami si alespoň v testovacím prostředí vyzkoušeli práci s portálem. Zpomalení velmi rychlého nárůstu skartačních řízení v první polovině roku 2018 přinesl typický neduh opakující se v posledním desetiletí – spisové služby se opozdily s aplikací legislativou vyžadovaných změn, v tomto případě nové již třetí verze balíčku SIP dle poslední novely národního standardu. Předpokládané roční přípravné období se tak protáhlo většinou o další půlrok, po který nebylo možné nová řízení provádět.

Praktické zkušenosti s proběhlými řízeními a kontrolní činností i tak umožňují zaznamenat některé zásadní metodické postřehy a identifikovat častá a v procesu výběru archiválií hrozící nebezpečí.

Praxe ukazuje, že elektronické vedení spisové služby neznamenaá plnou digitalizaci všech dokumentů. U většiny veřejnoprávních původců tak nebyly vůbec v po-

⁴⁷⁾ Metodický návod pro kontrolu výkonu spisové služby vedené prostřednictvím elektronického systému spisové služby u veřejnoprávních původců, upravené vydání září 2018, dostupný na adrese <https://www.mvcr.cz/clanek/spisova-sluzba-metodiky.aspx> (13. 2. 2019).

⁴⁸⁾ Zbyšek Stodůlka, *Elektronická skartační řízení, zkušenosti s dodavateli a jejich produkty*. Informace podané na 10. zasedání Metodické platformy pro elektronické dokumenty v Praze dne 20. 11. 2018.

sledním desetiletí analogové dokumenty na vstupu formou řádné konverze převáděny do elektronické podoby a legislativní pravidlo „zpravidla převádí“ bylo jimi vyloženo mnohdy jako „není třeba vůbec nikdy“. Stejně tak řada stejnopisů odesílaných dokumentů byla ukládána v analogové podobě. I když se tato situace v poslední době mění, je jisté, že přinejmenším první etapa elektronických skartačních řízení probíhá a bude probíhat v situaci, kdy většina dotčených entit předložených k výběru je v analogové podobě. Častým neduhem zachyceným při kontrolách je neoznačování uložení analogových dokumentů v elektronickém systému spisové služby, mnohdy dokonce absentuje i řádné vyznačení jejich existence ve spisu. Daný stav zvyšuje nároky na samotný výběr archiválií, který je sice připraven v digitálním prostředí, ale prováděn fyzicky ve spisovnách. Pokud nemá dojít k nesouladu mezi označením k výběru a skutečně vybraným, je nutné vyvinout další prostředky, jak bylo popsáno výše, podporující takový způsob výběru a zároveň i archiváře vybavit vhodnými technickými prostředky, které mu umožní výběr na místě pokud možno ihned zaznamenávat. Nejen u větších původců nelze spoléhat jen na práci s vytištěnými skartačními návrhy či dokonalou znalost dokumentů původce ze strany archiváře.

Zvláštním důsledkem daného stavu, byť snad jen přechodným, je nikoliv výjimečná situace u větších původců s velkým úředním aparátem, kdy stav evidence neodpovídá realitě uložených analogových dokumentů. Na vině je časté prodlužování doby, kdy měly být nasazeny legislativou vyžadované změny, stejně jako tlak množství dokumentů, jejichž počet evidentně s informatizací veřejné správy skokově narostl, a které pravidelně přepĺňují spisovny původce. Archivy tak ochotně a mnohdy nevědomky svolovaly s výběrem archiválií z dokumentů, které vznikly již v době, kdy původce vedl spisovou službu v elektronické podobě, ve formě „klasického“ skartačního návrhu vytvořeného příslušnými pracovníky a nikoliv automaticky generovaného z elektronického systému spisové služby. Takový návrh byl často připraven na základě předávacích seznamů do centrálních spisoven, archivních knih, výtisků z náhledů evidence apod. Ukázalo se nejen to, že mnohé takové akty výběru nebyly vzhledem k dočasným problémům s nasazováním elektronického systému spisové služby zaznamenány v systému elektronické spisové služby, ale že dokonce u obrovského množství v analogu vyřízených a ve spisovnách uložených dokumentů nedošlo k zapisování příslušných metadat do elektronického systému spisové služby, protože daný pracovník původce „dokázal“ věc ke spokojenosti stran v analogové podobě vyřídit bez toho, aby vyřízení zanesl do systému, a příslušné kontrolní mechanismy včas nezachytily jeho nesprávný postup. Nezřídka byla situace ještě zhoršena neřádným předáváním agendy po pracovnících, kteří ukončili v úřadu činnost, a jejichž agenda nebyla vůbec či jen formálně předána, takže mnohdy teprve až příprava skartačního řízení v elektronické podobě vedla k objevení problému a zpětnému uzavírání spisů v elektronickém systému spisové služby starých v dané chvíli již několik let. Došlo prostě k situaci, kdy oběh analogových dokumentů po celou dobu jejich existence u původce se oddělil od virtuální reality metadat o něm zaznamenávaných v přísluš-

ných elektronických evidencích. A tak mnozí archiváři při svých prvních elektronických výběrových řízeních musí řešit situaci, že velké množství dokumentů, které jsou jim předkládány k výběru, již fakticky za archiválie vybrali (či dali pokyn k jejich likvidaci), či že dokonce mnoho již v archivu se nacházejících archiválií nebylo u původce v jeho systému ani označeno jako vyřízené či předané do spisovny.

Dalším neduhem spojeným s hybridní povahou entit spisové služby a vyskytující se u menších původců typu obcí bez pověřeného obecního úřadu či menších škol, je faktický rozpad vedení spisové služby podle typu dokumentu. V takovém případě si sice původce pořídil elektronický systém spisové služby, ale používá ji výhradně pro dokumenty doručované či odesílané v elektronické podobě. Lakmusovým papírkem takové situace bývá častá nejistota a špatná odpověď původců na tak jednoduchou otázku, jakou je: V jaké podobě vedete spisovou službu?

Výsledný nesoulad mezi evidencí a faktickým stavem uložených analogových dokumentů vyvolává i časté nesprávné vedení spisu. Především u menších původců dochází nezřídka k atomizaci úřadování na „vyřizování“ jednotlivých dokumentů, kdy každý příchozí i odchozí dokument obdrží vlastní číslo jednací a není evidenčně nijak spojen, i když ve fyzickém stavu jsou dokumenty jistým způsobem spojeny. Ztvárnění podacího deníku z takové spisové služby pak vlastně odhalí vedení knih došlé a odeslé pošty. Protipólem takové situace je tvorba „superskupení“, kdy se řada jednotlivých věcných aktů stane součástí evidenčně jednoho, nejčastěji ročního, spisu jednoho pracovníka či jedné „univerzálně odkládací“ věcné skupiny, a která je spíše doménou větších původců. Při skartačních řízeních vyjde najevo i problém s evidenční neexistencí typových spisů, které většina původců fyzicky vede, ale jen málokdy již stačily proniknout i do řádného vytvoření v rámci evidence elektronického systému spisové služby. Jednoznačně se prokazuje, že původce musí zvládnout samotný systém vedení spisové služby a že nelze se jen soustředit na výběr správného elektronického systému a jeho dodavatele, ale především na samotný proces nasazení a implementace elektronického systému spisové služby na dané konkrétní podmínky a procesy.

Nebezpečná bývá i situace, kdy u původce došlo ke změně systému elektronické spisové služby. V podstatě takovou potřebu, ať již vznikla z jakéhokoliv důvodu, původci řešili tak, že se pokusili o přenos dokumentů do nového systému, nebo na takový přenos rezignovali a ponechali v provozu dva systémy spisové služby, přičemž opuštěný „dožíval“. V obou případech původci v drtivé většině nebrali ohled na budoucí elektronickou skartaci, ale spokojili se s dosažením stavu uspokojujícím jejich bezprostřední informační potřeby. V prvním případě tak zpravidla došlo k částečně úspěšnému přenosu, kdy data byla (s menšími či většími ztrátami) úspěšně transformována do nového systému, ale jejich metadatová výbava je zanedbaná. Není výjimkou, když se archivář z metadat příslušných SIP balíčků dozví pouze zvláštní, jen pro přenos použitý, skartační znak, označení příslušného oddělení či odboru původce a lakonické označení věci „ze staré spisové služby“. Práce s posuzováním takových spisů a dokumentů je samozřejmě nemalá a nelze ji provádět bez seznámení se s obsahem mnoha konkrétních dokumentů. V případě

souběžného vedení starého i nového elektronického systému spisové služby je pak téměř jisté, že opuštěný systém nezvládá proces elektronické skartace, dosažení takové schopnosti by původce stál nemalé finanční oběti, které nehodlá podstupovat, a to i při uplatnění případných zákonných sankcí. Na místě je pak úzká spolupráce archiváře s původcem a individuální řešení konkrétní situace.

Původců, kteří aktivně měnili druh používaného softwaru, není v celkovém množství původců v péči oblastních archivů mnoho, jedná se však většinou o velmi důležité veřejnoprávní původce s velkou produkcí úředních dokumentů. Navíc taková situace hrozí i u mnoha menších úřadů. V roce 2017 provedl SOA v Zámrsku průzkum u obcí s pověřeným úřadem královéhradeckého a pardubického kraje, kteří využili možností financování spojené s vládní strategií Smart Administration⁴⁹⁾ a z příslušných operačních programů formou projektu vytvořili pro školy, zřizované organizace a další obce možnost, většinou ve formě technologického centra, hostovat elektronickou spisovou službu. Ukázalo se, že minimálně u 11 procent zapojených obcí, které využili nabídky hostované služby, reálně hrozí vzhledem k různým důvodům souvisejícím s pokračováním projektů či jejich vlastní aktivitou nutnost vyvolání mimořádného skartačního řízení s důvěryhodnou konverzí dokumentů, přechod do jiného elektronického systému spisové služby, či změna způsobu vedení spisové služby. I data Národního archivu potvrzují, že roste počet případů, kdy dojde k ukončení podpory spisové služby a vznikne tak potřeba zajistit migraci dat do nového systému či alespoň zajistit elektronické dokumenty i příslušnou evidenci pro budoucí výběr archiválií. Mnozí menší původci řešili svou spisovou službu jednorázovým nákupem informačního systému, který v době nasazení nesplňoval podmínky Národního standardu, především v oblasti přípravy skartačního řízení, a nyní tak stojí před nutností dalšího rozvoje staršího vývojem nepodporovaného softwaru, či volby přechodu na jiný systém. Zásadní je, aby každá taková událost byla řešena včas, ideálně za pomoci příslušného archivu.

Ukazuje se, že i samotné archivy by měly být vůči svým původcům aktivní a přizpůsobovat se novým možnostem metodické pomoci. Těmi může být kromě vlastními silami pořádaných školení či informování původců též spolupráce s dodavateli spisových služeb v rámci jejich metodické činnosti, využití rostoucího zájmu o metodickou pomoc ze strany dobrovolných svazků či sdružení obcí nebo profesních sdružení, ba i úzká spolupráce s technologickými centry, které poskytují hostované spisové služby. Naopak původci si od metodické součinnosti archivů nemohou slibovat podporu na úrovni zaškolení uživatelů na konkrétní typ elektronického systému spisové služby, ale hledat ji především v oblasti obecné metodické podpory, při analýze vlastních potřeb a procesů v rámci řešení konkrétního stavu spisové služby.

⁴⁹⁾ Usnesení vlády České republiky ze dne 11. července 2007 č. 757, o strategii Efektivní veřejná správa a přátelské veřejné služby.

S ohledem na výše uvedené se jeví jako naprosto zásadní, aby k ostrým nebo alespoň zkušebním elektronickým skartačním bylo u původců vedoucích spisovou službu v elektronické podobě přikročeno co nejdříve, byly předkládány původcem centrálně a výhradně formou využití automatizovaných funkcí elektronického systému spisové služby. Je jasné, že vzhledem k široké škále historicky podmíněných možných problémů a z nich vzniklých výsledných stavů evidence či označování vybíraných dokumentů budou muset být archiváři i původci především zpočátku při elektronických výběrových řízeních velmi flexibilní a že řada problémů bude muset být řešena s ohledem na konkrétní případ a že výsledný stav přejatých archiválií nebude mnohdy dokonalý. Avšak jakékoliv otálení může být pouze na škodu věci. Zvládnutí elektronického skartačního řízení je ideální možností pro dosažení žádoucího stavu spisové služby. Přibývá tak původců, kteří v ruku v ruce s prvním úspěšným skartačním řízením v elektronické podobě prokázali, že jejich spisová služba se dostala do žádoucího stavu a mnoho výše uvedených problémů a z nich plynoucích potíží tak zůstane jen historickou daní za zvládnutí velmi náročného a rychlého přechodu úřadování do elektronické podoby.

PŘÍSTUPY PŮVODCŮ

Původci, kteří se buď rozhodnou vést spisovou službu v elektronické podobě, nebo jim tato povinnost vyplývá z archivního zákona,⁵⁰⁾ jsou posléze povinni provádět skartační řízení v elektronické podobě prostřednictvím předávání SIP balíčků. Nutno poznamenat, že tento fakt někdy původci uvádí jako důvod, proč se rozhodnou vést spisovou službu v listinné podobě, i když současný stav a rozvoj elektronické komunikace jednoznačně glorifikují formu elektronickou.⁵¹⁾ Často si však k tomu původci neuvědomí, že uvedená povinnost se nevztahuje jen na formu vedení spisové služby, ale též na formu vedení samostatných evidencí dokumentů, které (zejména v případě evidence účetních dokladů) jsou již téměř výhradně vedeny v elektronické podobě.⁵²⁾

Z hlediska původců se tedy objevuje určitý strach z neznámého, který se může jevit jako jedna z překážek elektronizace skartačního procesu. Avšak rychlost rozvoje celkové elektronizace jasně ukazuje, že je nezbytné dříve či později začít vykonávat spisovou službu v elektronické podobě a tuto vstupní bariéru překonat.

Další problém, který se u původců projevuje, vyplývá z vlastního principu ukládání dokumentů u původce po dobu plynutí skartační lhůty. Znamená to, že v pří-

⁵⁰⁾ Srv. Tab. 1. Povinnosti původců na s. 43 až 45 v M. Kunt – T. Lechner, c. d.

⁵¹⁾ Srv. kap. 2.1.2 *tamtéž*.

⁵²⁾ Příklady jsou uvedeny např. v publikaci Tomáš Bruckner, *Tvorba informačních systémů: principy, metodiky, architektury*. 1. vyd. Praha, Grada 2012, 357 s. ISBN 978-80-247-4153-6

pravě skartačního návrhu vycházíme z kvality dat, která panovala v době počátku plynutí skartační lhůty.⁵³⁾ Podklady pro skartační řízení v elektronické podobě nelze jednoduše získat jinak, než přímou návazností na předchozí životní cyklus dokumentu a jeho evidenci v elektronickém systému spisové služby. Proto také nejsou v archivním zákoně definovány elektronické spisovny, neboť ty jsou vlastně integrální součástí spisové služby. Pokud tedy původce aktuálně přijme opatření pro zvýšení kvality popisných dat evidovaných v elektronickém systému spisové služby, koná tím dobrou službu pro budoucí skartační řízení, ale na aktuální to nemá žádný vliv. Příprava skartačního řízení v elektronické podobě tak mnohdy pro původce znamená dodatečnou potřebu zvyšování kvality evidovaných údajů, čímž se ve srovnání s původním přístupem oddělujícím skartační řízení od spisové služby pomocí evidence spisovny vlastní příprava skartačního návrhu pro původce zesložituje.⁵⁴⁾ Souhrnně lze tak konstatovat, že realizace skartačního řízení je prokoukou kvality vedení spisové služby v elektronickém systému v různých minulých dobách podle délek skartačních lhůt.⁵⁵⁾ S ohledem na vymezení dolní hranice pro tento pohled do minulosti vydal Národní archiv metodický pokyn, v němž se říká, že komponenty, metadata a postup skartačního řízení všech dokumentů, spisů a typových spisů vyřízených nebo uzavřených po 31. červenci 2012 musí odpovídat všem požadavkům platných právních předpisů, avšak pro spisy a dokumenty uzavřené, resp. vyřízené do 31. července 2012 včetně jsou minimalizována povinná metadata nutná k vytvoření SIP balíčku a dále platí, že jejich komponenty není nutné převádět do výstupních datových formátů.⁵⁶⁾ Nicméně i tato hranice je z dnešního pohledu prověřováním minulosti. Nelze se však stále jen vracet k tomu, co bylo, protože pak bychom nikdy nezlepšili to, co přijde. Jednoznačným doporučením je tedy tlak na aktuální kvalitu vedení spisové služby s důrazem na správné a kontrolované vyplňování metadat a celkovou kontinuitu procesů, bez kterých nemůže být nikdy pozitivního výsledku dosaženo, popř. revizi zmíněných metadat v právních předpisech.⁵⁷⁾

⁵³⁾ Diskuse tří původců k tomuto problému je provedena v příspěvku V. Hottmarová – P. Jirásek – I. Rálišová – T. Lechner. *c. d.*, s. 21–32.

⁵⁴⁾ P. Jirásek – T. Lechner, *Elektronická spisová služba a elektronické skartační řízení*. In: K. Pánková (ed.). *ISSS 2016 – Internet ve státní správě a samosprávě*. Hradec Králové, 04.04.2016 – 05.04.2016. Praha, Triada 2016, s. 46–51.

⁵⁵⁾ Statistickým rozbohem délek skartačních lhůt se zabývá příspěvek Radka Lechnerová – Jarmila Helmanová, *Statistická analýza spisového a skartačního plánu*. In: K. Pánková (ed.). *Sborník 21. konference ISSS*. Hradec Králové, 09.04.2018 – 10.04.2018. Praha, Triada 2018, s. 30–35. ISBN 978-80-907164-0-7

⁵⁶⁾ Národní archiv. *Spisová služba v otázkách a odpovědích*. Stanovisko Národního archivu k problematice přechodných období v archivní legislativě (povinnosti původců). Dostupné na <http://digi.nacr.cz/wpcontent/uploads/2014/10/prechodnaObdobi_cistopis.pdf>.

Jak již bylo zmíněno, kromě elektronických systémů spisové služby vedou ke skartačnímu řízení v elektronické podobě také samostatné evidence dokumentů vedené v elektronické podobě. V těchto případech je situace komplikovaná tím, že tyto evidence se primárně soustředí na jiné úkoly, než na uložení dokumentů a podporu skartačního řízení. Navíc realizace jednoho procesu ve více systémech by pro původce byla komplikovaná a neekonomická. Proto je snaha původců sjednotit uložení dokumentů a správu tohoto uložení do jednoho systému, kterým je přímočaře elektronický systém spisové služby. Podporu pro vazbu mezi systémy pro správu dokumentů přinesla bohužel až poslední novela národního standardu pro elektronické systémy spisové služby v roce 2017, ačkoliv snahy o standardizaci v této oblasti se datují již do roku 2009.⁵⁸⁾

Poslední problém, s nímž se původci v diskutované oblasti potýkají, se týká obecně digitálních dokumentů a nespočívá ani tolik s vlastní elektronizací procesu skartačního řízení. Jedná se o obecnou problematiku datových formátů,⁵⁹⁾ která má více rovin. Volba vhodných datových formátů pro uložení v digitálních spisovných původců je dána prováděcím předpisem k archivnímu zákonu,⁶⁰⁾ přičemž obdobně lze omezit též datové formáty na vstupu, čímž by se dalo říci, že je problémem zcela vyřešen. Ale není to pravda. Zbývá několik formátů, se kterými se původci na vstupu (v podobě podání) běžně setkávají a nelze je jednoduše odmítat z důvodu, že nesplňují podmínku datového formátu na výstupní datový formát podle vyhlášky č. 259/2012 Sb. Jde o datové formáty PDF (Portable Document Format), FO/ZFO (602XML Filler dokument) a EML (e-mail). I tyto formáty je třeba před uložením vhodně převést do výstupního datového formátu PDF/A (Portable Document Format for the Long-term Archiving), avšak jejich převod může být v některých případech problematický, a to zejména z důvodu, že mohou být kontejnerem pro další komponenty v samostatných datových formátech. Národní standard pro elektronické systémy spisové služby na tuto skutečnost pamatuje již v úvodní definici ztvárnění,⁶¹⁾ v níž připouští, aby dokument po převedení

⁵⁷⁾ Srv. diskusi na str. 51 v příspěvku P. Jirásek – T. Lechner, *c. d.*

⁵⁸⁾ T. Lechner, *Významná novela Národního standardu pro elektronický systém spisové služby*. In: IT Systems, 2017, roč. 19, č. 7–8, s. 18–19. ISSN 1802-002X

⁵⁹⁾ Obecná diskuse této problematiky je pěkně provedena v publikaci L. Cubr, *Dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů*. Praha, Národní knihovna České republiky 2010.

⁶⁰⁾ Konkrétně jde o vyhlášku č. 259/2012 Sb., o podrobnostech výkonu spisové služby, ve znění pozdějších předpisů.

⁶¹⁾ Srv. Ministerstvo vnitra. Národní standard pro elektronické systémy spisové služby. 4. verze. Věstník Ministerstva vnitra částka 57/2017, s. 13, 14: „Ztvárněním se rozumí výsledek konverze nebo převedení dokumentu, kterým je vyjádřena transformace dokumentu nebo komponenty při použití jednoho nebo více formátů odlišných od původních formátů. Ztvárnění se zpravidla vytvářejí pro uchování dokumentů v digitální podobě za účelem minimalizace rizika ztráty přístupu k jejich obsahu v čase. Na-

z jednoho datového formátu do druhého měl jiný počet komponent, a tedy např. kontejner EML obsahující tělo e-mailu a přílohy se mohl rozpadnout na převod těla a příloh do samostatných komponent. Nicméně jedná se vždy o složitější postupy. Samostatnou kapitolou jsou převody datového formátu PDF do výstupního formátu PDF/A v případech, kdy je vstupní formát nějak chráněn, nebo je výstupem dřívějších autorizovaných konverzí podle zákona č. 300/2008 Sb., o elektronických úkonech a autorizované konverzi dokumentů.⁶²⁾ Bohužel tato konverze je v některých případech spojena s technickými problémy anebo významnou ztrátou čitelnosti, která ji de facto znemožňuje.

DODAVATEL ELEKTRONICKÉHO SYSTÉMU SPISOVÉ SLUŽBY

Vymezení role tohoto nového aktéra ve skartačním řízení je velmi důležité. Oficiálně se skartačního řízení vůbec neúčastní, ale jeho role je dána zejména tím, že komplexnost dokumentů a spisů a variabilita možností je natolik vysoká, že nelze v metodických návodech pro tvorbu SIP balíčků, a tím méně přímo v příslušných předpisech typu národního standardu anebo prováděcí vyhlášky k archivnímu zákonu, postihnout všechny alternativy, které mohou tvorbu kvalitních SIP balíčků ovlivňovat. Praxe tedy přináší potřebu komunikace s dodavatelem elektronického systému spisové služby i v rámci skartačního řízení při řešení kontroly metadat a vytváření SIP balíčků, a to jak při přípravě skartačního návrhu, tak při následném předání archiválií.

Nemělo by tedy docházet ani k podceňování, ale ani přeceňování postavení dodavatele elektronického systému spisové služby, který rozhodně nemůže za původce ani sestavit skartační návrh ani opravit chybně či nedostatečně zaevidovaná metadata dokumentů a spisů. Na druhou stranu také nemůže stát zcela stranou dění. Jeho role je tedy jednoznačně podpůrná.⁶³⁾ Navíc lze očekávat, že toto postavení se bude s časem vyvíjet a se vzrůstající praxí bude důležitost úlohy dodavatele elektronického systému spisové služby v procesu skartačního řízení v elektronické pravděpodobně postupně klesat.

příklad dokumenty vyhotovené v proprietárním datovém formátu musí být uloženy jako ztvárnění ve výstupním datovém formátu stanoveném prováděcím právním předpisem upravujícím podrobnosti výkonu spisové služby (například PDF/A). Výsledkem konverze dokumentu je ztvárnění některých nebo všech jeho komponent. Po konverzi může mít dokument stejný nebo rozdílný počet komponent jako před jejím provedením. Ztvárněna jako dokument mohou být také metadata nebo transakční protokol.“

⁶²⁾ Diskusi k vývoji v oblasti datových formátů výstupů z autorizované konverze dokumentů viz T. Lechner, *Elektronické dokumenty v právní praxi*. Praha, Leges 2013, s. 216 a násl.

⁶³⁾ Srv. např. závěry příspěvku P. Jirásek – T. Lechner, c. d.

Zapojení dodavatelů elektronických systémů spisové služby z hlediska obecného principu průběhu skartačního řízení v elektronické podobě je jistě důležité v okamžicích, kdy se vytváří a následně archivářem posuzují SIP balíčky. K vyjasnění jejich tvorby začal Národní archiv vydávat metodické listy, v nichž se poukazuje na nejčastější chyby a rozvíjí se příklady pro správnou tvorbu těchto balíčků.⁶⁴⁾ Tím se příprava SIP balíčků výrazně zkvalitnila.⁶⁵⁾

Nicméně úloha dodavatele se často významně týká i doby před zahájením vlastního skartačního řízení, tedy v době průběhu odborné správy dokumentů a spisů v jejich životním cyklu před vyřízením a uzavřením. Vzhledem k tomu, že je na trhu elektronických systémů spisových služeb, existuje konkurenční prostředí, které má své nesporné ekonomické výhody,⁶⁶⁾ nemohou v žádném případě uživatelskou podporu k těmto systémům poskytovat příslušné archivy, tedy znát do všech detailů všechny různé systémy spisových služeb, využívané původci. Protože uživatelská podpora se mnohdy prolíná i s metodickou, vyplývající ze specifik daného elektronického systému spisové služby, musí být odpovídající podpora poskytována přímo dodavateli těchto systémů.⁶⁷⁾ Tato úloha dodavatelů elektronických systémů spisových služeb, byť je z hlediska vlastního průběhu skartačního řízení nepřímá, je velmi podstatná a její kvalita by měla být jedním z kritérií volby dodavatele spisové služby při jeho výběru. Lze dále předpokládat, že tato role dodavatele spisové služby se na rozdíl od výše zmíněné s časem tolik vyvíjet nebude.

Protože zmíněné kroky vyřízení dokumentu a uzavření spisu jsou podle platných předpisů okamžikem převodu dokumentu v digitální podobě do výstupního datového formátu, vystupuje i zde další úloha dodavatele elektronického systému spisové služby při řešení problémových situací konverze, které byly zmíněny v předchozí kapitole.

⁶⁴⁾ Národní archiv. *Informační list pro otázky elektronické spisové služby a dokumentů v digitální podobě*. Dostupné na < <http://www.nacr.cz/predarchivni-pece/predarchivni-pece/informacni-list-pro-otazky-elektronicke-spisove-sluzby-a-dokumentu-v-digitalni-podobě/>>.

⁶⁵⁾ Miroslav Kunt, *Skartační řízení z elektronických evidencí dokumentů*. Dostupné na < http://www.cnz.cz/wp-content/uploads/2018/10/CNZ2018_Kunt.pdf>.

⁶⁶⁾ K této problematice viz např. Murray N. Rothbard, *Ekonomie státních zásahů*. Praha, Liberální institut 2001.

⁶⁷⁾ Možná i proto se objevují určité diskuse o sjednocení elektronického systému spisové služby pro státní správu, avšak z ekonomického pohledu by se zřejmě jednalo o nevýhodný krok zvyšující navíc nebezpečí *vendorlock-in* efektu – srv. např. Justice Opara-Martins a kol., *Critical analysis of vendorlock-in and its impact on cloud computing migration: a business perspective*. In: *Journal of Cloud Computing: Advances, Systems and Applications*, 2016, č. 5, s. 4-22. DOI 10.1186/s13677-016-0054-z.

ZÁVĚR

Pro skartační řízení v elektronické podobě platí zcela jistě totéž, co pro celkovou elektronizaci veřejné správy: Když se chce, tak to jde, ale když se nechce, tak se vždy najde důvod, proč to nemůže jít.⁶⁸⁾ Z hlediska celkového počtu probíhajících skartačních řízení je množství těch, které byly dosud realizovány v elektronické podobě, poměrně nízké. Proto je třeba se tomuto tématu věnovat, aby se postupně stal běžnou praxí, neboť celkový rozvoj elektronizace společnosti včetně veřejné správy jasně ukazuje, že toto je budoucnost, před kterou nelze zavírat oči. V příspěvku jsme mimo jiné poukázali na nejčastější aktuální chyby a problémy, které je třeba překonat, což se nezdaří bez aktivního zapojení všech aktérů. Proto se také domníváme, že jasné vymezení jejich rolí a postavení v rámci těchto řízení je důležité pro zvládnutí všech úkolů tak, aby skartační řízení v elektronické podobě se stalo běžnou, rutinní a samozřejmou praxí.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS ELEKTRONISCHE ARCHIVBEWERTUNG

Die Bewertung von Archivalien aus Unterlagen von Provenienzstellen ist eine der Haupttätigkeiten von Archiven. Wenn die Provenienzstelle ihre Schriftgutverwaltung im DMS/VBS führt, kommen zur Provenienzstelle und dem Archiv, das diese Archivalien betreut, in verschiedenem Maße auch andere Beteiligte hinzu: der Lieferant des Systems und das Speicherarchiv, welches das Nationalarchiv ist. Die Studie beschreibt das Zusammenwirken dieser Akteure und die Prinzipien der sog. elektronischen Bewertung. Diese betrifft nicht nur digitale Unterlagen, sondern auch die digitalen Metadaten analoger Unterlagen. In der Studie ist die Entwicklung der gesamten Problematik nicht nur unter Berücksichtigung der Rechtsordnung der Tschechischen Republik beschrieben, sondern auch im Hinblick auf praktische Lösungen und Erfahrungen mit dieser neuen Art der Durchführung von archivalischer Bewertung. Praktische Erfahrungen repräsentieren eine polemische Ebene und zieht die Aufmerksamkeit auf die Probleme mit Prinzipien, Legislative und Informationssystemen, sowohl auf Seite der Provenienzstellen als auch Archive. Im Hinblick auf Vorbereitung des neuen nationalen Archivportals, das vom Nationalarchiv verwaltet wird, werden auch die Veränderungen beschrieben, die darin vorgenommen werden und die die Erfahrungen aus bereits durchgeführten Bewertungen reflektieren.

■ Překlad Artlingua, a. s.

⁶⁸⁾ Pavel Mates, *E-Government v české veřejné správě*. In: P. Tománek, I. Vaňková (ed.) In: *Veřejná ekonomika a správa* 2011. Ostrava: VŠB-TU, 2011.

SUMMARY

ELECTRONIC ARCHIVAL APPRAISAL

Appraisal of archival materials from the records of creators is one of the main activities of archival institutions. If the creators keep a record management in an electronic records management system, other stakeholders, the system provider and storage archive, which is the National Archives, join the creator and the archival institutions taking care of its archival materials to varying degrees. The study describes the cooperation among these stakeholders and the principles of what is called the electronic appraisal. This does not concern only digital records, but also includes the digital metadata of analogue records. The study describes the development of the whole issue, not only with regard to the legal code of the Czech Republic, but also practical solutions and experiences with this new method of conducting appraisal. The practical experiences represent a polemical level that draws attention to problems in the principles, legislation and information systems that are used both by the creator and the archival institutions. With regard for the preparation of a new national archive portal managed by the National Archives, the changes that are to take place are described, reflecting the acquired experience from already implemented electronic appraisal.

■ Překlad Artlingua, a. s.

Jana Janišová

EDIČNÍ ZPŘÍSTUPNĚNÍ PRAMENŮ MORAVSKÉHO ZEMSKÉHO PRÁVA PRO OBDOBÍ „DLOUHÉHO“ 16. STOLETÍ*

Pro právní okruh moravského zemského práva v období „dlouhého“ 16. století se dochovalo poměrně velké množství památek. Jejich kompletní ediční zpřístupnění pochopitelně není možné a doposud postrádáme i edice některých základních pramenů (zejména z archivu moravských stavů). Na stranu druhou je moravské zemské právo zpřístupněno lépe než jiné právní okruhy z tohoto období. Především máme kvalitní edice zemských desk,¹⁾ dále moderní edice základních zemských zákoníků v podobě zemských zřízení,²⁾ editován byl i nejstarší svazek zachycující agendu zemského sněmu.³⁾ Přelomovou prací v oblasti právněhistorických edic pro moravského zemské právo je bezesporu edice zemského zřízení z roku 1535 (1562) z pera našeho předního právního historika Františka Čády.⁴⁾ Tato edice přinesla nejen zpřístupnění základního zákoníku, ale zvolenou ediční metodou a kvalitou zpracování se stala výchozí prací pro všechny následující edice. Čádova práce publikovaná ve třicátých letech 20. století ovšem zdaleka nebyla první edicí pro právní okruh moravského zemského práva.

Moderní kritické dějepiscectví, které se začalo rozvíjet v 19. století, s sebou přineslo i zájem o právní prameny ke starším dějinám. Důraz na kritickou ediční čin-

* Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR, reg. Č. 19-19883S, *Landfrýdy jako pramen zemského práva na stavovské Moravě*.

¹⁾ František Matějka (ed.), *Moravské zemské desky 1480–1566*. II. Kraj olomoucký (dále jen ZDO II). Brno 1948; Tomáš Kalina (ed.), *Moravské zemské desky 1480–1566*. II. Kraj brněnský (dále jen ZDB II). Praha 1950; F. Matějka (ed.), *Moravské zemské desky 1567–1642*. III. Kraj olomoucký (dále jen ZDO III). Praha 1953; Miloslav Rohlík (ed.), *Moravské zemské desky 1567–1642*. III. Kraj brněnský (dále jen ZDB III). Praha 1957.

²⁾ Jana Janišová – Dalibor Janiš (edd.), *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě)*. Olomouc 2013; František Čáda (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*. Praha 1937; D. Janiš (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení)*. Brno 2005; J. Janišová (ed.), *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604* (dále jen ZZ 1604). Praha 2015. Viz také J. Janišová – D. Janiš, *Moravská zemská zřízení a kodifikace zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku 17. století*. Praha 2016, zejména ediční přílohu na s. 327–396.

³⁾ D. Janiš (ed.), *Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice Památek sněmovních z let 1518–1570. I. Památky sněmovní I*. Praha 2010.

⁴⁾ F. Čáda (ed.), *Zemské zřízení*.

nost, jež se poměrně rychle rozvíjela zejména v průběhu **šedesátých až osmdesátých let 19. století**, s sebou přinesl vznik celé řady edic týkajících se pramenů právní povahy.⁵⁾ Zájem o prameny moravského zemského práva a jejich ediční zpřístupňování je pro starší dobu spojen zejména s moravským zemským archívem. Jednou z prvních edic bylo rozsáhlá dvojsvazkové vydání nejstarších kvaternů moravských zemských desk, ke kterému došlo v letech 1854 až 1856 pod vedením Petra ryt. Chlumeckého. Autorem úvodní studie o dějinách zemských desk byl Karel Josef Demuth.⁶⁾ V roce 1854 vznikla ediční řada *Monumenta rerum Bohemico-Moravicarum et Silesiacarum*, která měla mít dvě oddělení – *I. Scriptores* a *II. Leges et statuta*. V rámci druhého z nich byla v roce 1858 jako první svazek vydána K. J. Demuthem právní kniha moravského zemského hejtmána Ctibora Tovačovského z Cimburka pod názvem ***Kniha Tovačovská***.⁷⁾ Jedná se o pramen, který je svým významem srovnatelný s tištěnými zemskými zřízeními. Přestože Tovačovská kniha nikdy nebyla vydána tiskem, plnila fakticky úlohu zemského zřízení (od šedesátých let 16. století dokonce i oficiálně jako subsidiární pramen k tištěným zákoníkům). I po přijetí základního zemského zřízení v roce 1535, byla Tovačovská kniha stále aktuálním textem a stavovská obec se jí dovolávala i v prvních dvaceti letech 17. století. Tovačovská kniha byla nepostradatelnou součástí zemského práva na Moravě nejen kvůli své „starobylosti“, ale také proto, že obsahuje řadu ustanovení, která v zemských zřízeních chybí.⁸⁾ Ve stručném úvodu autor edice objasnil důvody a okolnosti, jež vedly ke vzniku jeho práce a dále stav vydávané materie. Demuth vydal in extenso text tak zvaného deskového rukopisu, který byl uložen na zemském soudě a prokazatelně se v praxi používal. Jeho první část tvoří samotná Tovačovská kniha, druhou potom sbírka formulářů listin. Demu-

⁵⁾ František Kutnar – Jaroslav Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha 1997, s. 281–287, 326–332, 423–431; F. Čáda, *České edice historickoprávní*. In: Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 5, 1926, s. 1–31. Nověji D. Janiš (ed.), *Práva*, s. 15–25.

⁶⁾ Petr v. Chlumecký – Josef Chytil – Karel Demuth – Adolf R. v. Wolfskron (edd.), *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren (1348–1466)*. 1. sv. Olmützer Cuda, 2. Brünnner Cuda. Brünn 1854–1856; Jiří Radimský (red.) a kol., *Průvodce po Státním archivu v Brně*. Brno 1954, s. 9–46; Kateřina Smutná, *Přehled ediční činnosti Moravského zemského archivu v Brně včetně perspektiv do budoucna*. In: Alena Pazderová (red.), 130 let zemského archivu. Praha 1993, s. 95–100; Milada Polišenská, *České desky zemské, vliv moravského archivnictví a geneze Českého zemského archivu*. Olomouc 2005, s. 124–137.

⁷⁾ Karel Josef Demuth (ed.), *Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmána markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského* (dále jen TK). Brno 1858.

⁸⁾ Nejnověji k tomu viz J. Janišová – D. Janiš, *Moravská zemská zřízení*, s. 81–100, 246–302; ZZ 1604, s. 29–32, 447–448.

thova edice nespĺňuje požadavky, které klademe na moderní kritické edice textu. Neobsahuje žádný komentář k jednotlivým článkům, informace k jejich původu i objasnění významu a postrádá také komparaci s dalšími rukopisy Tovačovské knihy. Jedná se v zásadě o čistý přepis jediného rukopisu. Na stranu druhou Demuth zvolil tzv. deskový rukopis, který se prokazatelně používal a jeho transkripce jsou spolehlivé, což je potřeba ocenit zejména s ohledem na skutečnost, že jazykově není Tovačovská jednoduchým textem. Jeho edice je dobře využitelná pro většinu badatelských potřeb, pouze v případě speciálních studií,⁹⁾ je nutné používat originální rukopis.¹⁰⁾ Přes uvedené nedostatky můžeme tuto edici považovat za zdařilou zejména v tom smyslu, že se jedná o nejstarší edici pro sledované období, v úplnosti zpřístupňuje jeden z nejstarších rukopisů Tovačovské knihy a transkripce je spolehlivá.

Vedle edic, které zpřístupňovaly prameny ke starším dějinám zemského práva, se po polovině 19. století objevily také práce věnované pozdějším raně novověkým pramenům. Moravský archivář Vincenc Brandl připravil pod vlivem ředitele zemského archivu Petra Chlumeckého, autora obsáhlé monografie o Karlu starším ze Žerotína, edice některých spisů tohoto významného moravského politika, jež se dochovaly v zámecké knihovně v Hořovicích.¹¹⁾ Hned první z nich má klíčový význam pro poznání činnosti moravských zemských sněmů v předbělohorském období. V roce 1864 V. Brandl vydal **Žerotínův spis o průběhu moravského zemského sněmu** konaného v Brně roku 1612. Edici opatřil (poněkud patetickým) úvodem, v němž stručně nastínil události, které danému sněmu předcházely. Brandl však neprovedl kritiku pramene, pouze velice zběžně popsal obsah příslušného rukopisu. Blíže neobjasnil ani ediční zásady a také pomocný aparát k textu edice je velmi úsporný. Obsahuje jen odkazy na jednotlivá folia rukopisu a několik věcných poznámek, rejstříky chybí.¹²⁾ Žerotínův text je bezpochyby jedním z výjimečných pramenů k dějinám moravských zemských sněmů. Popisovaný zemský sněm se konal v Brně ve dnech 13. až 30. srpna 1612.¹³⁾ Své zápisy Karel

⁹⁾ D. Janiš, *Rukopis Tovačovské knihy z roku 1511 ze sbírky Starých tisků Moravského zemského archivu v Brně*. Studie o rukopisech (dále jen StR), 46, 2016, s. 133–149; ZZ 1604, s. 114.

¹⁰⁾ Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sběrka rukopisů, inv. č. 163, *Tovačovská kniha* (deskový rukopis).

¹¹⁾ K Žerotínově rukopisné pozůstalosti viz M. Boháček – F. Čáda, *Žerotínské rukopisy bludovské*. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C – literární historie, 3, 1958, č. 3–4, s. 51–54.

¹²⁾ Vincenc Brandl (ed.), *Sněm držaný léta 1612. Ze zápisů Karla z Žerotína*. Brno 1864. Moderní popis příslušného rukopisu podávají M. Boháček – F. Čáda, *Žerotínské rukopisy*, s. 183, č. 190.

¹³⁾ Moravský zemský archiv Brno, fond A6 – Sněmovní tisky, sg. 1612, *Sněmovní artikule 15. srpna 1612 Brno*; MZA, A3, inv. č. 7, PS VII, fol. fol. 1r an.

starší ze Žerotína vedl v podobě diáře v první osobě a popsal všechny události, kterých byl přítomen. Podrobně zachytil průběh jednotlivých jednání, v důležitých okamžicích včetně přímé řeči. Do svých zápisů také vložil opisy příslušných dokumentů, které byly na sněmu projednávány; sněm se mimo jiné zabýval otázkou revize moravského zemského zřízení. Zaznamenal také řadu vedlejších, často nepodstatných událostí, které s průběhem sněmu přímo nesouvisely, a poměrně barvitě tak zachytil „každodennost“ v době konání zemského sněmu. Závažné jsou jeho informace o způsobu navrhování, projednávání a schvalování jednotlivých usnesení, neboť tyto cenné údaje agenda zemského sněmu zachycená v příslušných úředních knihách či sněmovních tiscích pochopitelně nezachycuje.

O dva roky později vydal Vincenc Brandl nákladem Matice moravské již o něco dokonalejší dvojsvazkovou edici **Žerotínových zápisů o zasedáních moravského zemského soudu** v letech 1594 až 1614. V úvodní studii se stručně zabýval osobou Karla staršího ze Žerotína a složením a průběhem řízení na zemském soudu.¹⁴⁾ Zápis vedl Žerotín obdobným způsobem jako v případě zemského sněmu, tedy ve formě diáře v subjektivní formě. Také tento text obsahuje citace přímé řeči a opisy či citace z různých dokumentů. Jedná se opět o naprosto jedinečný pramen popisující průběh jednání moravského zemského soudu, který dochovaná agenda prakticky nijak nepřibližuje. Žerotínovy zápisy tak mimo jiné dokreslují konkrétní spory zachycené v agendě zemského soudu (v rukopisech půhoných a nálezo- vých knih, v tzv. knihách pamětí a částečně i v exekučních knihách).¹⁵⁾ Brandlova edice ovšem neumožňuje plné využití tohoto jedinečného pramene. V textu je obsaženo velké množství transkripčních chyb, věty často nedávají smysl, chybně jsou transkribována vlastní jména a editor necitlivě používá (nadužívá) zkratky, které jsou nejednoznačné. Často tak nelze identifikovat větné vztahy, což znemožňuje plné pochopení textu. Ke druhému svazku edice připojil Vincenc Brandl *rejstřík jmen a věcí*, který ovšem vznikl jakýmsi nahodilým výběrem výrazů a je prakticky nepoužitelný. Sama metoda zpracování edice není dobrá. Soudní spory často probíhaly přes několik zasedání zemského soudu. Brandl ovšem k edici nepřipojil žádný aparát, který by uživatele navedl k dalšímu pokračování soudního řízení. Edice je nepřehledná a neobsahuje ani odkazy na originální záznamy jednotlivých kauz v půhoných knihách či v jiné agendě zemského soudu, přestože je možné většinu případů lehce dohledat.

Vincenc Brandl chtěl podle původních plánů pokračovat v edici Žerotínových spisů, ale již v roce 1866 převzal zemský archiv od brněnského zemského soudu na

¹⁴⁾ Popis rukopisů viz M. Boháček – F. Čáda, *Žerotínské rukopisy*, s. 176–178, č. 182, 184; V. Brandl (ed.), *Spisy Karla Staršího z Žerotína. Oddělení první: Žerotínovi zápisové o soudě panském*. Sv. 1–2. Brno 1866.

¹⁵⁾ J. Janišová – D. Janiš, *Komentář k moravským zemským zřízením z let 1516–1604. Sv. I*, Praha 2017, s. 26–30.

základě Brandlovy žádosti téměř 100 svazků obsahujících agendu původního zemského soudu včetně půhoných a nálezových knih a další materiály týkající se zemského práva. Brandl se proto začal intenzivně zabývat staršími dějinami moravského zemského práva. V roce 1868 vydal tak zvanou **Drnovskou knihu** a tuto edici sám označil a považoval za kritické vydání.¹⁶⁾ Vycházel ze dvou rukopisů uložených v Moravském zemském archivu a teprve během tisku se mu podařilo získat další, starší rukopis Drnovské knihy.¹⁷⁾ Jak později zjistil F. Čáda, jde o původní rukopis, který nechal napsat svým písařem přímo Ctibor Drnovský z Drnovic a který je pro kritiku tohoto právního díla naprosto zásadní.¹⁸⁾ Brandl však otiskl svoji edici bez ohledu na tento rukopis¹⁹⁾ a ve své práci se navíc dopustil řady zcela zásadních pochybení. Jednotlivé články Drnovské knihy uspořádal podle svého mínění s ohledem na jejich obsah, a navíc řadu článků (nálezu zemského soudu), které přesahovaly dobu úmrtí Ctibora Drnovského, prostě vynechal. Edice neobstojí v řadě dalších ohledů a Brandl, jak poznamenává F. Čáda, vlastně Drnovskou knihu vytvořil, neboť ve skutečnosti nejde o právní knihu, ale pouze o sbírku zápisů z různých pramenů.²⁰⁾ Přesto se Vincenci Brandlovi podařilo vytvořit poměrně silný mýtus o druhé právní knize pro Markrabství, i když spolehlivě víme, že tzv. Drnovská kniha jako právní kniha nikdy nefungovala, v praxi zemského soudu se nepoužívala a stavovská obec se po dlouhá desetiletí při přípravě nových zákoníků (zemských zřízení) k tomuto textu (na rozdíl od Tovačovské knihy) nikdy nedovolávala.²¹⁾ Tzv. Drnovská kniha je sama o sobě velmi cenný pramen, zejména s ohledem na možné studium aplikace norem v praxi, protože obsahuje řadu (do jisté míry) typových případů, které Ctibor z Drnovic do svého díla zařadil. K plnému využití tohoto pramene je ale nezbytná moderní kritická edice.

Práce na edici Drnovské knihy i studie H. Jirečka o **Tovačovské knize** z roku 1863²²⁾ přivedly Brandla k pokusu o nové vydání této významné právní knihy.²³⁾ Edice byla vydána za podpory moravského zemského výboru ve stejném roce jako edice Drnovské knihy (1868) a Brandl ji také výslovně označil za *kritické vydání*.²⁴⁾ Brandl pracoval celkem s 18 jemu známými rukopisy a komparací znění jednotli-

¹⁶⁾ V. Brandl (ed.): *Kniha Drnovská*. Brno 1868.

¹⁷⁾ MZA, G10, inv. č. 447, *Drnovská kniha*.

¹⁸⁾ F. Čáda, *Kniha zvaná Drnovská*. StR, 11, 1972, s. 5–40.

¹⁹⁾ Základem Brandlovy edice je tzv. Sedlnický kodex z konce 16. století (MZA, G10, inv. č. 522, *Drnovská kniha (1594)*).

²⁰⁾ F. Čáda, *Kniha zvaná Drnovská*, s. 34.

²¹⁾ J. Janišová – D. Janiš, *Moravská zemská zřízení*, s. 81–302.

²²⁾ Hermenegild Jireček, *Příspěvky k literárnímu rozboru památníků práva slovanského v Čechách a na Moravě*. Časopis Českého Musea, 37, 1863, s. 227–239.

²³⁾ Srov. J. Radimský (red.) a kol., c. d., s. 52–53.

²⁴⁾ V. Brandl (ed.), *Kniha Tovačovská, aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět*

vých rukopisů chtěl vytvořit kritickou rekonstrukci původního textu.²⁵⁾ Jednotlivé články však uspořádal dle svého názoru a do celé edice vnesl řadu pouhých domněnek. Uměle také vytvářel v textu samostatné odstavce a přidával k nim z pozdějších pramenů rubriky. Systematika Tovačovské knihy v Brandlově edici je tedy výtvořem samotného editora a v konečně podobě tak neodpovídá žádnému z dochovaných rukopisů. Řadu pasáží subjektivně rekonstruoval libovolnou kombinací různých textových variant z jednotlivých rukopisů. V několika případech dokonce doplňoval podle smyslu i slova, která neobsahoval žádný z rukopisů, a naopak některé z článků bez bližší kritiky vynechal. Je zřejmé, že v mnoha směrech byl ovlivněn vyspělejší podobou moravského zemského práva, kterou znal z dříve vydaných Žerotínových spisů. Edici Tovačovské knihy Brandl doplnil rozsáhlým poznámkovým aparátem, obsahujícím odkazy na různocnění jednotlivých rukopisů i věcné poznámky týkající se zemského práva (v řadě případů však zaměňoval české a moravské zemské právo).²⁶⁾

Vincenc Brandl pokračoval v ediční činnosti i v dalších letech. Již v roce 1872 vydal první svazek edice **půhonných a nálezových knih moravského zemského soudu**, přičemž podle původního plánu měla edice dospět pouze do roku 1480, tedy do doby vzniku Tovačovské knihy.²⁷⁾ Edice obsahuje jen stručný úvod bez podrobnější kritiky vydávaného pramene. Latinské zápisy jsou transliterovány, česky psané transkribovány, ovšem bez nějakých pevnějších pravidel. Text je však velmi nepřesný a obsahuje řadu chyb ve čtení, výsledné edici chybí také jakékoliv odkazy na marginálie, které informují o průběhu soudního řízení (odklady sporu) či o jeho ukončení, opět nadužívá zkratky (zejména v půhonném formuláři, kdy je ale slovesný tvar velmi důležitý pro zjištění žalobce v případech eventuálního procesního zastoupení) atd. Závažným problémem je také skutečnost, že Brandl řadu zápisů oproti rukopisné předloze upravoval a různě přesouval a očísloval až jím vytvořené výsledné pořadí zápisů. I přes uvedená závažná pochybení patří tato edice s ohledem na význam zpřístupňovaného pramene k historiky často používaným dílům. Poslední svazek zpracovaný Brandlem byl vydán v roce 1895.²⁸⁾

obyčejů, řádů, zvyklostí starodávnych a řízení práva zemského v Markrabství Moravském. Brno 1868.

²⁵⁾ *Tamtéž*, s. XXX.

²⁶⁾ Obdobným způsobem (včetně subjektivních textových variací) postupoval také při edici významného pramene českého zemského práva, tzv. Rožmberské knihy – V. Brandl (ed.), *Knihy Rožmberská*. Praha 1872.

²⁷⁾ V. Brandl (ed.), *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové* (dále jen LCS). Tomus I. Brunae 1872. První podnět k jejich vydání vzešel v roce 1867 od P. Chlumeckého. *Srov.* J. Radimský (red.) a kol., *c. d.*, s. 53–54; K. Smutná, *c. d.*, s. 95–96.

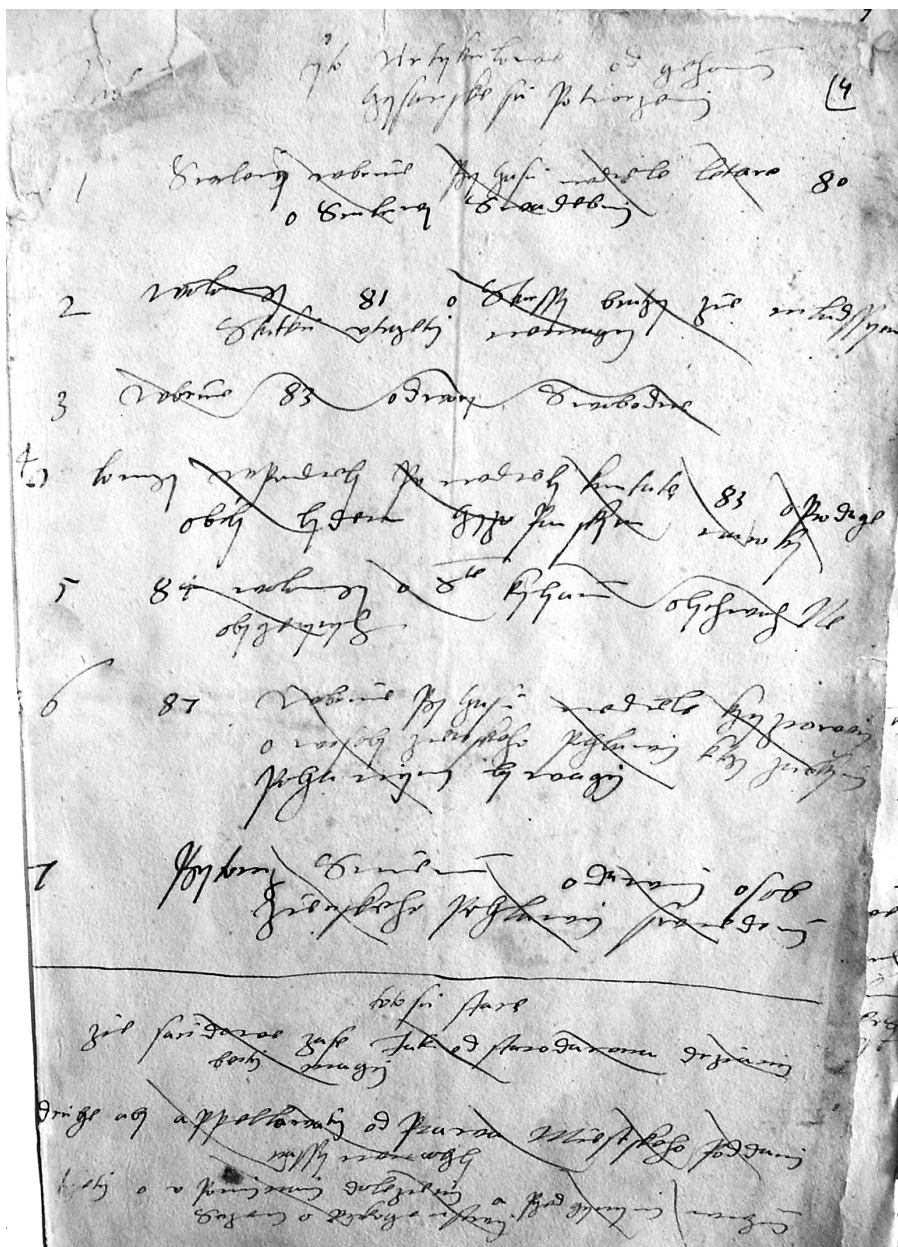
²⁸⁾ V. Brandl (ed.), *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové*. Tomus II–VI. Brunae 1873–1895.

Ve vydávání ediční řady pokračoval jedním svazkem historik a archivář Bertold Bretholz. Sedmý svazek opatřil rozsáhlejším úvodem, ve kterém stručně rekapituloval okolnosti vzniku ediční řady a obsah předchozích svazků. V úvodu podal podrobnou kritiku jím editovaného svazku pŕihonŕ a nálezŕ vĕtne stručného rozboru obsahu zápisŕ a jejich formální podoby. Stejnĕ jako Brandl očísloval průběžně jednotlivé zápisy, které ovšem vydal v pořadí, v jakém se v rukopise nalézají, a uvádĕl příslušnou foliaci. Petitem vydal také marginální poznámky a případné odkazy na jiné zápisy.²⁹⁾

Na edicích Vincence Brandla můžeme dobře ukázat **úskalí ediční práce právnĕhistorických pramenŕ**. Na rozdíl od mnoha jiných typŕ pramenŕ bývají rukopisy z provenience stavovských institucí psány většinou pomĕrnĕ ŕhledně.³⁰⁾ Písari působící u zemského soudu a snĕmu i v ĕeské dvorské kanceláři mívají čitelný rukopis a v textech se nevyskytuje ani přílišné množství písarských chyb. V textech se také objevuje řada ustálených spojení (žalobní formulace, formulace nálezŕ, uvozovací pasáže deskových či snĕmovních zápisŕ, formuláre na různé danĕ a dávky apod.). Stejnĕ tak texty obsahují řadu termínŕ, ať ŕž přímo speciálních výrazŕ (např. potvor, zátkyne, opovídat apod.) či výrazŕ, které fungují v dané oblasti jako termín (např. neobyĕejný, odpor, útok, rok, odpovídat, lichva atd.). Klíčové pro editora je tedy dobře porozumĕt textu, a to zejména s ohledem na syntaktické vztahy. Vĕtné konstrukce jsou v těchto typech pramenŕ pomĕrnĕ složité. Na stranĕ jedné právní jazyk inklinuje k ekonomii, na stranĕ druhé (zejména od konce desátých let 17. století) se vĕtná stavba stává složitĕjší. Bez znalosti moravského zemského práva, bez plného porozumĕní textu tak nelze kvalitní kritické edice vytvářet. Vzhledem k tomu, že texty nebývají z paleografického hlediska většinou tak složité a s ohledem na technický pokrok v podobĕ digitální fotografie v zásadě nemá smysl vytvářet v dnešní době edice, které obsahují pouhý čistý přepis textu. Moderní kritická edice tohoto typu materiálu musí tedy obsahovat i další informace, které jsou nezbytnĕ k plnému využití editovaného textu ŕživateli. Podoba těchto informací je přitom různá. Neexistuje jednotný model, který by určoval podobu komentáře. Editor vždy musí vycházet z editovaného textu a uvážít jaký typ poznámkového aparátu má smysl a je pro ŕivatele edice přínosný. V ně-

²⁹⁾ Bertold Bretholz (ed.), *Libri citationum et sententiarum*. Tomus VII. Brunae 1911. K dalším edicím pramenŕ, které ŕzce souvisejí s právními dějinami Markrabství a k editovaným pramenŕm pro oblast opavského a krnovského zemského práva, které se v 16. století řídilo moravskými zemskými zřizeními a dalšími normativními prameny viz J. Janišová – D. Janiš, *Moravská zemská zřizení*, s. 18–29.

³⁰⁾ V pramenech moravského zemského práva nacházíme ale také velmi obtížné texty, a to jak z hlediska paleografického, tak z hlediska interpretačního. Viz např. makulář k zemskému zřizení z roku 1604 (ZZ 1604, s. 252–274).

Obr. 2.

Ukázka z tzv. druhého žerotínského makuláře k zemskému zřízení z roku 1604
(VKOl, sg. M II 365. fol. 4r)

kterých případech je nezbytné sledovat v komentáři vývoj ustanovení, jindy doplňovat text o genealogické informace k jednotlivým osobám či vysvětlovat kontext daného předpisu, popř. vysvětlit i samotný smysl zápisu.

Zdařilejší edice z okruhu moravského zemského práva potom přineslo **nové století**. Problematikou zemských institucí na Moravě, zejména pak zemským sněmem, se zabýval profesor kulturních dějin na brněnské technice František Kameníček.³¹⁾ V rámci ediční řady *Archiv český* publikoval v letech 1890 a 1892 edici dostupných pramenů, které se týkaly **veřejného života na Moravě od začátku 15. století až do roku 1527**. Celá edice měla navazovat na Palackého *Akta sněmovní a veřejná* otištěná ve starších dílech *Archivu českého*. Ohledně edičního zpřístupnění starších písemností k moravským dějinám odkázal na moravský diplomatař (ten v roce 1903 dospěl k roku 1411). F. Kameníček ve své edici řadil jednotlivé dokumenty chronologicky, tak jak to bylo u tohoto typu edic běžné. Editovány byly in extenso, v případě dokladů, které se týkaly moravských sněmů a byly již otištěny ve starších svazcích *Archivu českého*, zařadil pouze stručný regist a odkaz. Doprovodný aparát je sice poměrně stručný, ale alespoň odkazuje na provenienci jednotlivých textů, obsahuje údaje o zachovaných pečetích či různé vysvětlující poznámky, v některých případech pak upozorňuje na různočtení. Text celé edice je v zásadě spolehlivý, byť v některých ohledech neodpovídá požadavkům moderní ediční praxe.³²⁾

F. Kameníček je také autorem rozsáhlé a v celku zatím nepřekonané třísvazkové monografie *Zemské sněmy a sjezdy moravské z let 1900–1905*, která je věnována dějinám zemského sněmu, soudnictví, zemským úřadům, bernímu systému a postavení jednotlivých stavů na Moravě v letech 1526 až 1628. Práce obsahuje také první obsáhlejší pojednání o vzniku a vývoji moravských zemských zřízení, které je, stejně jako celé Kameníčkově dílo, založeno na dokonalé znalosti příslušných pramenů. Každý ze svazků navíc obsahuje rozsáhlou ediční přílohu, kde jsou otištěny důležité listy, listiny či jednotlivé zápisy z různých úředních knih. Kameníček tak nepřímou navázal na svoji předchozí edici v *Archivu českém*. Klíčovým pramenem, který Kameníček využíval, byly *Památky sněmovní*, ze kterých v poznámkovém aparátu často citoval dlouhé pasáže.³³⁾ Přestože tato Kameníčкова práce není

³¹⁾ K jeho osobě Bohumil Navrátil, *František Kameníček*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 54, 1930, s. 1–14; nověji Tomáš Pánek, *František Kameníček (1856–1930)*. Brno v minulosti a dnes, 24, 2011, s. 249–279.

³²⁾ František Kameníček (ed.), *Jednání sněmovní a veřejná v markrabství Moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabí Moravského roku 1527*. In: *Archiv český* X, Praha 1890, s. 241–352; XI, Praha 1892, s. 282–405.

³³⁾ F. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*. I. díl. Brno 1900; II. díl. Brno 1902; III. díl. Brno 1905.

edici v pravém slova smyslu, množství editovaného materiálu v poznámkách a přílohách je úctyhodné. Kameníčkova znalost *Památek sněmovních* byla velmi dobrá a celé své dílo de facto postavil na textech z provenience zemského sněmu a vlastně tak komentoval jejich význam. Velkou předností jeho práce je opět v zásadě bezchybný přepis.

František Kameníček se stal v roce 1906 iniciátorem a posléze také předsedou nově vytvořené **Komise na vydávání historických pramenů**, která byla zřízena v rámci vědeckého spolku Matice moravská.³⁴⁾ V rámci komise bylo vytvořeno několik poměrně rozsáhlých edičních projektů, na kterých pracovali vedle několika členů komise také další spolupracovníci. Tomáš Kalina připravoval **edici moravských zemských desk** a Jan Kapras edici moravských zemských zřízení.³⁵⁾ Ediční činnost Matice moravské se překrývala s plány zemského archivu, a proto byla uzavřena dohoda, že Matice bude pokračovat ve vydávání zemských desk a připraví edici *Památek sněmovních* až do roku 1628. Pracovníci archivu potom měli pokračovat ve vydávání moravského diplomatáře a půhonných a nálezových knih zemského soudu a nově měly být edičně zpřístupněny také některé prameny k vojenským dějinám a sněmovní agenda po roce 1628.³⁶⁾ Činnost komise však narážela zejména na finanční obtíže a z původních edičních plánů Matice moravské zůstala poměrně velká část zpracovaného materiálu jen v rukopise.

Složité osudy měla edice moravských zemských desk, jejíž brněnskou část pro léta 1480–1619 měl již v roce 1914 připravenou Tomáš Kalina a následujícího roku měla být vytištěna.³⁷⁾ Počátek první světové války však tento ediční záměr na několik desetiletí zmařil. Teprve ředitel zemského archivu František Hrubý začal znovu usilovat o ediční zpřístupnění zemských desk. Sám v roce 1931 vydal publikaci, ve které nastínil historii desk a uveřejnil zde několik ukázek deskových vkladů a vyobrazení titulních listů kvaternů s erby nejvyšších komorníků.³⁸⁾ F. Hru-

³⁴⁾ Srov. František J. Rypáček, *Kommission na vydávání historických pramenů moravských*. ČMM, 31, 1907, s. 234–235; Rudolf Dvořák, *Zpráva o činnosti Matice Moravské v Brně za správní rok 1906*. ČMM, 31, 1907, příloha, s. 2–3.

³⁵⁾ T. Kalina, *Z Kommission na vydávání historických památek moravských při Matici Moravské*. ČMM, 34, 1910, s. 76–77; *týž*: *Z Kommission na vydávání historických památek moravských při Matici Moravské*. ČMM, 35, 1911, s. 115–116; *týž*: *Z Kommission na vydávání historických památek moravských při Matici Moravské*. ČMM, 36, 1912, s. 93–94; *týž*: *Z Kommission na vydávání historických památek moravských při Matici Moravské*. ČMM, 37, 1913, s. 80–81; *týž*: *Z Kommission na vydávání historických pramenů při Matici Moravské*. ČMM, 33, 1909, s. 95–96.

³⁶⁾ J. Radimský (red.) a kol., *c. d.*, s. 73.

³⁷⁾ F. Kameníček – A. L. Krejčík, *Zpráva o činnosti, Historické Komise při Matici Moravské v Brně za rok 1912/13*. ČMM, 38, 1914, s. 9–10.

³⁸⁾ F. Hrubý, *Moravské zemské desky z let 1348–1642*. Brno 1931.

bému se podařilo získat podporu ze strany Hypoteční a zemědělské banky moravské v Brně (pozdější Zemské banky pro Moravu a Slezsko), která poskytla zemskému archivu finanční prostředky na vydání příslušné části zemských desk. Historická komise Matice moravské proto zemskému archivu postoupila opsaný materiál. F. Hrubý ustavil zvláštní vydavatelskou komisi a stal se jejím předsedou. Práce na brněnské řadě desk byla svěřena T. Kalinovi, olomouckou řadu zpracoval František Matějka, od roku 1937 odborný archivář zemského archivu. Bylo rozhodnuto, že edice bude zahrnovat deskové zápisy z let 1480–1642 a rozdělena bude na čtyři svazky. V letech 1937–1938 byl zahájen tisk prvních dvou svazků, jejichž textová část byla na začátku války také vytištěna. Následné práce na rejstřících se zpomalily, aby nemusely být vydány dvojjazyčně. Finanční obtíže spojené s dokončením vydání obou svazků se po skončení války podařilo překonat díky opakované podpoře zmiňované banky. V říjnu 1947 zemský národní výbor v Brně rozhodl o přidělení dotace na vydání navazujících dvou svazků, které však vyšly až v letech 1953 a 1957.³⁹⁾ Celý ediční záměr tak byl završen až po půlstoletí od zahájení prvních přípravných prací. Za důležitý lze považovat zejména přínos F. Matějky, který postupoval již podle vyspělejší ediční metodologie, než na počátku století T. Kalina. Edici třetího svazku brněnské řady zemských desk připravil v roce 1957 Miloslav Rohlík,⁴⁰⁾ který se později podílel i na edici pramenů opavského zemského práva.⁴¹⁾ Matějka i Rohlík zpracovali téměř ukázkové edice, které patří k nejlepším edičním počínům moravských právních dějin. Edice jsou opatřeny obsáhlými úvody, které se věnují popisu rukopisů, umělecké výzdobě desk, rozboru písařských rukou i struktuře vedení zápisů. Edice jsou spolehlivé a přehledné. Zejména v edicích Františka Matějky jsou také velmi dobře zpracovány jednotlivé instituty vkladové agendy. Zásadní součástí edic jsou také vzorně zpracované rejstříky, které usnadňují orientaci v zápisech a pomáhají k plnému využití textu.

Řada edic týkajících se moravského i českého zemského práva vznikla v meziválečném období, byť šlo spíše o samostatné projekty, neboť vydávání starších edičních řad se nepodařilo obnovit. Klíčové jsou práce předního znalce (nejen) starších právních dějin Františka Čády.⁴²⁾ Moravského zemského práva se týkala Čádova edice z roku 1937, která přinesla **kritickou edici tištěných moravských zemských zřízení z let 1535 a 1562**. V úvodní studii se F. Čáda nejprve stručně zabýval vývojem moravského zemského práva s ohledem na jeho zápisy a kodifikace. Hlavní

³⁹⁾ ZDO II–III; ZDB II–III.

⁴⁰⁾ ZDB III.

⁴¹⁾ V roce 1961 vydal knihy zadní z let 1537–1613. Jde však o značně zjednodušenou edici bez doprovodného aparátu. Tato práce zdaleka nedosahuje kvalit jeho edice moravských zemských desk (M. Rohlík (ed.), *Opavské zemské desky. Knihy zadní 1537–1613*. Opava 1961).

⁴²⁾ F. Čáda (ed.), *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Praha 1930. K edici srov. D. Janiš (ed.), *Práva*, s. 22.

pozornost potom věnoval okolnostem vzniku nejstaršího tištěného tak zvaného znojemského zemského zřízení z roku 1535, spojeného s aktivní činností moravských stavů a zemského sněmu. Dotkl se sporů stavů s Ferdinandem I. o podobu zemského zřízení, kodifikačních prací a vzorů jednotlivých článků zemského zřízení a konečně se zabýval tiskem zemského zřízení a jeho grafickou podobou. Stručně zmínil také pozdější stavovskou revizi zemského zřízení v roce 1545 a okolnosti vzniku nové redakce zřízení v roce 1562. Edice přináší paralelní vydání jednotlivých, Čádou číslovaných článků zemských zřízení (zřízení z roku 1562 je tištěno petitem), které jsou opatřeny podrobným poznámkovým aparátem s odkazy na jednotlivé prameny a předlohy a foliaci. Přínosné jsou zejména Čádovy poznatky zahrnuté v poznámkách k jednotlivým článkům, které se věnují genezi jednotlivých ustanovení i jejich vztahu k dalším redakcím. Závěr celé edice tvoří podrobně zpracované rejstříky – chronologický, jmenný (osob a míst) a věcný a také obrazové ukázky z obou tisků. Čádova edice zemských zřízení patří bezesporu mezi nejlepší domácí právněhistorické edice a je plně srovnatelná i s obdobnými edicemi zahraničními.⁴³⁾

S výjimkou čtyř svazků edic moravských zemských desk se v poválečném období nepodařilo vydat žádnou rozsáhlejší edici k problematice moravského zemského práva.⁴⁴⁾ Tento stav nepochybně souvisel s ideologizací a postupným metodologickým úpadkem právní historiografie po roce 1948. Za zmínku ovšem stojí obsáhlý dvousvazkový katalog k fondu *Morava (Moravské spisy české kanceláře a české komory)* Dagmar Culkové-Stuchlíkové, který byl publikován v roce 1962.⁴⁵⁾ Jedná se mimořádné archivářské dílo k jednomu z nejdůležitějších fondů pro studium moravských právních dějin. Fond *Morava*, který je uložen v Národním archivu v Praze, je tvořen aktovým materiálem, přičemž se jedná především o odeslanou korespondenci české dvorské kanceláře (adresátem jsou jak soukromé osoby, tak stavovská obec, města, kláštery apod.). Kancelář, jako orgán jednající jménem panovníka, má zásadní význam pro studium dějin Moravy. Některé z dochovaných materiálů jsou poměrně obsáhlé, jiné jsou naopak velmi stručné. Regesty vytvořené Dagmar Culkovou-Stuchlíkovou jsou přitom velmi přesné a svědčí o dobrých znalostech problematiky.⁴⁶⁾ Vyzdvihnout je potřeba také obsáhlé rejstříky.

⁴³⁾ F. Čáda, *Zemské zřízení*.

⁴⁴⁾ Z dílčích edic můžeme zmínit registra korespondence moravských direktorů z roku 1619 – Libuše Urbánková (ed.), *Povstání na Moravě v roce 1619. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979.

⁴⁵⁾ Dagmar Culková-Stuchlíková, *Morava (Moravské spisy české kanceláře a české komory) (1507) 1527–1625 (1750)*. Katalog. I–II. díl. Praha 1962.

⁴⁶⁾ V tomto smyslu je potřeba zmínit také její práci pojednávající o dekretch české dvorské kanceláře, která společně s obsáhlou Stloukalovou studií stále představuje základní

Ze starší generace právních historiků se studiu právnických rukopisů v době komunistické nesvobody věnoval zejména František Čáda a jeho kolega romanista Miroslav Boháček, kteří byli nuceni opustit univerzitní dráhu a působili v Komisi pro soupis rukopisů AV.⁴⁷⁾ Na základě svých dlouholetých a pečlivých kodikologických prací publikoval F. Čáda v letech 1967, 1968 a 1970 tři obsáhlé studie o Tovačovské knize a jejích rukopisech, které byly přípravným materiálem k její zamýšlené, ale Čádou již bohužel neuskutečněné moderní kritické edici.⁴⁸⁾ Stejně tak nebyla Čádou realizována (podle jeho slov) již připravená edice rukopisu *De iure nostro*.⁴⁹⁾ Jedná se o poměrně zásadní spis Karla staršího ze Žerotína, který František Čáda sám objevil koncem padesátých let 20. století při práci na soupisu žerotínských rukopisů z Bludova.⁵⁰⁾

Na edici zemského zřízení z roku 1535 (1562) z pera Františka Čády, a co se týká metody práce, i na jeho další studie navázaly potom v novější době **edice moravských zemských zřízení z let 1516,**⁵¹⁾ **1545**⁵²⁾ **a 1604,**⁵³⁾ stejně jako edice prvního svazku *Památek sněmovních*⁵⁴⁾ a *rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic*.⁵⁵⁾ Kompletní ediční zpřístupnění zemských zákoníků bylo v roce 2017 doplněno obsáhlým komentářem k jednotlivým článkům zemských zřízení. Popis kodifikačních procesů na Moravě pro okruh zemského práva v kontextu evropských kodifikací byl publikován o rok dříve.⁵⁶⁾

pojednání o fungování jednoho z nejdůležitějších orgánů (D. Culková, *Dekrety české kanceláře v době předbělohorské*. *Paginae Historiae*, 16, 2008, s. 7–47; Karel Stloukal, *Česká kancelář dvorská 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky*. Praha 1931).

⁴⁷⁾ Dušan Straňák a kol., *Život a působení profesora Miroslava Boháčka*. Praha 2000, zejm. s. 46–55.

⁴⁸⁾ F. Čáda, *Knihy Tovačovská*. *StR* 6, 1967, s. 1–52; *Týž: Kniha Tovačovská – její rukopisy*. *Tamtéž* 7, 1968, s. 77–192; *Týž: Kniha Tovačovská – základy jejího textu*. *Tamtéž* 9, 1970, s. 1–56.

⁴⁹⁾ Vědecká knihovna v Olomouci, Oddělení rukopisů a starých tisků, sg. M II 341, Karel starší ze Žerotína, *O právu našem moravském (De iure nostro)*, počátek 17. století.

⁵⁰⁾ F. Čáda, *Nález právní knihy Karla staršího ze Žerotína*. *StR* 1, 1962, s. 13–64; J. Janišová: *De iure nostro. Právní spis Karla staršího ze Žerotína*. In: Libor Jan – D. Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Brno 2010, s. 68–106; M. Boháček – F. Čáda, *Žerotínské rukopisy*, č. 3–4, s. 45–221.

⁵¹⁾ J. Janišová – Janiš, D. (edd.), *Zemské zřízení*.

⁵²⁾ D. Janiš (ed.), *Práva*.

⁵³⁾ J. Janišová (ed.), *Zřízení zemské*.

⁵⁴⁾ D. Janiš (ed.), *Moravský zemský sněm*.

⁵⁵⁾ J. Janišová (ed.), *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556)*. Brno 2007.

⁵⁶⁾ J. Janišová – D. Janiš, *Moravská zemská zřízení*.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE EDITORISCHE ZUGÄNGLICHMACHUNG DES MÄHRISCHEN LANDESRECHTS FÜR DIE ZEIT DES „LANGEN“ 16. JAHRHUNDERTS

Für den juristischen Umkreis des mährischen Landesrechts in der Zeit des „langen“ 16. Jahrhunderts ist eine relativ große Menge an Denkmälern erhalten geblieben. Deren komplette editorische Zugänglichmachung ist verständlicherweise nicht möglich, und bisher fehlt es uns auch an einer Edition einiger grundsätzlicher Quellen (insbesondere aus den Archiven der mährischen Stände). Andererseits ist das mährische Landesrecht besser als andere juristische Bereiche aus dieser Zeit zugänglich. Vor allem haben wir gute Editionen der Landestafeln, ferner moderne Editionen der grundsätzlichen Landesgesetzbücher in der Form der Landesordnungen, ediert wurde auch der älteste Band, der die Agenda des Landtages festhält. Eine bahnbrechende Arbeit im Bereich rechtshistorische Editionen für das mährische Landesrecht ist unbestritten die Edition der Landesordnung aus dem Jahre 1535 (1562) aus der Feder unseres Spitzen-Rechtshistorikers František Čáda. Diese Edition brachte nicht nur die Zugänglichmachung des Grundgesetzbuches, sondern sie wurde auch durch die gewählte Editions-methode und die Bearbeitungsqualität zu einer Arbeit, von der alle später folgenden Editionen ausgingen. So gilt auch für die heutige Zeit, dass man ohne Kenntnis des mährischen Landesrechts, ohne volles Verständnis des Texts keine kritische Edition von entsprechender Qualität schaffen kann. In Anbetracht dessen, dass die Texte aus paläographischer Sicht zumeist nicht so kompliziert sind und angesichts des technischen Fortschritts in Form der digitalen Fotografie hat es im Grunde genommen keinen Sinn, in heutiger Zeit Editionen zu schaffen, die nur eine reine Textumschrift beinhalten. Eine moderne kritische Edition dieser Art von Material muss also auch weitere Informationen beinhalten, die für die volle Nutzung des editierten Textes durch den Anwender unbedingt erforderlich sind. Die Form dieser Informationen ist dabei unterschiedlich. Es gibt kein einheitliches Modell, das die Form der Kommentare bestimmen würde. Der Editor muss immer vom editierten Text ausgehen und darüber nachdenken, welcher Typ von Fußnotenapparat einen Sinn hat und für den Anwender nützlich ist.

■ Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

PUBLICATION OF MORAVIAN LAND LAW FOR THE PERIOD OF THE “LONG” 16TH CENTURY

A relatively large amount of material has been preserved for legal matters of Moravian Land law in the period of the “long” 16th century. It is understandably not possible to publish complete editions of these and to date we even lack editions of some of the fundamental sources (in particular from the archive of the Moravian estates). On the other hand Moravian Land law is better available than other legal areas from this period. In particular we have high-quality editions of the *Zemské desky*, or Land tables, as well as modern editions of the basic Land codes in the form of the provincial regulations, with even the oldest volume on the agenda of the provincial assembly having been annotated. The edition of the provincial regulations from 1535 (1562) by our leading legal historian František Čáda is certainly a groundbreaking work in the field of legal historical editions for Moravian Land law. This edition not only provided access to the basic legal code, but the chosen editorial method and quality of treatment made it the default work for all subsequent editions. Even today it is true that without knowledge of the Moravian Land law and without full understanding of the text, no high-quality critical edition can be produced. In light of the fact that the texts are not all that complicated from a palaeographic standpoint and with regard for technical advances in the form of digital photography, there is essentially no point in currently producing editions that contain a mere transcription of the text. A modern critical edition of this type of material must thus also contain further information necessary for full utilisation of the edited text by users. The form of this information varies. There is no single model that could determine the form of the annotations. The editor must always draw on the edited text and consider what type of annotation makes sense and is beneficial for users.

■ Překlad Artlingua, a. s.

Tomáš Sterneck

TRANSKRIPCE VERSUS TRANSLITERACE (NĚKOLIK POZNÁMEK KE ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ RANĚ NOVOVĚKÝCH ČESKOJAZYČNÝCH TEXTŮ)

Úkolem tohoto příspěvku je zamyslet se nad vztahem mezi dvěma základními metodami edičního zpřístupňování písemných pramenů – transliterací na jedné straně a transkripcí na straně druhé. V kontextu takového uvažování bude věnována pozornost zejména otázce, jaký význam má první z těchto metod při řešení konkrétních problémů vyvstávajících v souvislosti s vydáváním písemností z období raného novověku.¹⁾

Následující poznámky se do značné míry opírají o postřehy shromážděné při realizaci edičního projektu *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie*, který svým druhým dílem z roku 2015 dospěl na práh čtyřicátých let 16. století. Dosud vydané dva svazky tak pokrývají léta 1526–1540, se (zdůvodněnými) dílčími přesahy do mladšího období.²⁾ Kontury projektu, který se materiálově opírá o sbírku *Historica Třeboň* uloženou ve Státním oblastním archivu v Třeboni, byly nastíněny v jinak koncipovaných příspěvcích.³⁾ Proto na tomto místě připomenu pouze zásadní

¹⁾ Obecně k systémovým otázkám editorské práce s postmedieválními texty a k částečně odlišným metodologickým východiskům vydávání raně novověkých písemností ve srovnání se zpřístupňováním středověkého materiálu Tomáš Sterneck, *K problémům edičního zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů (s důrazem na materiál diplomatického charakteru)*. In: Pavel Otmar Krafl a kol., *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*. Praha 2016, s. 205–212.

²⁾ Tomáš Sterneck (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie I. Písemnosti z let 1526–1535*. Praha 2010; Týž (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie II. Písemnosti z let 1536–1540*. Praha 2015.

³⁾ Zejména ve statích Tomáš Sterneck, *Historica Třeboň 1526–1547 (Briefe, Urkunden und andere Quellen zur politischen Geschichte der Werdezeit der Habsburgermonarchie). Konzeption und methodologische Probleme eines neuen Editionsprojekts*. In: Helmut Flachencker – Janusz Tandeci – Krzysztof Kopiński (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsprojekte und aktuelle EDV-Projekte (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quelleneditionen*

otázku jazykového charakteru editovaných písemností. Zatímco po polovině 16. století v Historikách výrazně roste zastoupení různých jiných evropských jazyků, pro naši edici, jejíž chronologický záběr nepřekračuje polovinu 16. věku, zůstává v platnosti dominance češtiny a němčiny s menším uplatněním latiny.⁴⁾

Zpřístupňování raně novověkých textů z treboňských Historik vychází v obecné rovině ze základního principu transkripce, tedy ze snahy o vyjádření jejich původní fonetické podoby s využitím prostředků moderní grafiky. Uplatnění transkripce je spojeno se systémovou modifikací rukopisného či (dobového) tištěného textu předloh, jejíž míra se ovšem ve vztahu k písemnostem jednotlivých jazykových okruhů různí. V návaznosti na vývoj ortografie mezi 16. stoletím a dneškem vykazuje ve srovnání s latinou i němčinou mnohem větší rozdíly mezi transliterovanou a transkribovanou verzí čeština.⁵⁾

Právě jazykově českých písemností se budou týkat následující poznámky, v nichž si dovoluji vytknout některé body, které dle mého názoru mohou podnítit další editorské diskuse. Cíleně ponechávám stranou otázku transkripčních pravidel, neboť zde půjde především o význam transliterace ve smyslu paleografického převodu pramenných textů. Tedy o význam metody, jež namnoze bývá charakterizována jako jednoznačně daný systém přepisu na principu „písmeno po písmenu“.⁶⁾ Takové nazírání na transliteraci je ovšem zjednodušující až zavádějící.

6). Toruň 2011, s. 347–368; Týž, *Problematika multilingvismu v edičním projektu Historica Třeboň 1526–1547*. *Folia Historica Bohemica*, 32, 2017, s. 77–91, zde s. 77–81.

4) Blíže T. Sterneck, *Problematika multilingvismu*, s. 81–82.

5) Viz především Milan Kopecký, *K vydávání literárních památek 16. a 17. století*. *Studia Comeniana et historica*, 7, 1977, č. 17, s. 7–22; Karel Hádek, *K transkripci česky psaných památek 16.–17. století*. *Studia Comeniana et historica*, 7, 1977, č. 17, s. 28–37; Dušan Šlosar, *Poznámky ke dvěma edičním otázkám*. *Studia Comeniana et historica*, 7, 1977, č. 17, s. 65–68; Jiří Daňhelka, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*. *Husitský Tábor*, 8, 1985, strana 285–301; Pavel Vašák – Petr Čornej – Jaroslav Kolár – Stanislava Mazáčová – Emil Pražák – Jarmila Víšková, *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Praha 1993, s. 184–226; Josef Vintř, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. *Listy filologické*, 121, 1998, s. 341–346; nověji srov. též vydavatelskou poznámku v edici Petr Kreuz – Ivan Martinovský (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. *Edice*. Praha 2007, s. 99–102; jakož i postřehy ve stati Jana Vojtíšková, *K specifikům transkripce českých raně novověkých textů*. In: P. O. Krafl a kol., c. d., s. 213–220.

6) Z definic transliterace v domácích paleografických příručkách viz především Jaroslav Kašpar, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím I. Textová část*. Praha 1987 (3. vydání), s. 157: „Transliterace je písmenkový přepis, při němž se přesně podle předlohy zachovává grafika, to je způsob písmenného zaznamenávání hlásek. Stará písmena a značky se vyjadřují písmeny a značkami dnešními, jinak se na předloze nic nemění. [...] Transliterace nevyžaduje zvláštních pravidel.“ Nověji v obecně koncipovaném

I transliteraci lze totiž v určitých ohledech pojímat různě, přičemž tyto nuance bývají povšechně – a ne zcela příhodně – charakterizovány jako rozdílná míra její „důslednosti“. Upozornit je třeba zejména na problém slovních rozhraní či otázku paralelního používání více grafémů pro tutéž hlásku (především se to týká různých znaků pro „s“).⁷⁾ Za připomenutí stojí rovněž editory namnoze mlčením obcházený a často vydavatelsky nedostatečně ošetřovaný problém s uplatněním velkých počátečních písmen v paleograficky přepisovaných dokumentech. Právě u počátečních písmen se projevuje rozdíl v práci s tištěnými prameny na jedné straně a rukopisnými prameny na straně druhé. Zatímco totiž v tiscích jsou velká počáteční písmena spolehlivě rozlišitelná, v rukopisech se mnohdy setkáme indifferentsními přechodovými tvary. Transliterace tedy každopádně nabízí více přístupů ke zpracování raně novověkého textu a systém paleografického přepisu je třeba v rámci každého edičního projektu zvážit, objasnit a samozřejmě důsledně dodržovat.

Jak bylo řečeno, v edici *Historica Třeboň 1526–1547* se jako výchozí metoda zpřístupnění pramenných textů uplatňuje transkripce. Jednoznačně se kloním k názoru, že transkripce by měla být výchozím principem editování naprosté většiny raně novověkých jazykově českých písemností. Transliterovat české texty z 16. a následujících staletí osobně považuji za principiální lapsus. Anž bych konkretizoval, nemohu se nezmínit o tom, že se v posledních letech objevily „edice“ (většinou šlo o ediční přílohy časopisecky či sborníkově publikovaných studií), kde byly raně novověké české texty kompletně transliterovány. Takový přístup podle mého názoru nemá vědecké opodstatnění a z hlediska využitelnosti edic je kontra-produktivní, což se pokusím argumentačně podložit v následujících poznámkách.

Jak opakovaně potvrdily diskuse z posledních let, nelze do všech detailů v obecné rovině pokrýt problematiku zásad přepisu, které je třeba precizovat vždy s ohledem

editorském vademecu Ivan Štoviček a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002, s. 50–51: „Transliterací textu se rozumí přesný kritický přepis všech znaků textu za užití současné grafické soustavy písma. Při transliteraci se zachovávají původní interpunkční znaky i všechny grafické, gramatické, pravopisné a další zvláštnosti textu. Dnes neužívané grafické znaky písma se zpravidla nahrazují novými dohodnutými znaky či značkami, abreviatury se rozepisují.“

⁷⁾ K otázce dlouhého „s“ srov. Jindřich Šebánek, *Základy pomocných věd historických I. Latinská paleografie*. Praha 1971 (2. vydání), s. 65, kde se dočteme, že se „ve shodě s textem zachovává rozdíl mezi s kulatým a dlouhým atd.“; J. Kašpar, c. d., s. 157, kde se uvádí: „Při důsledné transliteraci se vyznačují i různé tvary týchž písmen (např. krátké a dlouhé -s-, dvojí -r- apod.), někdy se ani nerozvádějí zkratky a reprodukují se přesně značky pro krácení.“ Jiný přístup je patrný z výše citované pasáže (viz předchozí poznámku) příručky I. Štoviček a kol., c. d., s. 50–51.

na specifika každého konkrétního edičního projektu.⁸⁾ Nicméně při důsledném vypořádání se s otázkami převedení předloh (ať už rukopisných, či tištěných) do podoby vědecké edice lze prakticky veškeré raně novověké české texty zprostředkovat transkripční metodou tak, aby edice vycházela vstříc potřebám jak historického, tak filologického bádání. Je ale třeba zdůraznit, že se to neobejde bez systémového využití potenciálu textovĕkritického aparátu. Právě jeho prostřednictvím může totiž vydavatel ošetřit všechny takové zvláštní případy, při jejichž řešení by samotné transkribované znění, jakkoliv po metodické stránce ukotvené v minuciózně propracovaných zásadách přepisu, nemohlo nést informace o podstatných rysech předlohy.⁹⁾

Troufám si tedy tvrdit, že transliterace jako výchozí (!) metoda zpřístupňování postmedieválních pramenů spíše než cokoli jiného nabízí únikovou cestu těm „editorům“, kteří nejsou schopni či ochotni důstojně se vypořádat s jazykovým charakterem zpřístupňovaných textů – a vymlouvají se, že pro jazykovou analýzu je využitelný pouze transliterovaný text.

⁸⁾ Z editorských fór předcházejících pracovnímu setkání, ze kterého vzešel přítomný text, stojí za připomenutí především diskusní zasedání *Problémy ediční praxe při vydávání raněnovověkých textů*, které se uskutečnilo 25. února 1999 v Praze; debata v závěru mezinárodního vědeckého symposia *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, jež se konalo 11.–14. října 2004 v Českém Krumlově; či workshop *Editor v pasti. Problémy vydávání raně novověkých vícejazyčných textů*, uskutečněný 19. listopadu 2015 v Praze. Srov. Václav Bůžek, *Zpřístupňování pramenů k dějinám raného novověku*. Archivní časopis, 55, 2005, s. 39–43; T. Sterneck, *K problémům edičního zpřístupňování*, s. 205.

⁹⁾ S určitým zjednodušením by tedy bylo možné konstatovat, že údajné limity transkripční metody jsou ve skutečnosti limity edičního zpřístupňování písemných pramenů vůbec. To se již ovšem posouváme k hojně diskutované principiální otázce smyslu „klasických“ edic v „digitálním“ věku. V tomto směru jednoznačně straním názoru, že význam ediční práce se s rozmachem digitálních technologií nesnižuje, nové nosiče ale mohou „papírová“ vydání v mnoha směrech obohatit. I tak ovšem bude vždy platit, že v plné šíři nám může informační potenciál pramene zprostředkovat jedině originál (předloha, archiválie). Srov. alespoň P. Vašák – P. Čornej – J. Kolár – S. Mazáčová – E. Pražák – J. Víšková, *c. d.*, s. 196; Ludmila Sulitková, *Možnosti zpřístupňování archivního materiálu v počítačovém věku*. In: Jiřina Psíková (red.), *Archivy a zítřek*. Jindřichův Hradec 2000, s. 31–36; Manfred Thaller, *Reproduktion, Erschließung, Edition, Interpretation: ihre Beziehungen in einer digitalen Welt*. In: Brigitte Merta – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl (Hrsg.), *Vom Nutzen des Edierens*. Wien – München 2005, s. 205–228; Olga Fejtová, *Datei oder gedruckte Editionen – Die aktuellen Formen der Bearbeitung der frühneuzeitlichen Archivalien im Archiv der Hauptstadt Prag*. In: H. Flachenecker – J. Tandecki – K. Kopyński (Hrsg.), *c. d.*, s. 381–392.

Kontraproduktivním je výchozí uplatnění paleografického přepisu proto, že komplikuje využití edice. Zastávám názor, že četba vysazeného transliterovaného textu je pro poučeného uživatele (historika, který má zkušenost s raně novověkými prameny) horší než čtení pramenné předlohy.¹⁰⁾ Při čtení textu předlohy si totiž text automaticky převádíme do jeho znělé podoby, zatímco plyně číst vysazenou transliterovanou mutaci textu nejsme zvyklí – transliterace takto zpracovaný pramen uživatelsky znečitelnuje.

Po tom, co bylo dosud řečeno, je nutné přejít k fundamentální otázce, zda vůbec, nebo případně jaké má transliterace ve zpřístupňování raně novověkých pramenů místo. Budiž předesláno, že své místo – a to nezastupitelné – v takto orientované ediční práci samozřejmě má. Všechny předcházející skeptické komentáře vůči paleografickému přepisu postmedieválních dokumentů se totiž vztahovaly k tvorbě základního editovaného textu, tedy textu, který má být uživatelem edice (plynně) čten. Rozhodně tedy neměly zpochybnit smysl kompletní transliterace, pokud tato základní transkribovaný text doprovází.

Perspektivní systémové řešení v tomto směru nověji nabídl například Jan Linka v recentní edici *Kroniky české Václava Hájka z Libočan*. Základem Linkovy edice je transkribovaný text kroniky vysazený v knižním vydání (že nebyl všemi filology bezvýhradně přijat zvolený způsob transkripce této významné slovesné památky, je z našeho hlediska irelevantní, jelikož se nyní přednostně obíráme systémovými hledisky využití paleografického přepisu). Transliterované znění Hájkova rozsáhlého díla pak Jan Linka k „papírové“ knize připojil v elektronické formě, na kompaktním disku.¹¹⁾

Vratme se však k edici *Historica Třeboň 1526–1547*. Linkovo řešení má nepochybnitelný smysl pro zpřístupňování literárních památek. Třeboňská *Historica* představují ovšem soubor (značně heterogenního) materiálu primárně diplomatické povahy. Proto se zde po transliteraci průběžně sahá pouze ve zvláštních případech (například ve slovech, jejichž správné transkribování je z různých důvodů problematické, nebo ve výrazech, u nichž má nepochybnou relevanci grafická podoba jejich záznamu). K doplnění transkribovaného textu o paleograficky přepsané výrazy či pasáže jsou využívány textové poznámky, a to vždy s expli-

¹⁰⁾ Výstižně jsou přednosti transkripce vyjádřeny v práci Komise pro soupis a studium rukopisů Ústředního archivu ČSAV, *Zásady popisu rukopisů*. Sborník Národního muzea, C 28, 1983, s. 49–95, zde s. 81, slovy, že „transkribovaný text je ve srovnání s textem transliterovaným hláskově jednodušší, srozumitelnější a díky své formální úpravě také přehlednější. Transkripce zjednodušuje a normalizuje komplikovaný a silně rozkolísaný starší způsob psaní a je výhodnější z důvodů typografických, zpracovatelských i uživatelských. Jednotná podoba transkribovaného textu usnadní zpracovateli i sestavení rejstříků, v nichž se nebude muset tolik odkazovat.“

¹¹⁾ Jan Linka (ed.), *Václav Hájek z Libočan: Kronika česká*. Praha 2013 (s CD v příloze).

citním upozorněním, že je v nich příslušná pasáž uvedena v transliterované podobě.¹²⁾

Zvláštní případ využití transliterace je spojen s rozsáhlým dokumentem otištěným v druhém svazku edice *Historica Třeboň 1526–1547*. Jde o rukopisný topografický přehled z doby kolem roku 1541, jenž je variantou soupisu měst, městeček, panských sídel, řeholních domů a dalších vybraných církevních institucí, který známe z již zmíněné *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan.¹³⁾ Ve srovnání s ní vykazuje manuskript celou řadu nejenom ortografických, ale také jazykových odchylek. Jelikož pak jeho jádro tvoří různě vymezené obsáhlé přehledy místních jmen, mělo zpřístupnění této verze soupisu v naší edici mimo jiné nezpochybnitelný význam pro historickou toponomastiku.

V této souvislosti si ovšem jeho editace v rámci projektu *Historica Třeboň 1526–1547* vyžádala specifický přístup, který spočíval v tom, že kompletní, stejně jako u ostatních dokumentů transkribovaný text byl v případě toponym – místních jmen, eventuálně jiných geografických názvů – doplněn o jejich paleografický přepis. Ten byl umístěn nikoliv do textových poznámek, ale vždy bezprostředně po transkribované verzi do složených závorek {...}. Jako názorné příklady lze uvést: „Hradec Jindřichuov {Hradecz Gindrychuow}“ versus „Hradec Jindřichov {Hradecz Gindrzychow}“, „Oustí v Hradečtě {Austij w Hradecztie}“, „Bojanov v Čáslavště {Boianow w Czasslawstiel}“, „Vorlík nad Humpolcem {Worlik nad Humpolcě}“, „Svatého Jana na Bojišti u Svinské brány v Novém Městě pražském {Bogissti v Swinske brany w Nowem Miestie prazskem}“. Tento postup byl po zralé úvaze zvolen především s ohledem na možnosti filologického zhodnocení zpřístupněného toponomastického materiálu.¹⁴⁾

Transliterace nabývá při práci s materiály třeboňských *Historik* na významu rovněž v častých případech prolínání češtiny s jinými jazyky v jednom textu.¹⁵⁾ Konkrétně jde především o takové případy, kdy prvotně latinskými či německými dokumenty prostupují jednotlivé české výrazy. Tyto výrazy zde zůstávají ve sprež-

¹²⁾ T. Sterneck (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 28–29, 34 (v edičním úvodu). Příklady v dokumentech otištěných *tamtéž* na s. 91–94, č. 14; Týž (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 52–55, č. 134; s. 63–67, č. 139.

¹³⁾ Státní oblastní archiv Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 4068.

¹⁴⁾ T. Sterneck (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 211–271, č. 194 (k tomuto dokumentu viz také v úvodu citovaného svazku edice na s. 15, 17; citované příklady na s. 215, 221, 225, 250, 262). Příslušné oddíly Hájkova díla jsou součástí edice J. Linka (ed.), *c. d.*, s. 1099–1112.

¹⁵⁾ Podrobněji v příspěvku T. Sterneck, *Problematika multilingvismu*. Je ovšem záhodno upozornit na fakt, že o skutečné prolínání češtiny s jiným jazykem – případně jinými jazyky – v jednom textu nejde v takových případech, kdy konkrétním dokumentem (lépe řečeno archiválií) sice prostupuje více řečí, jimi formulované části pramene však tvoří samostatné, zřetelně vymezené a obsahově sevřené jednotky. Jednotlivé svébytné oddíly takto

kovém pravopise, v podstatě jsou tedy transliterovány. Převážně jde o vlastní jména, jako namátkou „*Jaroslav Tzessitz*“ v německy psaném listu Jana III. Strakonického z Rožmberka pro arciknížete Ferdinanda (I.) Habsburského z 22. října 1526.¹⁶⁾

Na závěr si své poznámky dovolím shrnout tak, že transliterace neboli paleografický přepis má při vydávání postmedieválních textů nezpochybnitelný význam. Její potenciál spočívá zejména v tom, že editorovi nabízí pomoc v řadě specifických situací, které nevyhnutelně nastávají při realizaci každého většího vydavatelského projektu zaměřeného na období 16. až 18. století. Rozhodně by po ní však nemělo být saháno jako po výchozí metodě zpřístupnění základního, uživateli edic čteného textu raně novověkých pramenů.

seskládaných textů (respektive textových souborů) jsou přirozeně prepisovány stejným způsobem, jaký se uplatňuje u v zásadě jednojazyčných písemností odpovídajícího jazykového okruhu – tedy nikoliv transliterovány, nýbrž transkribovány podle příslušných pravidel rozebraných v úvodu edice.

¹⁶⁾ Srov. T. Sterneck (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 70–72, č. 7 (v témže listu též ve formě „*Jaroslav vonn Tzessitz zum Wesekau*“).

ZUSAMENFASSUNG

**TRANSKRIPTION VERSUS transliteration. (EINIGE ANMERKUNGEN
ZUR ZUGÄNGLICHMACHUNG FRÜHNEUZEITLICHER TEXTE IN TSCHECHISCHER SPRACHE.)**

Der Beitrag bringt Gedanken über die Beziehung zwischen zwei grundsätzlichen Methoden der editorischen Zugänglichmachung von schriftlichen Quellen: Transliteration (durch paläographische Umschrift) und Transkription. Es wird vor allem der Frage Aufmerksamkeit gewidmet, von welcher Bedeutung die erste der beiden Methoden bei der Lösung konkreter Probleme ist, die im Zusammenhang mit der Herausgabe tschechisch-sprachiger Schriftstücke aus der Zeit der frühen Neuzeit auftreten.

Im Zuge der Entwicklung der Orthographie zwischen dem 16. Jahrhundert und Heute weist das Tschechische im Vergleich zu anderen Sprachen (bezüglich des böhemikalischen Umfelds handelt es sich vor allem um Latein und Deutsch) auffallend größere Unterschiede zwischen der transliterierten und der transkribierten Version auf. Aus der Sicht des Benutzers von Editionen tschechisch-sprachiger frühneuzeitlicher Quellen macht daher eine Transliteration die abgedruckte Quelle unlesbar. Man sollte sie daher nicht zur Ausgangsmethode bei der Zugänglichmachung eines grundsätzlichen, zusammenhängend gelesenen Quellentextes machen. Dennoch behält eine paläographische Umschrift bei der Edition tschechischer Texte aus dem 16. bis 18. Jahrhundert ihre unumstrittene Bedeutung. Ihr Potential beruht nämlich darin, dass sie dem Editor Hilfestellung in einer Reihe von spezifischen Situationen bietet, die unausweichlich bei der Realisierung eines jeden größeren Herausgabeprojekts auftreten. Es handelt sich vor allem um die Behandlung von Worten, deren richtiges Transkribieren aus verschiedenerlei Gründen problematisch ist, oder von Ausdrücken, bei denen die grafische Form ihrer Aufzeichnung von unzweifelhafter Relevanz ist. Für eine solche Verwendung der Transliteration bietet vor allem der textkritische Apparat Raum.

Obwohl die Transliteration häufig vereinfacht als eindeutig gegebenes Umschriftsystem nach dem Prinzip „Buchstabe für Buchstabe“ charakterisiert wird, kann man sie tatsächlich in mancherlei Hinsicht unterschiedlich auffassen (vor allem handelt es sich um Probleme, die die Wortschnittstellen und die großen Anfangsbuchstaben betreffen, in handgeschriebenen Dokumenten oft nicht leicht auseinanderzuhalten, bzw. um die Frage der parallelen Verwendung mehrerer Grapheme für ein und denselben Laut). Das System der paläographischen Umschrift ist nämlich – auch bei seiner nur marginalen Geltendmachung – im Rahmen eines jeden Editionsprojektes verantwortungsvoll zu erwägen, abzuklären und selbstverständlich konsequent einzuhalten.

■ Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

TRANSCRIPTION VERSUS TRANSLITERATION. (SEVERAL REMARKS ON PROVIDING ACCESS TO EARLY MODERN CZECH-LANGUAGE TEXTS.)

This paper provides a reflection on the relationship between the two basic methods of editorial publishing of written sources – transliteration (palaeographic transcription) and transcription. Particular attention is paid to the question of what importance the first of these methods has in addressing specific issues arising in connection with the publishing of Czech-language written materials from the early modern period.

In connection with the development of orthography between the 16th century and today, Czech shows markedly greater differences between the transliterated and transcribed versions in comparison with other languages (in relation to the Bohemian environment this concerns primarily Latin and German). From the perspective of users of editions of Czech-language early modern sources, transliteration thus renders the printed source quite fundamentally illegible. Thus it should not be the default method for providing access to the fundamental, continuous text of sources. Despite this, palaeographic transcription has maintained an indisputable importance in producing editions of Czech texts from the 16th to 18th centuries. Its potential lies in the fact that it offers the editor assistance in a number of specific situations that unavoidably arise in realising every major publishing project. This primarily concerns the treatment of words whose proper transcription is problematic for various reasons or expressions where the graphic form of the record has unmistakable relevance. Textual criticism apparatuses provide the primary space for such uses of transliteration.

Although transliteration tends to be characterised simplistically as a clearly defined system of transcription on the basis of “letter by letter”, in fact in many ways it can be approached in various manners (this primarily concerns issues concerning word boundaries and initial capital letters, which in manuscripts are frequently difficult to decipher, and the issue of parallel use of multiple graphemes for the same phone). The system of palaeographic transcription – even if it is only being used to a minimum extent – must be responsibly considered, clarified and naturally strictly observed as part of every editorial project.

■ Překlad Artlingua, a. s.

ZPRÁVY NACHRICHTEN REPORTS

**ARCHIVNÍ FONDY SBORŮ
ČESKOBRASTRSKÉ CÍRKVE EVANGELICKÉ (SOUČASNÝ STAV)**

V rámci grantového projektu *Zrození z osvícenských reforem* řešeném na Historickém ústavu AV ČR, který je zaměřen na výzkum života a postavení evangelických kazatelů v prvních třech generacích,¹⁾ jsem měla možnost nahlédnout do několika archivních fondů sborů Českobratrské církve evangelické (dále ČCE). I když v posledních letech kvůli reorganizaci sborů dochází častěji k předání sborových archiválií do státních archivů, většina archivních fondů sborů ČCE se do dnes stále nachází na farách.

Archivní fondy katolických farních úřadů byly státní mocí do systému státní archivní péče převzaty na počátku padesátých let minulého století. Archivní fondy sborů ČCE a Církve československé husitské své fondy do sítě státních archivů zapojit nemusely, avšak byly povinny se o archiválie náležitě postarat v rámci svého organizačního zřízení. Tím archiválie od těchto původců nejsou otevřeně k dispozici všem badatelům. Péče o archiválie evangelických sborů se tak řídila pokyny Ústředního archivu ČCE a tomuto orgánu sbory zpět podávaly zprávy o stavu, obsahu a uložení sborových archivů.

K významnému zásahu do uspořádání evangelických sborových fondů došlo v osmdesátých a devadesátých letech, kdy většinu sborových archivů uspořádali manželé Miloslava a Čestmír Rychetští. Byla to jediná celoplošně provedená pořádací akce, která byla vykonána dle *Spisového plánu pro sborové archivy* z roku 1976 vydaného Synodní radou ČCE. Miloslava Rychetská se zaměřovala především na pořádání starších částí sborových fondů, tedy archivního materiálu do roku 1918. Ale tam, kde jí to časové možnosti dovolily, i novější části fondů po roce 1918 podrobila určitému tematickému dělení.

Tyto pořádací akce probíhaly v rychlém časovém sledu, proto provedené dělení nebylo vždy zcela přesné a představuje jakési tematické roztržidění umožňující

¹⁾ Podrobněji Sixtus Bolom-Kotari, *Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*. In: ČCH, 117, 2019, č. 2, s. 318–346.

tvorbu základního přehledu o obsahu archivních fondů. I když měly jednotlivé tematické složky uvedený časový rozsah, dokumenty v nich chronologicky řazeny nebyly. Obalový materiál, který především spisový materiál rozdělával do jednotlivých balíků, byl velice jednoduchý a neodpovídal potřebám pro dlouhodobé uchovávání dokumentů. V současné době pro pořádání sborových archivů platí metodika od PhDr. Evy Fialové, někdejší archivářky Ústředního archivu ČCE, z roku 2004. Tato metodika je stále postavena na diplomatickém principu třídění archivního materiálu, což sice není poslední trend v obecném archivnictví, ale pro potřeby sborových archivů je to stále způsob dostačující a přehledný.

Oblast církevního archivnictví není badatelsky příliš vyhledávaná. Nejvíce badatelů se zatím uplatnilo na poli katolického archivnictví. Jedná se především o odborné pracovníky státních archivů, jež s římskokatolickými církevními fondy pracovali. Jako příklad můžeme uvést Lenku Martínkovou, Václava Babičku či Miloše Kouřila.²⁾ Nekatolickému archivnictví již byla věnována pozornost menší. Za Československou církev husitskou lze jmenovat Jitku Balatkovou a Bohdana Kaňáka.³⁾ Archivnictvím v Českobratrské církvi evangelické (především na té praktické úrovni) se zabývá již zmiňovaná Eva Fialová. Ze stejného prostředí se profiluje i současná vedoucí Ústředního archivu ČCE Adéla Šmilauerová.⁴⁾ Zahraněční přesah evangelické církve reflektuje Edita Štěříková.⁵⁾ Práce archiváře spočívá především v praxi, a proto existuje mnoho těch, které zde nejmenujeme, i když jejich práce v této oblasti je hojná, avšak málo publikovaná.

²⁾ Např. Lenka Martínková, *Církevní archivnictví na území Českobudějovické diecéze po roce 1785*. In: Archivní časopis, 2, 2012, s. 117–166; Václav Babička, *Dějiny křesťanské akademie 1875–1952*. In: Sborník archivních prací, 61, 2011, s. 464–557; Miloš Kouřil, *Začleňování církevních archivů do archivů státní správy (na příkladu olomoucké arcidiecéze)*. In: Vývoj archivnictví v českých zemích a na Slovensku (12.–13. října 2004), 2005, s. 83–87.

³⁾ Např. Jitka Balatková, *Prameny k dějinám Církve československé husitské v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě*. In: Olomoucký archivní sborník, 10, 2012, s. 31–35; Bohdan Kaňák – Jitka Balatková, *Letmé nahlédnutí do péče o písemnosti v československé církvi (husitské)*. In: 155 let archivnictví v českých zemích, 1995, s. 169–172.

⁴⁾ Adéla Šmilauerová (ed.), *Ex archivis ecclesiae. Sborník příspěvků historiků a archivářů k dějinám Českobratrské církve evangelické a jejich předchůdkyň, evangelických církví augsburského a helvetského vyznání v českých zemích*. Praha, 2009; Táž (ed.), *Ex archivis ecclesiae II. Sborník příspěvků historiků a archivářů k dějinám Českobratrské církve evangelické a jejich předchůdkyň, evangelických církví augsburského a helvetského vyznání v českých zemích*. Praha, 2018.

⁵⁾ Eva Fialová, *Dopad mnichovské dohody na sbory Českobratrské církve evangelické v zabaněném území Československa a stanoviska Synodní rady ČCE k aktuální situaci*. In: *Ex archivis ecclesiae*, 2009, s. 55–69; Edita Štěříková, *Archivnictví v německých evangelických církvích (2 části)*. In: Archivní čtvrtletník, 1993, 1994, s. 7–11, 1–4.

Archivní fondy sborů ČCE, většinou stále uloženy na sborových farách, dosud nebyly oficiálně prohlášeny za archiválie, ale přesto představují hlavní zdroj svědectví sborové historie. Informace k dějinám jednotlivých sborů lze samozřejmě získat i v jiných fondech, ovšem to představuje již jen dílčí záležitosti. Na druhou stranu sborové archivy ČCE kromě podrobných sborových dějin napomáhají dokreslovat i dějiny místní (regionální), dějiny příslušné katolické správy či zachycují podrobnější údaje k demografickému bádání, jež katolická správa nemusela zachytit.⁶⁾ Tyto v podstatě nevyužívané archiválie mají tedy širší oblast možného využití, přesto nejsou širokou badatelskou veřejností brány příliš v potaz. Hlavním problémem je pravděpodobně nepřímá dostupnost těchto archiválií.

Nejstarší sbory ČCE sahají až do konce 18. století, do doby vydání tolerančního patentu, kdy byla povolena helvétská a augsburská konfese. V Čechách a na Moravě bylo založeno 51 sborů helvétského a 22 sborů augsburského vyznání.⁷⁾ Tyto sbory se v roce 1919 sloučily do církve jedné, a to Českobratrské církve evangelické. Rok 1919 se tímto považuje za předěl i pro pořádání archivních fondů evangelických sborů. Archiválie do roku 1918 jsou považovány za uzavřené fondy původních evangelických církví a dokumenty od roku 1919 představují archiválie nového původce, tedy neuzavřené fondy sborů ČCE.

Nejstarší archiválie tolerančních sborů se vztahují právě k zakládání sborů a problémům s tím spojených. Jelikož v té době v českých zemích nebylo žádných evangelických kazatelů, přicházeli do nově založených sborů kazatelé z Horních a Dolních Uher, kteří měli s českým jazykem větší či menší problémy. Právě i tato jazyková problematika se v nejstarších pramenech odráží. Kromě němčiny bývá hojně zastoupena latina i maďarština, čeština se v plném rozsahu prosazuje později.

Praktickou orientaci ve sborových archivech dodnes nejlépe poskytnou soupisy sborových archiválií vyhotovené manžely Rychetskými, kteří sborové archivy pořádali v osmdesátých a devadesátých letech 20. století. I když už od té doby došlo k přestěhování archivů či k několika badatelským návštěvám, kdy mohlo dojít k narušení archivního systému, stále tyto soupisy u většiny sborů představují jediný komplexní přehled teoreticky dostupných archiválií. V některých sborech od zásahu Rychetských převzali iniciativu jednotlivci a došlo k reorganizaci fondů, přesnějšímu třídění, nahrazení obalového materiálu a doplnění fondu o nejnovější

⁶⁾ Např. při výzkumu smíšených sňatků v okolí evangelického sboru Moraveč se objevovaly rozdíly v záznamech katolické a evangelické proveniencí, a naopak jejich vzájemně se potvrzování. Některé nejasnosti může objasnit právě spisový materiál sborových fondů. Viz Gabriela Krejčová Zavadilová, *Smíšené sňatky moravečských evangelíků v době toleranční 1783–1861 (1874) a nástin problematiky jejich výzkumu*. In: Vlastivědný sborník Vysočiny (oddíl věd společenských) (v tisku).

⁷⁾ Eva Melmuková-Šašecí (ed.), *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Neratovice 2017, s. 198–201.

materiál.⁸⁾ Fondy, které byly v posledních letech na základě depozitní smlouvy uloženy do státních archivů, nejsou většinou uspořádány a k jejich orientaci badateli poslouží přílohy předávacích protokolů (většinou shodné se seznamy od Rychetských).

Mým cílem v rámci heuristiky pro výše zmíněný projekt bylo kontaktovat všechny sbory ČCE sahající do toleranční doby (cca 70). Ovšem odpovědi o místě uložení a možnosti bádání ve sborovém archivním fondu se mi dostalo asi od poloviny. Některé sbory se mi nepodařilo zkontaktovat ani po vícero pokusech. Kontakt byl nejdříve navazován prostřednictvím emailové korespondence, až podrobnosti byly následně domlouvány telefonicky. Veškeré informace o obsazenosti sborů ČCE s příslušnými kontakty lze získat z webové stránky www.evangnet.cz.

Nakonec se mi podařilo realizovat 32 badatelských cest za evangelickými archiváliemi ČCE, přičemž 11 fondů se nacházelo v některém ze státních archivů. Archiválie sborů ČCE se nacházejí na všech úrovních státní archivní správy. Fondy sborů z Velké Lhoty u Dačic jsou uloženy v Národním archivu (I. oddělení), archivní fondy sborů v Ledčicích a Krabčicích se nacházejí ve Státním oblastním archivu Litoměřice, ovšem nejčastějším místem deponování se staly příslušné okresní archivy. Ústřední archiv ČCE z kapacitních důvodů sborové fondy neuchovává ani nepřijímá.

V případě uložení sborového fondu ve státním archivu je nutné se informovat, za jakých podmínek je možné ve fondu bádání. Někdy si sbory v depozitní smlouvě pouze vymínilo, že chtějí být o badatelské návštěvě jejich sborového fondu informováni. Avšak častěji je nutné k nahlédnutí do fondu předem získat od sboru písemné povolení. Vzácně jsem se setkala s možností, kdy nahlédnutí do fondu bylo možné bez písemného souhlasu, ale pořízení fotokopií jakékoliv archiválie již písemný souhlas vyžadovalo. Pružnost komunikace se státními archivy se odvíjela od osobnosti archiváře, který měl daný fond na starost. V některých případech se získají jasné instrukce téměř ihned, jindy se komunikace ohledně zpřístupnění může protáhnout i na půl roku.

Spisový materiál fondů dosud uložených na sborech (na farách, chodbách, půdách, sborových místnostech, kancelářích, v kostelech) se většinou nachází ve formě balíků, které nejsou pro badatelské návštěvy příliš vhodné, ale v několika lepších případech došlo k jejich přemístění do archivních krabic, které jsou k archivaci vhodnější. Knihy jsou uloženy bez jakékoliv obalové ochrany.

Míra zabezpečení archivních fondů ponechaných v rukách sborů se odvíjí od konkrétního místa jejich uložení. Pokud je archiv uložen v zapadlém koutě farní půdy, můžeme archiv označit za bezpečný. Když je sborový archiv umístěn ve skříni v blízkosti vstupu do kostela, který je neustále otevřen, o bezpečnosti proti zcizení

⁸⁾ Nového zpracování sborových fondů se dostalo např. sboru v Moravci, Humpolci, Opatově, Jihlavě, Pelhřimov-Strměchy atd.

či poškození můžeme pochybovat. Nejvhodnější bývá střední varianta, jež představuje uložení sborových archivů ve farní kanceláři či sborových místnostech, kde je minimální riziko mechanického poškození archiválií, kde se v letním i zimním období udržuje stálá teplota a kdy do těchto prostor nemá každý přístup.

Při podrobném vhledu do obsahu fondů dle dělení používané Rychetskými, jejichž soupisy jsou stále nejčastější pomůckou k archivním fondům, se informace o správní organizaci církve a vztazích v rámci seniorátu dozvídáme z první sekce spisového materiálu označené jako *Vrchní církevní rada ve Vidni*, která byla orgánem nejvyšším. Zde se nejčastěji nachází velké množství oběžníků, různé zprávy a protokoly, výnosy a korespondence se superintendantským a seniorátním úřadem.

Nejdůležitější soubor představují *listiny*, kde jsou vyčleněny různé smlouvy, povolací listiny kazatelů a učitelů, stanovy či dokumenty k hranicím sboru. Právě v této části se může badatel často setkat s tím, že uvedené dokumenty na svém místě nenajde. Jelikož tyto písemnosti patří k nejdůležitějším pro dějiny sboru a ty nejstarší představují zásadní pramen k počátkům sboru, byly tyto dokumenty v roce 1981 zapůjčeny na Synodní radu na výstavu pořádanou k výročí vydání tolerančního patentu v Husově domě. Tyto dokumenty ovšem po skončení výstavy již nebyly vráceny do sborů a dodnes jsou uloženy v Ústředním archivu ČCE a jejich návrat se stále plánuje. A jak badatel pozná, že daný dokument je ještě stále zapůjčen a že nedošlo k jeho definitivní ztrátě jiným způsobem? Na badatele v příslušné složce, ve které se má dokument nacházet, čeká lístek se vzkazem o zápůjčce.

Materiál v knižní podobě je od spisového vydělen. V knižním materiálu se nachází jak knihy o životě sboru – evidence věřících, přestupujících, knihy ohlásek, zápisy staršovstva, knihy konfirmovaných, knihy nařízení – tak knihy o hospodaření, tedy knihy účetní, pokladní, salární, sbírkové a knihy stavebních fondů.

Po knižním materiálu následuje druhá nejzajímavější část, a to spisy o jednotlivých zaměstnancích sboru, především kazatelích a učitelích. I zde ve složkách písemností týkajících se prvních kazatelů můžeme najít vzkaz o zápůjčce z roku 1981. Tento materiál hlouběji odhaluje postavení, konflikty či rodinné vztahy jednotlivých osob. Ovšem jelikož se zde nacházejí dokumenty od různých původců, lze zde očekávat zastoupení cizích jazyků.

Následující část spisového materiálu sdružuje materiál obecné sborové evidence jejich členů, tedy různé matriční doklady, ohledací listy, seznamy členů sboru, seznamy konfirmandů, kteří z nějakého důvodu pro daný rok nebyly vedeny v knižní evidenci, a volební seznamy.

Spisy hospodářské a majetkové naopak sdružují materiály sborového vlastnictví. Objevují se zde spisy o hřbitovech, varhanách, zvonech, hodinách, doklady od spořitelů a bank. Finanční a ekonomické věci jsou vyděleny zvlášť a můžeme zde najít doklady k účtům, stvrzenky, stavební účty, evidenci příspěvků a darů, konsignace sbírek, výroční účty a sběrací listiny pro Spolek Gustava Adolfa.

Dále spisový materiál vyděluje další část korespondence, a to na nižší úrovni, než byla korespondence ve složce první *Vrchní církevní rada*. Zde je korespon-

dence s ostatními farními úřady, s různými spolky a dobročinnými organizacemi a s orgány místní samosprávy.

Na závěr se objevují složky, které nemusí být zastoupeny v každém sborovém fondu. Je to složka se stavebními plány církevních budov pořízených k rozsáhlejší rekonstrukci či stavbě. Dále složka *Dějinné*, kde jsou záznamy o dějinách místního sboru z per jeho členů, učitelů či kazatelů. Pokud se při daném sboru držela i evangelická škola (popř. školy), sborový archiv uchovává informace i o této instituci, a to v podobě finančních záznamů, záznamů žáků a učitelů, záznamů stavebních a protokolů ze schůzí.

Součástí sborových archivů umístěných na faře bývá i kolekce starých náboženských tisků. Některé knihy představují zajímavé řemeslnické práce. Například ve sboru Proseč u Skutče se nachází Postila z konce 16. století doplněná ručně malovanými obrázky a přípisy. Další zajímavá kniha, jejíž obdoba se v žádném jiném prostudovaném fondu nenacházela, je ručně psaná Agenda z roku 1871 napsaná kazatelem Benjaminskem Fleischerem ve Vídni, který v Semtěši nikdy nepůsobil, ačkoli právě zde je kniha.⁹⁾ Kromě starých tisků se u sborových archivů objevují i trojrozměrné pamětné předměty, např. kalichy, razítka či pamětní talíře.

Jak již bylo několikrát výše zmíněno, nejspolehlivější pomocí při bádání ve sborových archivech jsou stále seznamy od Rychetských. Ovšem ne vždy se podle nich nalezne vše (od jejich uspořádání došlo ke ztrátě materiálu), nebo ne vždy tam bylo vše zaneseno, což se tak často stávalo v případě Pamětních knih – Sborových kronik. Tyto knihy se pravděpodobně nacházely mimo ostatní archivní materiál, proto mohlo snadněji dojít k jejich ztrátě či naopak nezanesení Rychetskými do seznamu. Když se ve sborovém fondu najednou objeví pamětní kniha, kterou badatel ve fondu neočekává, lze to označit za milé překvapení, protože pamětní knihy představují zajímavý pramen o dějinách sboru.

Pamětní kniha se nachází na rozmezí historie a písmáctví a někdy sahá až k nejstarším dějinám sboru. Nevýhodou je, že z pravidla nepokrývá celé období dějin sboru a že popsaná část sborových dějin má v různých obdobích odlišnou úroveň i hloubku zpracování. Z 32 navštívených sborů se pouze ve 12 fondech nacházela pamětní kniha (popř. sborová kronika, ať na seznamu uvedená či nikoliv) popisující sborové dějiny v 19. století. Nejedná se tedy o pramen vyskytující se ve většině sborových fondů.

Nejzajímavější archivní dokument byl nalezen v archivu sboru v Trnávce, kde ke sborovému fondu byly přiloženy vzájemně svázané lístečky s tolerančními přihláškami jednotlivých členů i celých rodin. Tento materiál na seznamu evidován není a dnes se můžeme jen stěží dohadovat, jak se tyto přihlášky do sboru dostaly.

⁹⁾ Tento kazatel v letech 1844–1894 působil v Rovečném. Podrobněji Jan Toul, *Jubilejní kniha českobratrské evangelické rodiny: K 150letému jubileu tolerančního patentu 1781–1931*. České Budějovice 1931, s. 60.

Ať se sborové fondy nacházejí na farách nebo ve státních archivech, je důležité, aby se o jejich existenci vědělo a badatelská obec s těmito archiváliemi ve svých výzkumech počítala. Pokud se sborový fond podařilo udržet pohromadě, může dobře posloužit nejen při bádání o sborových dějinách, ale i při řešení dílčích regionálních témat.

Ovšem v místech, kde se v blízkosti nacházelo více sborů a kde v průběhu dějin docházelo k slučování a opětovnému dělení sborů, byl dělen i sborový archiv. Těmito zásahy byla narušena kompaktnost sborových fondů a jejich možnost využití se tím značně snížila. Ve výsledku to může vypadat tak, že část fondu se nachází na příslušné faře, část ve sboru, se kterým byl daný sbor spojen, a část v příslušném státním archivu. Při komunikaci s jedním sborem bylo dokonce zjištěno, že vlivem častých přesunů sboru není dnes známo, kde se jejich archiv nachází, neboť jej u se-be nemají a ani nevlastní žádný dokument o jeho uložení ve státním archivu.

■ Gabriela Krejčová Zavadilová

OZNÁMENÍ

Vážení předplatitelé,

v roce 2020 bude Archivní časopis vycházet v těchto termínech – č. 1 v červnu, č. 2 v červenci, zbylá dvě čísla tak, jak jste zvyklí.
Děkuji Vám za pochopení a přeji příjemné chvíle strávené četbou AČ.

PhDr. Lucie Hájková

JOSEF ŽABKA OSMDESÁTNIKEM

Málokdy souzní osobnostní rysy s potřebami našeho oboru tak významně, jako je tomu v případě PhDr. Josefa Žabky, který oslavil dne 30. března 2019 významné životní výročí. Dokládá to pohled na jeho mimořádně dlouhodobé působení stále na jednom archivním pracovišti, jakož i na jeho odborné aktivity s nesporně významným celooborovým dosahem.

Josef Žabka náleží k těm šťastným archivářům, kteří se jakoby se pro toto povolání narodili. Rozhodl se pro studium archivnictví již v závěru střední školy, zájem o historii vždy spojoval s neustálým rozšiřováním svého mimořádného kulturně-historického rozhledu. Protože vyrůstal v zemědělském podhorském regionu Podorlicka, přinesl si do archivní praxe cenné odborné zkušenosti z oblasti zemědělství a lesního hospodářství. Z tohoto prostředí nepochybně pocházela i fyzická odolnost a houževnatost, donedávna tak potřebná na různých pracovištích, ať Státního ústředního, dnes Národního archivu, stejně jako ve spisovných nejrozličnějších institucích, kde po léta působil jako archivář.

Pro archivní práci zásadní pozitivní vlastností Josefa Žabky byla skutečnost, že tuto činnost nevnímal jen jako zaměstnání, které mu umožní věnovat se jiným vědeckým aktivitám. Naopak dovedl vždy brilantně skloubit často úmornou, zdánlivě nevděčnou a nepřilíš zajímavou archivní činnost s důkladnou teoretickou a metodickou přípravou, se znalostí legislativy a dříve i s technicky obtížným systematickým sledováním zahraniční archivní literatury. Předávání zkušeností a stále nově doplňovaných odborných informací širokému okruhu kolegů a kolegů na vlastním pracovišti i mimo něj se pro jubilanta stalo příznačným. S tím souvisela jeho role spolehlivé odborné opory především v oblasti předarchivní péče, kterou v něm jeho mateřská instituce trvale měla. Příznačná je v této souvislosti i skutečnost, že se Josef Žabka z vlastní iniciativy neucházel o žádné vedoucí funkce a vedení 5. oddělení Národního archivu v letech 1997–2003 představuje v jeho profesní dráze výjimku; o jeho autoritě ovšem svědčí, že téměř po celou dobu práce v archivu pracoval jako zástupce vedoucího oddělení.

Charakteristiku jubilanta dokreslují pěkně ještě jeho další dvě vlastnosti: první z nich pěkně charakterizuje jeho výrok, že ho „*předarchivní péče ... docela bavila*“ a že on i jeho tehdejší spolupracovníci „*byli docela odolní a ... spokojení*“. Každý, kdo zná déle Josefa Žabku, potvrdí, že právě pro něho je typická převládající spokojenost z dobře vykonané práce a že tento pozitivní přístup přenášel i na své spolupracovníky. Se spokojeností z práce „*předarchivního archiváře*“ souvisela jeho druhá, pro náš obor specifická vlastnost, a to jeho postoj k archiváliím

a specificky k jejich výběru a akvizicím. V tomto směru je Josef Žabka pozitivním příkladem archiváře, který po celou dobu své aktivní činnosti byl přesvědčen o zásadním významu kvalifikovaného výběru archiválií, které vnímá jako nezastupitelné historické prameny bez ohledu na jejich stáří a formu.

Připomeňme ještě jeden, již ryze osobnostní rys, který jeho osobnost zdobí nejvíce a který jej předurčuje do role přirozené autority ve společnosti: je to jeho přátelský a vstřícný přístup k lidem a ochota pomáhat bližnímu bez očekávání protisluzby. S tím souvisí jeho výrazná schopnost shromažďovat kolem sebe široký a různorodý okruh přátel, který se utvářel po léta především z okolí jeho rodiště, z doby středoškolských a hlavně vysokoškolských studií a výraznou měrou z prostředí jeho profesního působení v Národním archivu i z dalších archivních pracovišť. Pro Josefa Žabku je charakteristický jeho zájem nezištně udržovat a kultivovat mezilidské vztahy v dlouhodobé perspektivě.

Z vlivů, které na jubilanta zapůsobily při volbě povolání a při formování jeho odborných postojů před počátkem jeho profesního působení, uvedme dva nejvýznamnější:

Jednak to byl nesporně „*genius loci*“ samotného Žabkova rodiště a jeho bezprostředního okolí: hned u sousedního starobylého statku prastará Vejdova lípa, gotický chrám v nedalekém Klášterci nad Orlicí s podivným stromem ve věži a freskami vzbuzujícími fantastické představy, Ledříčkova jeskyně nad Divokou Orlicí nebo kunvaldský bratrský sbor. Byla to nepochybně tato magická krajina, která ovlivnila zájem jubilantův o historii od dětství. Druhým impulzem k intelektuálnímu příklonu středoškolského studenta bylo působení jeho profesora latiny, který nasměroval jeho zájem přímo k tehdy jednooborovému oboru archivnictví na pražské FFUK.

Šťastným rysem jubilantovy povahy je jeho schopnost rozpoznat ve svém okolí pro svou odbornou činnost pozitivní vzory: během studia archivnictví v letech 1957–1962 sehrával takovou roli neochvějně morální i odborné autority vynikající pedagog univ. prof. Zdeněk Fiala. Byl to on, kdo jasnozřivě rozpoznal nadání Josefa Žabky skloubit tradiční metody z diplomatiky a dějin správy se studiem novodobých archiválií a právě jemu svěřil jako téma diplomní práce správní reformu z roku 1927, kterou Josef Žabka velmi úspěšně obhájil v roce 1962. Kromě analytické práce s historickými prameny, důrazu na význam odborné terminologie a důslednému přihlížení k normativním pramenům okouznil prof. Fiala našeho jubilanta i úsporným a přesným slovním projevem, suchým humorem a v neposlední řadě odborným nadhledem, hraničícím s jemným skepticismem. Z ostatních vy-

učujících, kteří Josefa Žabku v dalším profesním rozvoji nejvíce ovlivnili, vzpomíná dnes především na asistenty katedry archivnictví a PVH Karla Kučeru a Miroslava Truce, z přednášejících historie zvláště na Františka Kavku, Josefa Polišenského a Františka Kutnara. Významnou úlohu v profesním životě Josefa Žabky sehrála zmíněná četná přátelství, uzavřená během vysokoškolských studií – vzájemně obohacující kolegiální vazby jubilant pěstoval a podle možností stále udržuje s někdejšími spolužáky studia archivnictví a PVH – ze stejného ročníku zvláště s Ladislavem Duškem, již zemřelými Janou Pšeničkovou a Quido Kastnerem, z jiných ročníků s Jindřichem Schwipplem, Zdeňkem Poustou, Stanislavem Šislerem, Ivanem Štovičkem a později do emigrace odešlým Jiřím Fabšicem. Pozdější úsilí Josefa Žabky posilovat spolupráci archivnictví s příbuznými vědeckými obory nepochybně usnadňovala přátelství navázaná za studií se studenty historie nebo i dalších oborů – z nich nejvýrazněji spolupracoval svého času s Vladimírem Smetáčkem a s Petrem Piňhou.

Kromě toho, že Josef Žabka setrval od nástupu do zaměstnání v roce 1962 až do odchodu do důchodu po celou dobu věrný jednomu archivu, projevil se jeho smysl pro kontinuitu vlastní odborné činnosti setrváváním u jedné archivní specializace – předarchivní péče v nejširším významu tohoto pojmu. Pracoval postupně vždy v organizačním útvaru Národního, dříve Státního ústředního archivu, který tuto činnost zajišťoval: v někdejší 1. oddělení SÚA se sídlem na Loretánském náměstí se zúčastnil vedle podílu na pořádacích a inventarizačních prací fondů z období po roce 1918 již také činnosti tzv. skartačních dvojic. Tímto způsobem měl možnost od počátku spolupracovat při výběru archiválií a při průzkumech spisové služby s takovými archivními veličinami, jako byl Josef Kollmann, Karel Beránek, Jaroslav Vrbata, Marie Lišková, Ludmila Kubátová nebo František Beneš. Na jejich neocenitelné odborné působení a vliv vzpomíná Josef Žabka vděčně dodnes a s mnohými z nich navázal i v pozdějších letech pěstované přátelské vztahy. Každoroční zahradní oslavy narozenin dr. Kollmanna se staly v tomto ohledu pověstnými. V roce 1967 se utváří v rámci 1. oddělení skupina zaměřená na výběr a akvizici archiválií vzniklých z činnosti institucí celostátního charakteru v působnosti SÚA po roce 1945 a Josef Žabka s ní přechází v listopadu 1968 do nově k tomu účelu zřízeného 5. oddělení se sídlem v hlavní budově zrušeného Břevnovského kláštera. Od roku 1971 pak již stále působí v rámci tohoto oddělení zřízeném tzv. skartačním úseku, jehož se stává vedoucím pracovníkem. Od této chvíle – formálně podřízen vedoucí 5. oddělení a metodicky usměrňován teoreticky v této oblasti působícím ředitelem archivu J. Vrbatou – stává se nesporně klíčovou postavou, která formovala a hlavně realizovala výkon předarchivní péče v ústředním archivu. Kromě inovace již dříve probíhajících průzkumů u příslušných původců zavádí spolu s vedoucí 5. oddělení Růžnou Hlušíčkovou jejich cennou vývojovou evidenci, evidenci skartačních řízení a přejímek a podílí se také každoročně na jejich statistickém vyhodnocení s cennými komentáři. Nebylo proto náhodné, že to byl právě on, s kým koncem osmdesátých a hlavně v devadesátých letech minulého století pracovníci tehdy nově vzniklého oddělení informatiky systematicky konzultovali tvorbu uve-

dených evidenčních a statistických dokumentů z oblasti předarchivní péče pomocí výpočetní techniky. Tzv. skartační úsek 5. oddělení vede Josef Žabka nepřetržitě i po jeho přestěhování z Břevnova do „*vysočanského exilu*“ a díky mimořádné znalosti fondů nejen z poválečného období ale i z dob 1. republiky a protektorátu přispěl podstatnou měrou ke zdárnému průběhu přestěhování archivu do nové budovy v Praze na Chodovci v roce 1995. Poprvé na své profesní dráze se stává Josef Žabka vedoucím oddělení v roce 1997, kdy se ujímá vedení tehdy nově zřízeného 5. oddělení, určeného pro správu fondů z činnosti veřejnoprávních původců ústřední povahy, vzniklých od roku 1993. Ojedinelou znalost mnoha novodobých fondů uplatnil Josef Žabka také při vyřizování restituční a privatizační agendy, kde právě při spolupráci jednotlivých oddělení sehrával naprosto dominantní roli.

Až do sedmdesátých let 20. století se Josef Žabka podílel také na zpřístupňování archivních fondů a v kolektivech zpracovatelů pomůcek sehrával vždy zásadní roli při rozhodování o struktuře fondu. Kromě svým osudem pozoruhodného osobního fondu Bohumila Laušmana se zúčastnil pořádání a inventarizace fondů několika poválečných institucí ústřední správy, z nichž nejrozsáhlejší jsou Ministerstvo průmyslu (1945–1950) a Státní památková správa (1946–1960). Ze společenských původců jmenujme Českou vědeckotechnickou společnost (1952–1970), jejímuž vývoji věnoval kvalitní srovnávací studie (1982 a 2018). Vynikající znalost archivního fondu i vývoje jeho původce – Úřadu vlády v letech 1967–1972 prokázal v metodicky cenné studii z roku 1997.

Jinak se v publikační činnosti věnoval Josef Žabka téměř výhradně aktuálním metodologickým a teoretickým otázkám předarchivní péče a problematice novodobých archiválií. Metodickou hodnotu si uchovává jeho monografie *Výběr archiválií z písemností ústředních úřadů státní správy z období po roce 1945* (1988). Pevným východiskem mu při tom byla již od počátku působení v oboru zmíněná vynikající orientace v dostupné zahraniční literatuře. Z ní čerpal v cenných přehledech o stavu informatiky a spisové službě v NDR, Polsku a v Sovětském svazu (1981 a 1983) nebo ve srovnávacích pohledech na řešení různých stránek předarchivní péče v zahraničí (např. studie k problematice multiplicity a opakování informací z roku 1980).

Dosah teoretických znalostí Josefa Žabky se neomezoval na jeho pracoviště: již v roce 1972 se stává ceněným členem tzv. skartačního týmu ustaveného při Archivní správě MV s cílem připravit novou legislativní normu – vyhlášku č. 117/1974. Do jejích formulací prosadil tehdejší ředitel SÚA Jaroslav Vrbata princip pozitivního výběru a zmínku o multiplicitních dokumentech právě pod vlivem Josefa Žabky. Podobně aktivní roli sehrával jubilant ve skartační komisi SÚA, ustavené v roce 1978 jako poradní orgán ředitele. Svým kritickým postojem k projektu zvanému KONIAS v osmdesátých letech napomohl redukci původního nereálného cíle, jímž měly být typové seznamy všech dokumentů podle odvětví. V rámci řešitelského týmu SÚA podstatně přispěl koncem osmdesátých let k vytvoření návrhu informačního systému pro SÚA. Nejsilnější stopu jubilantovu v českém archiv-

nictví nacházíme ovšem v jeho působení v rámci pobočky ČSVTS, vzniklé při SÚA v roce 1972. Na směřování i pravidelné činnosti této v době normalizace pro rozvoj oboru mimořádně významné platformy se podílel Josef Žabka velmi intenzivně: náležel mezi členy jejího výboru, byl dlouholetým členem redakce jejího Zpravodaje, v němž uveřejnil většinu svých prací, a účastnil se aktivně většiny konferencí (významný příspěvek v Hradci Králové v roce 1985 na téma Archivy a automatizace) a mnoha seminářů, pro něž mnohokrát zajistil účast přednášejících z příbuzných oborů. Přispíval aktivně k průkopnické práci skupiny pobočky pro informatiku, zřízené při uvedené pobočce v roce 1973. V tomto na tuto dobu neobyčejně odpolitizovaném společenském prostředí se Josef Žabka podílel na všech významných odborných aktivitách skupiny: v letech 1975–1976 na tvorbě tzv. datakarty – prvního archivního formuláře jako předpokladu standardizace inventárního záznamu, v letech 1978–1979 na seznamu klíčových slov pro obor zemědělství a lesnictví (tzv. archivní oborový tezaurus) a v roce 1990 na celostátním archivním tezauru publikovaném pod názvem ARCHAIS v roce 1990.

Josef Žabka i dnes velmi často navštěvuje Národní archiv, podílí se stále na některých archivních rešerších a poskytuje nezištně konzultace k řadě odborných problémů. Jeho pracovna je stále prostorem pro přátelská setkávání a odborné diskuse několika generací jeho pokračovatelů, ke kterým patří i oba podepsaní.

■ Tomáš Kalina – Jan Kahuda

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU MARIE BLÁHOVÉ

Představovat odborné veřejnosti život a výzkumnou činnost profesorky prof. PhDr. Marie Bláhové, DrSc., mezinárodně uznávané medievistky, je jistě pomyslným nošením dříví do lesa. Vždyť se díky svému dlouholetému pedagogickému působení na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy podílela a stále podílí na formování několika generací archivářů a historiků, a to nejen přímou výukou, ale také publikováním výsledků svého výzkumu, konzultacemi či vedením kvalifikačních prací všech stupňů. Nicméně u příležitosti významného životního jubilea paní profesorky si dovoluji malé připomenutí alespoň základních momentů jejího curricula a oblastí vědecko-pedagogického působení jubilantky.

Rodačka z východočeských Žiželic po absolvování střední všeobecně vzdělávací školy v Litomyšli vystudovala v letech 1962–1967 archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Již její diplomová práce předznamenala příští badatelské zaměření Marie Bláhové – za téma si zvolila vyprávěcí prameny k dějinám Moravy v raném středověku. Po krátké praxi v Okresním archivu Praha a Státním

ústředním archivu v Praze nastoupila roku 1969 na svou alma mater, kde tak působí téměř neuvěřitelných 50 let. Postupně zde získala různé vědecké a akademické tituly, včetně habilitace (1988) a jmenování profesorkou pro obor pomocné vědy historické (1997). V letech 2000–2019 byla vedoucí „domovské“ katedry pomocných věd historických a archivního studia.

Badatelsky se Marie Bláhová věnuje různým aspektům dějin středověku, nejvýrazněji pak medieválním narativním pramenům. Spolu se Zdeňkem Fialou například postupně připravila překlady několika českých latinských kronik z vrcholného a pozdního středověku, jež jsou dodnes hojně užívány odbornou i laickou veřejností. Podílela se rovněž na moderním zpřístupnění Staročeské kroniky tak řečeného Dalimila, přičemž ve třetím svazku edice zevrubně pojednala nejen o editovaném prameni, ale i o vývoji evropské i české historiografie ve středověku.

Z oblasti pomocných věd historických se dále jubilantka soustavně zaměřuje – vedle některých studií o diplomacie vrcholného středověku a členství v různých odborných komisích (zejména *Commission Internationale de diplomatique* od roku 2008) – především na problematiku historické chronologie. Pomyslnou korunou v této oblasti bylo vydání její „*Historické chronologie*“ (2001), v níž ale byla vedle prakticky zaměřených tabulek synteticky shrnuta i teorie a vývoj této disciplíny. O oblibě i potřebnosti nové chronologické příručky svědčí rovněž její připravované nové vydání.

Z dalších oblastí působení jubilantky připomeňme vedle různých grantových a výzkumných projektů mimořádně aktivní účast na mezinárodních konferencích a sympoziích a členství v odborných komisích a grémiích. Dlouhodobé kontakty udržuje Marie Bláhová především s polskými kolegy a není proto divu, že za své zásluhy v oblasti výzkumu středověku a za spolupráci s polskými medievisty obdržela v letošním roce medaili *Lux et Laus*, již uděluje Stały Komitet Mediewistów Polskich.

Závěrem bych chtěla paní profesorce i za ostatní spolupracovníky, kolegy a studenty popřát, aby ji i nadále provázel životní elán a optimismus, jakož i tvůrčí inspirace.

■ Mlada Holá

Autoři tohoto čísla

Doc. PhDr. Dalibor Havel, Ph.D., Ústav PVH a archivnictví,
FF Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno; havel@phil.muni.cz

Doc. PhDr. Mlada Holá, Ph.D., Katedra PVH a archivního studia, FF UK,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; mlada.hola@ff.cuni.cz

Mgr. Tomáš Hunčovský, Státní okresní archiv České Budějovice,
Rudolfovska 40, 370 01 České Budějovice; tomas.huncovsky@ceskearchivy.cz

PhDr. Jana Janišová, Ph.D., Katedra historie Filozofická fakulta OU,
Reální 5, Ostrava 701 03; janisovajana@seznam.cz

Mgr. Jan Kahuda, Ph.D., Národní archiv, Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4;
jan.kahuda@nacr.cz

PhDr. Tomáš Kalina, Národní archiv, Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4;
tomas.kalina@nacr.cz

Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová, Ph.D., Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o.,
Masarykovo náměstí 12, 393 01 Pelhřimov; g.krejcova@muzeumpe.cz

Ing. Miroslav Kunt, Národní archiv,
Archivní 2257/4, 149 01 Praha 4-Chodovec; miroslav.kunt@nacr.cz

Mgr. Tomáš Lechner, Ph.D., VŠE v Praze, Národohospodářská fakulta,
Katedra práva, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; lect01@vse.cz

Mgr. Radek Pokorný, SOA v Zámrsku, OAM Hradec Králové,
Balbínova 821/8, 500 03 Hradec Králové; radek.pokorny@ahapa.cz

Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D., Historický ústav Akademie věd ČR,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9; sternneck@volny.cz